

**T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ**

**MUSHAF TERTİBİNİN ÂYETLERİN ANLAŞILMASINDAKİ
ETKİSİ
-ANKEBÛT SÛRESİ ÖRNEĞİ-**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ÖMER BOZKURT

Ağustos 2020

**T.C.
BOLU ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
ANABİLİM DALI**

**MUSHAF TERTİBİNİN ÂYETLERİN ANLAŞILMASINDAKİ
ETKİSİ
-ANKEBÛT SÛRESİ ÖRNEĞİ-**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan: ÖMER BOZKURT

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi ZEYNEL ABİDİN AYDIN

BOLU 2020

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Ömer BOZKURT’a ait “MUSHAF TERTİBİNİN ÂYETLERİN ANLAŞILMASINDAKİ ETKİSİ -ANKEBÛT SÛRESİ ÖRNEĞİ-” adlı çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak oy birliğiyle / oy çokluğu ile kabul edilmiştir.

12.08.2020

Unvan, Adı, Soyadı

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Dr. Öğr. Üyesi Zeynel Abidin AYDIN

.....

Üye

: Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM

.....

Üye

: Doç. Dr. Süleyman KAYA

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. OSMAN GÖRÜR
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

ETİK UYGUNLUK BEYANI

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum, **“MUSHAF TERTİBİNİN ÂYETLERİN ANLAŞILMASINDAKİ ETKİSİ -ANKEBÛT SÛRESİ ÖRNEĞİ-”** başlıklı çalışmanın yazılmasında, bilimsel ve etik kurallara uyulduğunu, başvurulmuş kaynaklardan yapılan alıntılarının adlarının bilimsel kurallara uygun olarak metin içinde, dipnotlarda ve kaynaklarda gösterildiğini, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin tamamının ya da bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitede bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Ömer Bozkurt

12.08.2020

ÖN SÖZ

Kur'an'ın anlaşılması uğruna yüzyıllar boyu nice fikirler ortaya atılmış, eserler yazılmış, ilâhî hitabı anlama çabası çok değerli ve önemli bir faaliyet olarak görülmüştür. Bundan dolayı böyle bir araştırma yapma gereği duyduk. Bilindiği gibi *Mushaf*, nâzil olduğu kronolojik sıraya uygun olarak tertip edilmemiş; farklı zaman ve ortamlarda inen âyetler, aynı sûrede bir araya getirilmiştir. Kanaatimizce bu vakıa kimi müfessirler tarafından Kur'an'ın yorumlanmasına tesir etmiştir. Bundan dolayı araştırma konumuzu, “Mushaf Tertibinin Âyetlerin Anlaşılmasındaki Etkisi -Ankebût Sûresi Örneği-” olarak belirledik. Bu açıdan alan taraması yapmak gayesiyle muhtelif kütüphanelerden çeşitli kaynaklara müracaat ettik. Evveleminde kaynaklar arasında bir tasnif yaptık ve araştırmamıza nereden başlayacağımızı belirledik. Bu minval üzere âyetlerin kayıt ve tertibinin keyfiyeti bağlamında eserleri tetkik ettik ve neticeyi objektif bir yaklaşımla sunmaya özen gösterdik. Okuyucunun zikrolunan kaynaklara ulaşmasını sağlamak için bunları dipnot ve kaynaklarda belirttik.

Böylelikle yapmış olduğumuz taramaların okuma ve analizleri sonucunda küçük çapta bir araştırma yapılmış oldu. Bununla birlikte hatırlamak gerekir ki beşerî araştırmalar bilginin bulunması, geliştirilmesi ve gerçeğe uygun olup olmadığının kontrol edilmesi için harcanan çabalardır. Her ne kadar bu çabayı sarf etmiş olsak da ulaşılanın hakikat olup olmadığını o terazinin maliki bilebilir. İçinde bulunulan şartların, bireylerin üzerindeki etkisi dikkate alındığında, bilimsel araştırmaların zann-ı gâliplerimizden bağımsız olmayacağı aşikârdır. Şunu da belirtmiş olalım ki mezkûr araştırmada hiçbir mezhep veya meşrebin etkisinde kalmadan inceleme çabasında olduk.

Tezin oluşmasında katkı ve ilgilerini esirgemeyen değerli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Zeynel Abidin AYDIN'a, derslerde sundukları katkılarıyla söz konusu araştırmanın oluşmasını ve olgunlaşmasını sağlayan değerli hocalarıma ve maddi ve manevi katkılarıyla hep yanımda olan babama ve anneme teşekkürü bir borç bilirim.

Ömer Bozkurt

12.08.2020

ÖZET

MUSHAF TERTİBİNİN ÂYETLERİN ANLAŞILMASINDAKİ ETKİSİ -ANKEBÛT SÛRESİ ÖRNEĞİ-

Ömer BOZKURT

Yüksek Lisans

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Dr. Öğr. Üyesi Zeynel Abidin AYDIN

Ağustos 2020, 62 + XII Sayfa

Mâlum olduğu üzere farklı zaman ve ortamlarda nâzil olan âyetler, kronolojik sıraya uygun olarak tertip edilmeyip aynı sûrede bir araya getirilmiştir. Muhtelif ortamlarda nâzil olmasına karşın ardı ardına sıralanan âyetler, Kur'an'ın anlaşılmasına tesir etmiş midir? Dahası, yorumlamada arka plan bilgilerinin önemseyene rağmen âyetler neden nâzil oldukları sıralama yerine mevcut tertipteki gibidir? Bu durum, âyetlerin yorumlanmasındaki metodu etkiler mi? Bu bağlamda, dış bağlam ile mevcut tertip arasında nasıl bir ilişki vardır? Kur'an'ın tefsirinde dış bağlamı önemseyen müfessirler, söz konusu tertip neticesinde oluşan bağlamı mı yoksa arka plan vesilesi ile oluşturulan bağlamı mı esas almışlardır? Dahası, hangi yöntemin esas alınması sıhhatlidir?

Mezkûr araştırmanın hangi yöntem çerçevesinde ele alındığına değinecek olursak şunlar söylenebilir: Evveleminde sorunun tespiti için gerekli kaynakları tarayıp tasnif ve tahlil etmenin ardından toplanan verileri konu bağlamında analiz ettik. Yaptığımız okumalarda, âyetlerin nasıl tertip edildiğine, *tevkîflîlik-ictihadîlik* bağlamında temas ettik. Mevzumuzla alakalı gördüğümüz bağlam ve *münâsebât* ilmini izah ettik. Ankebût sûresinin nüzûl sürecini ve bölümlerini ele aldık. Bu veçhile araştırma konumuzun çerçevesini çizdikten sonra Ankebût sûresi bağlamında, konuya dair örnekleri serdettik. Misaller ele alınırken müfessirleri, kendi kanaatleri üzerinden irdeleme gayretinde olduk. İç bağlam ve münâsebât ilmi üzerinden örnekleri ele aldık. Misaller hakkındaki değerlendirmelerimizi beyan etmenin akabinde sonuç kısmı ile araştırmamızı neticelendirmiş olduk. Bu yöntem ve gaye ile ele aldığımız tezimizin sonucunda, Mushaf tertibinin âyetlerin anlaşılmasında etkili olduğunu gördük.

Daha açık bir dil ile ifade etmek gerekirse muhtelif zaman ve ortamlarda nâzil olduğu ifade edilen âyetler, peşi sıra tertip edildiği için aralarında bir irtibat kurulmuştur. Bu irtibatlar, kimi zaman sorun oluşturmazken kimi zaman kullanılan metodun sıhhati açısından müşkil olabilmektedir. Gayret bizden, tevîk Allah'tandır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Mushaf Tertibi, Ankebût Sûresi, Âyetlerin Anlaşılması, Münâsebât İlmi, Bağlam.

ABSTRACT

THE EFFECT OF THE MUSHAF ORDER IN UNDERSTANDING THE VERSES -EXAMPLES OF SURAH AL-ANKABUT-

Omer BOZKURT

Master's Degree

Department of Basic Islamic Sciences

Assist. Prof. Dr. Zeynel Abidin AYDIN

August 2020, 62 + XII Pages

As is known, verses of the Qur'an are not indexed according to the order in which they first revealed, but rather verses revealed at different times and places were brought together in the same Surah. Did these verses written one after another despite the different revelation time have affected the understanding of the Qur'an? Moreover, despite the importance of revelation background knowledge in interpretation, why are the verses listed in the current order instead of the order they revealed? Does this affect the method of understanding the verses? So, what is the relationship between the background knowledge and the current order of the verses? Did the authors, who considered the revelation background, based on the current order of the verses, or the real revelation order while interpreting the verses? In short, which method is more appropriate to be based on?

Within the framework of this issue, the resources required to exert the case in point were scanned and classified. Historical information is given briefly, and examples are examined. We would like to express that when the examples were examined, the author acted entirely on his own opinion. In summary, in our research with this method and purpose, we found that the order of the verses influenced the understanding of the Qur'an.

In short, a forced connection has been established between the verses that are said to reveal at different times and places just because they are sorted one after another. Before this determination, we looked at who sequenced the Verses. Then, we ended the first chapter by explaining the relevance of the context and relationship science. In the

second part, we have explained how we will examine the subject. Later, we have analyzed and discussed Surah Al-Ankabut by chapters. After that, we first explained the subject by giving examples of the internal context and then on the relationship science. After explaining the examples, we ended our thesis with the conclusion. Endeavor is from us whereas the success from Allah.

Keywords: Tafsir, Tartib of Mushaf, Surah Al-Ankabut, Ayah Interpretation, Munasabat, Context.

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI.....	III
ETİK UYGUNLUK BEYANI.....	IV
ÖN SÖZ	V
ÖZET	VI
ABSTRACT.....	VIII
İÇİNDEKİLER	X
KISALTMALAR	XII
 GİRİŞ.....	 1
 I. BÖLÜM	 4
1. ÂYETLERİN TERTİBİ MESELESİ	4
1.1. ÂYETLERİN TERTİBİNİN TEVKİFÎ OLUŞU	6
1.2. ÂYETLERİN TERTİBİNİN İCTİHADÎ OLUŞU	9
1.3. ÂYETLERİN TERTİBİNİN ‘MÜNÂSEBÂT İLMİ’ İLE OLAN İLİŞKİSİ	13
1.3.1. ÂYETLERİN TERTİBİNİN İÇ BAĞLAM İLE OLAN İLİŞKİSİ.....	14
1.3.2. ÂYETLERİN TERTİBİNİN DIŞ BAĞLAM İLE OLAN İLİŞKİSİ.....	19
1.4. DEĞERLENDİRME.....	23
 II. BÖLÜM	 24
2. MUSHAF TERTİBİNİN ÂYETLERİN ANLAŞILMASINA ETKİSİ - ANKEBÛT SÛRESİ ÖRNEĞİ-.....	24
2.1. ANKEBÛT SÛRESİNİN NÜZÛL SÜRECİ	26
2.2. ANKEBÛT SÛRESİNİN BÖLÜMLERİ.....	29
2.3. ANKEBÛT SÛRESİ TERTİBİNİN MÜNÂSEBÂT İLMİ ÜZERİNDEN ÂYETLERİN ANLAŞILMASINDAKİ ETKİSİ.....	31
2.3.1. ANKEBÛT SÛRESİ TERTİBİNİN İÇ BAĞLAM ÜZERİNDEN ÂYETLERİN ANLAŞILMASINDAKİ ETKİSİ.....	32
2.3.1.1. Ankebût Sûresi 1-15. Âyetleri Bağlamında Tertibin Yoruma Etkisi.....	32
2.3.1.2. Ankebût Sûresi 45-55. Âyetleri Bağlamında Tertibin Yoruma Etkisi.....	35
2.3.1.3. Ankebût Sûresi 56-69. Âyetleri Bağlamında Tertibin Yoruma Etkisi.....	36

2.3.2. ANKEBÛT SÛRESİ TERTİBİNİN DIŞ BAĞLAM ÜZERİNDEN ÂYETLERİN ANLAŞILMASINDAKİ ETKİSİ.....	38
2.3.2.1. Ankebût Sûresi 1-7. Âyetlerinin Sair Âyetlerle İrtibatında Tertibin Etkisi.....	38
2.3.2.2. Ankebût Sûresi 8-44. Âyetlerinin Sair Âyetlerle İrtibatında Tertibin Etkisi.....	41
2.3.2.3. Ankebût Sûresi 45-55. Âyetlerinin Sair Âyetlerle İrtibatında Tertibin Etkisi...	47
2.3.2.4. Ankebût Sûresi 56-60. Âyetlerinin Sair Âyetlerle İrtibatında Tertibin Etkisi...	48
2.3.2.5. Ankebût Sûresi 61-69. Âyetlerinin Sair Âyetlerle İrtibatında Tertibin Etkisi...	49
III. BÖLÜM.....	51
3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	51
KAYNAKLAR	54

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhi's-selam
akt.	: Aktaran
çev.	: Çeviren
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
KURAMER	: Kur'an Araştırmaları Merkezi
OMÜİFD	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Öl.	: Ölüm Tarihi
SOBİDER	: Sosyal Bilimler Dergisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
vd.	: Ve diğerleri
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

Kur'an, yaklaşık çeyrek asırlık bir zaman diliminde Cibril aleyhi's-selâm (a.s.) aracılığıyla Peygamberimiz'e (a.s.) tedricen vahyedilmiş ilâhî bir hitaptır. Kur'an, kısmen belli sebeplere binaen tenzil edilmişken özelde cehalet girdaplarında boğulmaya yüz tutmuş Arap toplumunu aydınlatmayı, genelde ise insanlığın karşılaştığı sorunlara ışık tutmayı hedeflediği için nâzil olmuştur. Bu nurdan en verimli şekilde faydalanabilmek adına tefsir ilmi doğmuş, âyetler bir usul ve yöntem dairesi içinde izah edilmeye çalışılmıştır.

Bu bağlamda ifade etmek gerekirse âyetlerin anlaşılmasında asıl mühim olan metotlardaki "tutarlılık" olduğundan, araştırmamızı bu veçhile yürüttük. Bu noktada yaptığımız tetkiklerde tarihî kayıtlara gerek duyduğumuzdan söz konusu kayıtların konumuzla ile irtibatlı oluşuna dikkat ettik. Dolayısıyla Arap coğrafyasında yazının durumu, yazı malzemesi, *kıraat* ve *yedi harf* meselesi gibi mevzular elbette mühimdir. Lâkin hedefimiz tümüyle tarihte olup biteni almak değil, kanaatimizce araştırmamızın anlaşılmasına katkı sağlayacak noktalara değinmek olduğundan, bunlar için ilgili müstakil eserlere bakılması yeterli olacaktır.

Kur'an yorumunda âyetlerin mevcut tertibi etkili olduğu gibi, yöntemi etkileyen birçok muhtelif faktörün daha var olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır. Âyetin iç bağlamı, dış bağlamı, Mekkî-Medenî oluşu, hatta yorumcunun Mushaf metnine yaklaşım tarzı gibi durumlar buna örnek olarak verilebilir. Mezkûr misaller ayrı bir araştırma sahası sunacağından, burada konumuzla alâkası olması durumunda yüzeysel olarak değinilecektir. Zira âyetlerin tertibinin tarihsel zeminine değinmek, araştırmamıza temel oluşturması açısından faydalı olacaktır.

Tüm bunlardan dolayı öncelikle âyetlerin inzâl sürecinde hangi evrelerden geçerek tertip edildiğine ve bu tertibin kimler tarafından yapıldığına kısaca yer vereceğiz. Ardından araştırmamızla yakından ilgili gördüğümüz bazı başlıklara ve bunların konumuz ile olan ilgilerine temas edeceğiz. İlk bölümü bu formatta sonlandırmanın akabinde araştırmamızın çerçevesini çizmek ve tanıtmak üzere ikinci bölüme geçeceğiz. Tez olarak öne sürmüş olduğumuz durumun tespitini, bu örneklerle birlikte kemale erdirdikten sonra bahsi geçen meselenin değerlendirmesini yapıp tezimizi sonlandıracağız.

Araştırma ve analizlerimizin önemi, her şeyden evvel amacın ulviliğinden kaynaklanmaktadır. Zira Kur'an'ın anlaşılması uğruna girişilen her çaba yücedir. Konumuz, Mushaf tertibinin, yorumlamaya etki edip etmediğini incelemektir. Bununla beraber kimi zaman bu etkileşimin, muhtelif zaman ve zeminde nâzil olduğu düşünülen âyet grupları arasında olması, mevzunun önemini artırmaktadır.

Araştırmamız süresince tatbik edeceğimiz yöntem ve planımızdan bahsedecek olursak yapılan mevzu seçiminin ardından müşkil olarak addettiğimiz durumun tespitini yapacağız. Bu veçhile kaynak taraması ve tasniflemesi yapacak ve elde edilen verileri inceleyeceğiz. Bu aşamada kaynakların çarpıtılmamasına, objektif davranılmasına dikkat edeceğiz. Tarihsel birtakım verileri analiz ederken elimizden geldiğince öz(et) bir formda ele almaya çalışacağız. Kur'an'ın muhafazasına dair aktarılan rivayetlerin, konu ile alâkasına azami ölçüde önem verecek, konu haricinde olan meselelere temas etmemeye özen göstereceğiz.

Vereceğimiz örnekleri incelerken dikkate alacağımız hususlara genel olarak temas etmemizin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Tilâvet tertibinin âyetlerin anlaşılmasına etki ettiğine dair örnekler için tek yöntem, mezkûr âyetlerin ne zaman nâzil olduğunu tespit etmek değildir. Aynı zamanda tetkik edilecek olan müfessirin, söz konusu âyetin farklı bir ortamda nâzil olduğunu kabul etmesi de keskin konu değişimlerinin olduğu âyet grupları da bu duruma dair örnek oluşturabilir.¹ Örneğin keskin konu farklılıklarının olduğu âyetler, ya salt tertip sonucu oluşan bağlamla bir bütünlük içinde tetkik edilir yahut söz konusu âyetler kendi bağlamında yorumlanır. Kıyâme sûresi 16-19. âyetleri² buna örnek gösterebiliriz.³ Araştırmamızın genel çerçevesini çizip yöntemimizi şerh etmenin akabinde Ankebût sûresini muhtelif

¹ Bakara sûresi 226-242. âyetleri buna örnek verilebilir. Şöyle ki 226-237. âyetlerde konu, talâk iken 238-239. âyetlerde namazın muhafazası, Bakara sûresi 240-242. âyetlerde ise mevzu tekrar boşanmadır.

² Bu âyetleri farklı bir pasaj olarak tefsir eden kadim müfessirler, mezkûr âyetlerde bahsi geçen olayın Hz. Peygamber (a.s.) olduğu, mevzunun ise Kur'an olduğu sonucuna varmışlardır. Lâkin söz konusu âyetleri önceki âyetlerle bir bütün hâlinde incelemenin daha doğru olduğunu düşünen bazı müfessirler, asıl mevzunun kıyamet koştuktan sonra hesaba çekilecek olan kimseler olduğu, “*Onu, toplamak da okumak da bize düşer.*” gibi ifadelerin de hesap defteri bağlamında değerlendirilmesi gerektiği neticesine varmışlardır. Bu yorumlardan veyahut tavırlardan hangisinin daha sıhhatli olduğu meselesi diğer bir bahis olmakla birlikte, bu yorumlar âyetlerin tilâvet tertibinin Kur'an'ın anlaşılmasına etki ettiğini göstermektedir. Zira söz konusu âyetlerin bulundukları konum onların mânasına öyle ya da böyle etki etmiştir. Bu veçhile ilk yorum âyetin dış bağlamı üzerinden oluşturulmuş anlamı iken ikinci yorum âyetlerin tilâvet tertibinden hareketle oluşturulmuş yorumdur. Kur'an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri, Mustafa Öztürk, 742-743.

³ Süleyman Gezer, “75. Kıyâme Sûresinin 16-19. âyetlerinin Anlaşılma Sorunları Üzerine”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 11/3 (2018), 1719-1726; Ali Rıza Gül, “Kıyâme Sûresi'nin 16-19'uncu Âyetlerine Yüklene Geleneksel Yorumlar Üzerine”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/64 (2003), 69-108; Mustafa Ünver, “Muradı İlâhiye Ulaşma Çabası Ekseninde Kıyâme Sûresi 16-19'un Komşu Âyetlerle İlgisizliği Vehmi Üzerine Bir Mülâhaza”, *OMÜİFD* 14-15 (2003), 207-220.

bölmömlere ayırarak bazı misaller vereceğiz. İrtibatın mevcut tertipten kaynaklı olduğunu öğrenmek adına, başka müfessirlerden de yardım alacağız. Bu bağlamda en büyük etmen bağıntı kuran müfessirlerimizin, sarıh ifadeleri olacaktır. Ankebût sûresine dair örnekleri ve genel olarak sunduğumuz misalleri, müfessirlerimizin kanaatleri üzerinden inceleyeceğimizi de belirterek araştırmamızın metot ve planını özetleyebiliriz.

I. BÖLÜM

1. ÂYETLERİN TERTİBİ MESELESİ

Âyetlerin tertibi meselesi hakkındaki bilgiler, günümüzde genel olarak Kur'an tarihi adı altında, kadim ulemâ tarafından da Kur'an ilimlerinin *cem'i* bahsinde ele alınmıştır. Ulemâmız, bu konudaki mâlûmatı, *ulûmü'l-Kur'an'ın* küçük bir başlığı olarak görmüşlerdir. Günümüzde ise bu işin önemine binaen daha detaylı incelendiği görülmektedir. Hâliyle ilk başlarda küçük bir bölüm olarak dikkate alınan Kur'an'ın Mushaflaşma tarihi, net bilgilerden ziyade kimi zaman birbiriyle çelişen farklı rivayetler bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır. Fakat buna rağmen eski âlimlerin aktardığı bu rivayetlerden yola çıkarak genel bir sonuca varabiliyoruz.

Konumuzun âyetlerin tertibiyle alâkalı olmasına binaen öncelikle âyetlerin kimler tarafından ve nasıl tertip edilmiş olduğuna değinebiliriz. Âyetlerin tertibi bahsi neredeyse her devirde tartışılmış, nasıl ve kimler tarafından düzenlendiği noktasında ortaya birçok görüş atılmıştır. Nasıl tertip edildiği ile ilgili; Bedreddin ez-Zerkeşî 794/1392, es-Süyûfî (öl. 911/1505), Subhî es-Sâlih gibi Kur'an ilimleri konusunda kitap kaleme alan alimler, âyetlerin tevkîfen tertip edildiğini söylemiştir. Bunun yanı sıra İbn Hacer el-Askalânî, bazı rivayetlerin tevkîflîğe, bazılarının ictihadîliğe delil olduğunu⁴ belirtmiştir. Asrımızdaki bazı araştırmacılar ise âyetlerin tamamının ictihaden tertip edildiğini söylemişlerdir. Kadim ulemâ indinde, tertibin ictihadî olduğuna dair bir görüşe rastlamadık. Bu bağlamda kronolojik olarak ilk olması hasebiyle âyetlerin tertibinin tevkîfî olduğunu ileri sürenlerin hüccetlerine, ardından diğer görüş sahiplerinin delillerine yer vereceğiz. Kısmen ictihadî olduğu fikri üzerindeki deliller, çoğunluk itibarıyla salt ictihadî olduğunu söyleyenlerin delilleriyle benzeştiği için bu noktadaki istidlâlleri ayrıca ele almayı gerekli görmüyoruz.

Âyetlerin tertibi meselesinde tevkîflilik ve ictihadîlikten bahsetmemizin sebebi evveleminde başlıkla olan alâkasından ve araştırmamıza zemin oluşturmasından

⁴ Hâkim Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn* (Beyrut: Kütübü'l-İlmiyye Yayınları, 1991), 2/302 akt. Mustafa Öztürk – Hadiye Ünsal, *Kur'an Tarihi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 186.

kaynaklanmaktadır. Âyetlerin nasıl tertip edildiği meselesi de bu veçhile gündeme getirilebilir. Bu mevzu hakkındaki genel kabulü aktarmanın yeterli olacağını düşünüyoruz. Zira bu noktada da çelişkili rivayetlerden dolayı muhtelif görüşler ortaya atılmıştır. Genel kanaate göre Kur'an, 23 yıllık bir zaman diliminde Hz. Peygamber'in (a.s.) kalbine⁵ nüzûl etmiş bir hitaptır. Hz. Peygamber'in (a.s.) eksiksiz bir şekilde tebliğ etmiş olduğu vahiy parçaları, bu zaman diliminde ezberletilmiştir. Yazıya geçirildiği noktasında birtakım tartışmalar olsa da genel kabul Hz. Peygamber'in (a.s.) vefatına kadar âyetlerin yazılmış olduğu yönündedir.⁶ Bununla beraber âyetlerin tertipli bir şekilde yazıya geçirildiğine dair birtakım rivayetler de vardır. Örneğin; Hz. Peygamber, (a.s.) nâzil olan vahiy bölümlerini tebliğ eder ve kâtiplerine⁷: “Şu âyeti, şu konudan bahseden âyetlerin içerisine koyun.” diye emrederdi.⁸ Kâtipleri de Hz. Peygamber'in (a.s.) yanında Kur'an'ı telif ederlerdi.⁹ Hz. Peygamber'in (a.s.) kâtiplerinin inzâl olan âyetleri; hurma dalları, taşlar, deriler ve develerin kürek kemikleri gibi farklı malzemelere yazarak Kur'an'ın, tertipli bir şekilde günümüze kadar ulaşmasında ilk adımı attıkları bilinmektedir.¹⁰ Kur'an'da, âyetlerin yazılmış olabileceğine¹¹ işaret eden ibarelere rastlasak da âyetlerin tertibini konu alan sarîh âyetlerle karşılaşmadığımızı belirtebiliriz. Kısacası genel kabule göre Kur'an'ın inzâl sürecinden itibaren âyetlerin tertibi noktasında farklı yönelimler olmuştur.

Hz. Ebû Bekir ve Hz. Osman devirlerinde de âyetlerin tertibi ile ilgili bazı çalışmaların olduğu görülmektedir. Bu dönemlerde yapılan faaliyetlerin, âyetlerin daha korunaklı malzemelere intikal edilmesi olduğunu söyleyebiliriz. Bununla beraber Hz. Osman döneminde âyetlerin tertibi bazında değerlendirilebilecek bazı hadiselerin gerçekleştiği de söylenebilir. Hz. Osman'ın âyetlerin tertibi ile alâkalı kendisine yöneltlen bir suale karşılık: “Hiçbir şeyin yerini değiştiremem.” demesi buna örnek olarak gösterilebilir. Yine Enfâl ve Tevbe sûreleri arasını birleştirmesi de âyetlerin

⁵ el- Şuarâ 26/193-194; el- Furkân 25/32.

⁶ Hayrettin Öztürk, “Peygamber (a.s.) Döneminde Kur'an Âyetlerinin ve Sûrelerinin Tesbit ve Tertibi Hakkında Bir Değerlendirme”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20-21, (2005), 223.

⁷ Bunlar: İlk 4 Halife, Zeyd b. Sabit, Übey b. Ka'b, Halid b. Velid, Sabit b. Kays; Subhî Sâlih, el-*Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân* (Lübnan: Dâru'l-İlm li'l-Malâyîn Yayınevi, 2014), 69.

⁸ İmam Celâleddin Abdurrahman b. Ebi Bekir Süyûtî, el-*İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Salim Haşim, 4. Baskı. (Lübnan: İlmiyye Yayınları, 2012), 96.

⁹ Te'lif etmek bir nevi cem' etmek anlamına gelir, yazım söz konusu olduğunda da harf ve kelimeleri bir noktada toplamak anlamında kullanılır, yani durumun kitabeti dolayısıyla sistematik bir yazım şeklini ifade eder. Halîl b. Ahmed Ferâhîdî, *Kitabü'l-Âyn*, thk. Abdulhamîd Henrârî, (Beyrut: Kutubü'l-İlmiyye Yayınları, 2003), “elf”, 1:79-80; Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûp Fîrûzâbâdî, *Kâmûsü'l-Muhît*, thk. Enes Muhammed, Zekerîyya Cabir, (Kahire: Dâr'ul-Hadis Yayınları, 2008), “elf”, 1:67.

¹⁰ Süyûtî, el-*İtkân*, 90, 92.

¹¹ et- Tûr 52/2-3. el- Abese 80/11-16. ve el- Kıyâme 75/16-19. el- Furkân 25/5. el- Beyyine 98/2-3.

tertibî açısından değerlendirilebilir. Tâbiîn devrine kadar âyetler, muhafaza gayesiyle kayıt altına alınmıştır. Genel kabule göre de bizlere kadar ulaşan Mushaf, Asr-ı saâdet döneminden intikal etmiştir. Kayıt altına alındığı formuyla bizlere ulaştığı kabul edilen Mushaf'ın tertibî noktasında birçok farklı görüşün ortaya atıldığını ifade etmiştik. Bu görüşlerden tevkîfî ve icthadî olanlara yer vermeyi, Mushaf'ın tertibinin, bağlam ve münâsebât ilmiyle olan alâkasını ele alıp genel bir değerlendirme yapmayı uygun görüyoruz.

1.1. Âyetlerin Tertibinin Tevkîfî Oluşu

Tevkîf kelimesi lügatte: “فَقَو” “durdu”, tef‘îl bâbında “وَقَفَّ” Durdurdu: Durmasını sağladı.” kullanımının yanı sıra tevkîf kelimesinin beyan etmek ile eş anlamlı olduğu da söylenmiştir. “دحاو امه افيقوت اني يبت متن يبت: بثي دحل اتفقو” Sözü beyan ettim, açıkladım her iki kullanımda aynıdır.”¹² Dolayısıyla tef‘îl bâbında mastar olarak aldığımız zaman “فَيَقُوت” kelimesinin “açıklamak” olduğunu görebiliriz. “فَيَقُوت” kelimesi, “Cibril (a.s.) bana gelip, bu âyeti şu konudan bahseden yere koymamı emretti.” rivayetinden yola çıkılarak okunursa tevkîflikten kastedilenin, Cibril'in (a.s.) Hz. Peygamber'e, (a.s.) hangi âyetin nereye konulacağını açıklaması anlamında olduğunu söyleyebiliriz.¹³ “فَقَو” kelimesini, sözlük anlamına istinaden, beşerin durması gereken nokta olarak anlamak da mümkündür.¹⁴ Bu bağlamda tef‘îl bâbında gelen “tevkîf” kelimesi, insanın durmasını, sükût ile kabul etmesini sağlayan ilâhî güce raci olur. Bu anlamda ıstilahî mâna: İlâhî bir güç ile belirlenmiş / açıklanmış olan âyetlerin mevkilerini, insanların olduğu gibi kabul etmeleri olarak anlaşılabilir.

Bu bölümde, kadim eserlerimizdeki delilleri aktarmaya çalışacağız. Bu bağlamda Süyûtî'nin mevzu ile alâkalı -her ne kadar kendisinin bazı delilleri durumun aksini gösterse de- on farklı argüman öne sürdüğünü,¹⁵ Zerkeşî Subhî Sâlih veya Mennâ' Halîl el-Kattân'nın da genel anlamda aynı rivayetleri temel almış olduğunu ifade edebiliriz.

Bu bağlamda Zeyd b. Sâbit'in “Biz Rasûlullah'ın yanında Kur'an'ı deri parçalarından telif ederdik.” dediği nakledilmiştir.¹⁶ Hz. Peygamber'in (a.s.) Kur'an'ı

¹² Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru's-Sadr Yayınları, 1990), “vkf”, 9:359-361.

¹³ Kemal Atik, “Âyet ve Sûrelerin Tevkîfilîği Meselesi,” *Erciyes İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6, (1989), 213-214.

¹⁴ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 24. Baskı. (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013), 56.

¹⁵ Süyûtî el-*İtkân*, 94-96.

¹⁶ Burhaneddin Zerkeşî, *el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Fikir, 2009), 1/299

yazdırması bir yana, bu faaliyetin kendi direktifleri neticesiyle mi yoksa Cibril'in (a.s.) yönlendirmesiyle mi olduğu düşünmeye değerdir.¹⁷ Kanaatimizce; Kur'an ilimleri konusunda eser telif etmiş olan alimler, ilgili rivayetin ardından bu direktiflerin Cibril'e (a.s.) ait olduğunu belirtmek üzere şu rivayeti aktarmıştır: Ahmed b. Hanbel'in (öl. 241/855) hasen bir tarikile naklettiğine göre Osman b. Ebü'l-Âs: "Ben Rasûlullah'ın yanında oturuyordum. O, birden bakakaldı, gözlerini yere sabitledi. Sonra Cibril (a.s.) geldi ve bana bu âyeti (en-Nahl 16/90) şu sûrenin şu bölümüne koymamı emretti." dedi.¹⁸ Bu bağlamda muhtelif rivayetler aktarılmaktadır.¹⁹ Süyûtî de dâhil diğer Kur'an ilimleri ulemâsı, âyetlerin tertibinin Yüce Allah tarafından yapıldığı hususunda icmâ edildiğini ve yeterli nassın mevcut olduğunu söylemişlerdir.²⁰ Lâkin ileride de analiz etmeye çalışacağımız bu aktarımların ekseriyetinin, genellemeler içerdiğini belirtmek isteriz. Kadim eserlerimizde Ahmed b. Hanbel'den aktarılan bu rivayetin şerhine rastlamadık. Mezkûr rivayet de dâhil olmak üzere rivayetlerin senetlerini analiz etmemiz zor görünmektedir. Buna ilaveten belirtmek gerekirse bunca önemi haiz bir meselede, *âhâd* haberlerin en güçlü delillerden olması düşündürücüdür.

Tevkîflilik ile ilgili Buhârî'nin eserinde geçen şu rivayet de öne sürülmektedir: İbnü'z-Zübeyr'in Hz. Osman'a: "Başka bir âyet, bu âyeti / Bakara 240 neshettiği hâlde, neden Mushaf'a yazdın?" sorusuna, Hz. Osman: "Ey kardeşimin oğlu, hiçbir şeyin yerini değiştiremem." demiştir.²¹ Rivayetin hitamında geçen "كَلَّا ذِ وَحْنًا" ifadesi aktarımın mânâsını göstermektedir. Buhârî aynı rivayeti, farklı bir varyasyon ile daha önce aktarmıştır. Fakat o rivayette de râvinin, rivayet hakkında şekki söz konusudur.²² İbn Hacer, hadiste râvinin şüpheye düştüğünü zikretmesine karşın daha

¹⁷ Ebû Muhammed b. Kuteybe sünneti üçe ayırmıştır. Bunlar; Cibril'in (a.s.) Yüce Allah'tan getirdiği sünnetler, yine O'nun, Peygamberine koymasını mübah kıldığı sünnetler ve Hz. Peygamber'in (a.s.) bize edep olarak belirlediği sünnetler. Yûsuf Karadâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, Çeviren (çev.) Bünyamin Erul, 11. Baskı. (İstanbul: Nida Yayınları, 2018), 316-318. Görüldüğü gibi Cibril'in (a.s.) bildirdiği ile Hz. Peygamber'in (a.s.) ictihadiyle ortaya koyduğu sünnetler ayrı tutulmuştur. Binaenaleyh, Hz. Peygamber'in (a.s.) yaptığı her işi, Cibril'in (a.s.) direktifiyle yaptığı anlamında ele almak doğru olmasa gerektir.

¹⁸ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Muhammed Abdü'l-Kadir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2008), 7/359-360.

¹⁹ Örneğin Kurtubî, Bakara sûresinin 281. âyetin, Hz. Peygamber'in (a.s.) ahir ömründe nâzil olduğunu, bunun üzerine Cibril'in, Hz. Peygamber'e (a.s.) gelip Bakara 280. âyetinin başına yerleştirmesini söylediğini birkaç farklı varyasyondan aktarmıştır. Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmî'l-Kur'ân* (Beyrut: Risale Yayınları, 2006), 4/421.

²⁰ Zerkeşî, *el-Burhân*, 299; Süyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 94; Mennâ' Halîl Kattân, *el-Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: 1993), 133-138; Subhî Sâlih, *el-Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 70.

²¹ Buhârî, "Kitâbü't-Tefsîr", 4536.

²² "حدثني أمية بن بسطام حدثنا يزيد بن زريع عن حبيب عن ابن أبي مليكة قال ابن زبير: "قلت لعثمان بن عفان "والنبي يتوقفون منك" وبنوهم أزواجاً" قال قد نسختها الآية الأخرى فلم تكتبها أو تدعها قال يا ابن أخي لا أغبر شينا منه من مكانه." Buhârî, "Kitâbü't-Tefsîr", 4530. hadiste geçen "فلم تكتبها أو تدعها" ifadesi râvinin şek ettiğini göstermektedir. Bu arada görüldüğü üzere rivayet, "Ben dedim ki / تَلَقَّ" mütekellim sîgası ile başlayıp

sonra gelecek olan rivayetten daha evlâ olduğunu ve bu hadisin tevkîfliğe delil olduğunu söylemiştir.²³

Kanaatimizce Hz. Osman'ın, daha önce mevcut olan durumu değiştiremeyeceğini ifade etmesinden dolayı ulemâ, bu rivayeti delil olarak almıştır. Lâkin bu rivayetin sahih kabul edilmesi, Bakara 240. âyeti mensuh görmekte eş değerdir.²⁴ Neshin vaki olması bir yana, burada nâsihin önce gelmesinden dolayı nesh kurallarına aykırı bir durum da vardır. Üstelik bu âyetler birbirine muarız olmayıp farklı konulardan bahsetmektedir.²⁵

Hz. Peygamber'in (a.s.) namazlarda okuduğu sûre bölümlerinin, sahâbe tarafından biliniyor olması formundaki tikel önermelerden hareketle "O hâlde tüm Mushaf tevkîfen tertip edilmiştir." yargısına varıldığı da olmuştur.²⁶ Buna örnek olarak: "Hz. Peygamber (a.s.) cuma sabahlarında 'İnsân ve Secde' sûrelerini okurdu." rivayetini verebiliriz.²⁷ Bu rivayette "İnsân ve Secde" sûrelerinden bahsedilmesinden hareketle tüm âyetlerin tertibinin tevkîfî olduğu genellemesine varılmıştır. Bahsi geçen sûrelerin isminden hareketle âyetlerin tertibinin Yüce Allah tarafından olduğu sonucuna varmak zor olsa gerektir. Üstelik ilk dönemlerde yeni nâzil olmuş sûrelerin, sadece bir bölümünden hareketle isimlendirilmesi mümkündür.

"Hz. Ömer, Rasûlullah'a, (a.s.) Kelâle²⁸ konusunda sorduğum kadar başka hiçbir şey hakkında sormadım. Ta ki kendisi başparmağıyla göğsümü itekleyerek 'Nisâ sûresinin sonunda olan seyf âyeti sana yeter.' dedi." ve "Her kim Kehf sûresinin başından on âyet ezberlerse deccâlden korunur." ²⁹ formatında aktarılan -bazı sûrelerin başından ve sonundan bahseden- rivayetlerden hareketle sûrenin tamamının biliniyor olduğu düşünülmüştür. Tevkîfliğe varan bu genellemenin tahminden öteye

"O dedi ki / لاق" şeklinde gâip sığası ile devam etmektedir. Bu da muhtemelen gâip sığası ile gelen kısmın mânen aktarıldığını göstermektedir.

²³ İbn Hacer Askalânî, *Fethu'l-Bârî* (Kahire: Mektebetü's-Selefiyye, 1960), 8/194.

²⁴ Süyûtî bu âyeti mensûh âyetlerden sayar. Süyûtî, *el-İtkân*, 342.

²⁵ Bu âyetlerde neshin vaki olmadığı hakkında M. Zeki Duman, "Kur'an'da Neshe Delil Gösterilen Âyetlerin Değerlendirilmeleri", *Bilimname*, 17 (2009), 98-99; Ali Galip Gezgîn, "Nesh Problemi Bağlamında Mensûh Olduğu İddia Edilen Bazı Âyetlerin Hz. Peygamber Tarafından Tefsîri", *SDÜ IV Kutlu Doğum Sempozyumu*, (2001), 243-244.

²⁶ Subhî Sâlih, *el-Mebâhis*, 71.

²⁷ Müslim, "Kitâbü'l-Cuma", 17.

²⁸ Kelâle; Çocuksuz vefat eden kimseye denir. Hamza Aktan, "Miras", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/143.

²⁹ Tirmizî, "Fezâilü'l-Kur'ân", 5; Hâkim Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 1/552-553.

geçmemesinden dolayı sağlıklı olmadığı kanaatindeyiz. Fakat kadim ulemânın, bu rivayetleri eserlerine aldıklarını görmekteyiz.³⁰

Âyetlerin tertibinin tevkîfî olduğuna delil olarak âyetler arasındaki tenâsüp ve insicamı gösterenler de olmuştur.³¹ Esasen ileride vereceğimiz örnekler de genel olarak bu düşüncenin bir neticesi olarak karşımızda durmaktadır. Bir diğer deyişle âyetler arasında uyum arayan kimseler, kahir ekseriyetle tevkîfilik anlayışını benimseyenler olmuştur. Sahâbîlerin henüz Hz. Peygamber (a.s.) zamanında *es-seb'u't-tivâl*, *miûn* ve *mufasssal* âyetlerden haberdar olmaları da tevkîfilîğe delil olarak alınmıştır.³² Aynı zamanda Mushaf'taki sıralamaya göre 8 ile 9. sûre olan Enfâl ve Tevbe sûrelerinin birleştirilmesi de tevkîfilîğe delil kabul edilmiştir. Bu rivayet, icthadîlik mevzuunda da hüccet olarak görülmüştür. Muhtasaran değinecek olursak Enfâl ve Tevbe sûrelerinin arasına besmele satırı yazılmayınca bu durum Hz. Osman'a sorulmuştur. O da: "Hz. Peygamber, (a.s.) âyetlerin yerlerini bize gösterirdi fakat bu konuda bize bir şey söylemedi. Bu sûreler içerik olarak da benzeşince bitıştirdim, böylelikle *es-seb'u't-tivâl*'e (yedi uzun sûre) kattım." demiştir.³³ Hz. Osman'ın kendi düşüncesiyle hareket etmesi icthadîliğe, Hz. Peygamber (a.s.) hakkında ifade ettikleri de tevkîfilîğe delil kabul edilmiştir.

Kısacası kadim ulemânın eserlerinden hareketle aktardığımız rivayetler, genel kabule göre âyetlerin tertibinin tevkîfilîğine delil olarak verilmiştir. Bununla beraber tevkîfilik bahsini ele aldığımız sırada, âyetlerin neden nüzûlüne göre tertip edilmediğini ve bunun hikmeti üzerinde durulmadığını gördük. Bu rivayetler bir bütün olarak dikkate alındığında bizi bir neticeye götürse de kanaatimizce pek ikna edici durmamaktadır.

1.2. Âyetlerin Tertibinin İctihadî Oluşu

İctihat kelimesi, "جهد: الطاقة" Takat etmek." anlamında 'c-h-d' kökündendir. Istilahî mânada: Kadıların karşılaştığı olaylara, kitap ve sünnet yoluyla kıyas ederek cevap vermeleridir.³⁴ Âyetlerin icthaden tertip edilmesinden kasıt ise bahsi geçen tertipte sahâbenin tasarrufunun olmasıdır.³⁵

³⁰ Süyûtî, *el-İtkân*, 95.

³¹ Habip Gül, "Kehf Sûresi'nin İlk Sekiz Âyetinin Sûrenin Diğer Bölümleriyle Münâsebeti", *Sosyal Bilimler Dergisi (SOBİDER)* 24 (2018), 224.

³² Zerkeşi, *el-Burhân*, 307. Subhî Sâlih, *el-Mebâhis*, 72.

³³ Süyûtî, *el-İtkân*, 94.

³⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, "chd", 3/135.

³⁵ Öztürk - Ünsal, *Kur'ân Tarihi*, 183.

Âyetlerin tertibinin tevkîfliliği ile ilgili araştırmamızın başlamasında büyük etkiye sahip olan Ahmet Keleş'in de dikkat çektiği şu sorularla devam etmek istiyoruz:

“Kur’ân’ın, Levh-i Mahfûz’daki ile aynı olması görüşlerinde de çok fazla dikkat çekmesine rağmen üzerinde durulmayan önemli bir nokta vardır. O da Kur’ân’ın neden elimizdeki dizilişle / tertibiyle dünya semasına inzâl edilip de yeryüzüne bu sıranın bozularak nâzil olmasıdır? Allah, neden sebeb-i nüzûle uygun olarak Levh-i Mahfûz’da tertip etmeyip de nâzil olma sırasındakinden farklı olarak şimdiki gibi tertip etmiştir? Bunun ne anlamı veya hikmeti vardır? Bu sorular incelemiş olduğumuz klasik kaynaklarda hem problem edilmemiştir hem de bunlara cevap sayılabilecek meseleler üzerinde durulmamıştır.”³⁶

Âyetlerin nâzil olduğu tertipten farklı bir şekilde sıralanması ile alâkalı suallere, mevcut tertibin, âyetleri yorumlamadaki öneminin irdelenmesiyle cevap bulunacağını düşünüyoruz. Bu durumun ileride Ankebût sûresi örneği ile daha iyi anlaşılmasını temenni ediyoruz. Kısaca zikredecek olursak tertip, iç bağlamın oluşmasının gerekçelerinden biridir.³⁷ İç bağlam ise anlamanın öğelerinden biridir.³⁸ Dolayısıyla tertibin herhangi bir şekilde değişime uğraması anlamı etkiler.

Âyetlerin ictihaden tertip edildiği noktasında çeşitli deliller öne sürülmüştür. Örneğin; İbn Ebi Dâvûd şöyle bir rivayet aktarmıştır:

“İbn Huzeyme, Tevbe sûresinin³⁹ son iki âyetini ben Rasûlullah’tan duydum ve ezberledim. Hz. Ömer, ben de şahitlik ederim, kesinlikle bu iki âyeti Rasûlullah’tan işittim. Şayet üç âyet olmuş olsaydı bunu ayrı bir sûre olarak yazardım. Kur’an’ı iyice tetkik edip bu iki âyeti, sûrenin son kısmına koyun.”⁴⁰

Hz. Ömer’in bu ifadelerini Zeyd b. Sâbit’e izâfe eden rivayetler de vardır.⁴¹ Hülasa, âyetlerin ictihadîliği noktasında çokça zikredilen rivayetlerden biri, İbn Ebi

³⁶ Ahmet Keleş, “Kur’an’ın Cem’i ve Tertibi”, *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 1/14 (2001), 115.

³⁷ Fatih Tiyek, *Kur’an’ı Anlamada Bağlamın Rolü*, 2. Baskı. (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017), 103.

³⁸ Ali Bakkal, “Kur’an’ı Anlamada Siyak-Sibakın Önemi”, *İlim Yayma Vakfı Kur’an ve Tefsir Akademisi* (2013), 11.

³⁹ Tevbe sûresinin bir diğer adı: Berâe / ultiatom’dur. Nitekim söz konusu rivayette de bu adıyla -Berâe- geçmektedir.

⁴⁰ İbn Ebi Dâvûd, *Kitâbü’l-Mesâhif*, thk. Arthur Jeffery, 1. Baskı. (Mısır: Rahmaniyye Yayınları, 1937), 2/221. Süyûtî, *el-İtkân*, 95.

⁴¹ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmiu’l-Beyân An Te’vili Âyi’l-Kur’ân*, thk. Dr. Abdullah b. Abdülhüseyn Türkî, 1. Baskı. (Kahire: Hicr Yayınları, 2001), 1/55.

Dâvûd'un⁴² aktardığı bu rivayettir. Ahmet Keleş, Hz. Ömer hakkında gelen söz konusu rivayetin, âyetlerin tevkîfiliğine delil olmadığını, zira aksi durumda Hz. Ömer'in, "Üç âyet olsaydı onu farklı bir sûre yapardım." demiş olmayacağını söylemiştir.⁴³

Tevbe sûresi ile Enfâl sûresinin cem' edilmesi de ictihadîliğe delil olarak alınmıştır. Rivayete göre; İbn Abbas, Hz. Osman'a gelip: "Neden Enfâl ve Tevbe sûreleri arasına besmeleyi yazmadınız?" diye sormuş, Hz. Osman da Hz. Peygamber'in (a.s.) bu noktada bir açıklama yapmadığını, iki sûrenin konularının benzer olmasından dolayı tek bir sûre sandığını ve bu yüzden besmeleyi yazmadığını söylemiştir.⁴⁴ Âyetlerin tertibinin tevkîfiliğine de delil olarak alınan bu rivayette, Hz. Osman'ın kendi düşüncesiyle hareket etmiş olması, âyetlerin ictihaden tertip edildiği sonucuna götürmüştür.⁴⁵ Buna ilaveten rivayette de Enfâl ve Tevbe sûrelerinin birbirinden ayrı kabul edilmesinin yanında acaba Tevbe sûresinin başında besmele satırının olmamasının gerekçesi neye dayanmaktadır?⁴⁶

Bir diğer delil İbn Mesûd'tan aktarılan şu rivayettir: "Ben Rasûlullah ile bir mağarada iken Mürselât sûresi nâzil oldu ve Rasûlullah sûreyi bana okuttu. Ben bu sûreyi onun bana okuttuğuna yakın bir tarzda okuyorum. Fakat Rasûlullah'ın, sûreyi 50. âyetle mi yoksa 48. âyetle mi hitama erdirdiğini bilmiyorum." demiştir. Bu da onun bazen 48. âyetle bazen de 50. âyetle bitirdiğini gösterir.⁴⁷ Kısacası İbn Mesûd'un Hz. Peygamber'e (a.s.) uyma ihtimalini seçmiş olması, ictihadîliğe delil sayılmıştır. Fakat bu noktada *mütevâtir* olmayan bu kıraat hakkındaki söz konusu âhâd⁴⁸ habere itimat etmenin ne derece sahih olduğu da sorgulanmalıdır. Mâlum olduğu üzere mütevâtir

⁴² İbn Ebi Dâvûd (öl. 316) babası Ebû Dâvûd kendisini yalancılıkla itham ettiği için hadis alanında zayıf görülmüştür. Bununla beraber kendisine değer veren ve sika gören âlimler de buluna gelmiştir. Ali Yardım, "İbn Ebi Dâvûd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1999), 19/429.

⁴³ Keleş, "Kur'an'ın Cem'i ve Tertibi", 109.

⁴⁴ Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvere*, thk. Fehîm M. Şeltût (Cidde: Ahbârü'l-Medîneti'n-Nebeviyye, 1979), 3/1115-1116; Süyûtî, *el-İtkân*, 94.

⁴⁵ Bu rivayetteki râvilerden birinin Yezîd Fârisî olması, zayıflık alameti olarak görülmüştür. Öztürk, "Peygamber (a.s.) Döneminde Kur'an Âyetlerinin ve Sûrelerinin Tesbit ve Tertibi Hakkında Bir Değerlendirme", *OMÜİFD* 20-21 (2005), 223.

⁴⁶ Bu durumun, sûrenin muhtevâsından kaynaklandığı söylenmiştir. Fakat bu muhtevaya sahip birçok âyet besmele ile okunmaktadır.

⁴⁷ Öztürk - Ünsal, *Kur'an Tarihi*, 186-187.

⁴⁸ Mütevâtir (Bir rivayetin, yalan üzere birleşmeleri mümkün olmayan bir topluluk tarafından aktarılmasıdır.) derecesine ulaşmayan haber demektir. Mustafa Ertürk, "Haber-i Vahid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1996), 14/349-352.

kıraatin iddiası, okunuşun sahâbe tasarrufu ile değil, bizzat Rasûlullah (a.s.) tarafından olmasıdır.⁴⁹

Âyetler arasındaki insicamsızlık da ictihadîliğe delil olarak alınmıştır. Buna örnek olarak En'âm 119. âyeti verebiliriz. Bahsi geçen âyette: “Allah’ın adı anılarak kesilen hayvanların etinden neden yemeyesiniz ki? Nitekim Allah size (açlıktan ölme durumu gibi) zorunlu haller dışında yenilmesi haram olan şeyleri açıklamıştır...”⁵⁰ “Açıklamıştır” denilen şey, önceye ait olması gerekirken çok sonraları En'âm sûresinin 145. ve Mâide sûresinin 3. âyetlerinde açıklanmıştır. Buradan hareketle: “Bu âyet buraya uymaz. Bu da ashabın, kendi ictihadıyla tertip ettiğini gösterir.” denmiştir.⁵¹ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, “Burada geçmiş zaman sîgasıyla geçen fiile (fassale) gelecek zaman mânası (yüfassilü) vermek gerekir. Allah daha iyi bilir.” diyerek bu müşkili çözmek istemiştir.⁵²

Bir diğer örnek olarak⁵³ Bakara 234 ile 240. âyetler verilebilir.⁵⁴ Bakara 234. âyet, kocası ölmüş bir kadının dört ay on gün beklemesi gerektiğini söyler. 240. âyette ise kocanın, eşi için bir yıllık geçim masrafını karşılayabileceği bir vasiyet bırakmasının kötü bir tavır olmayacağı ve kadının da isterse bundan faydalanabileceği söylenmiştir. Bu iki âyetten 234. âyetin 240. âyeti neshettiği fakat buna rağmen Mushaf’ta öncesine yerleştirilmiş olduğu ifade edilir.⁵⁵ “Bundan dolayı bu tertipteki zayıflığın sebebi ancak ictihadî olmasıyla açıklanır.” denilmiştir. Fakat âlimlerimizden Ebû Müslim el-İsfahânî,

⁴⁹ Abdülhamit Birişik, “Kıraat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 2002), 25/429.

⁵⁰ Kur’an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri, çev. Mustafa Öztürk, Ankara: Ankara okulu Yay., 2015), En’âm 6/119.

⁵¹ Öztürk - Ünsal, *Kur’an Tarihi*, 192-197.

⁵² Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Câmi’ li-Ahkâmî’l-Kur’ân*, 7/49.

⁵³ Bakara sûresinin 142, 143 ve 144. âyetlerinin kötü bir tertip olduğu, kıblenin değişikliğini anlatan bu âyetlerde takdim tehir olduğu, 143-144-142 şeklinde tertip edilmesinin daha anlaşılır ve sağlıklı bilgi sunacağı savunması farklı örnekler olarak verilebilir. Yine Bakara sûresinin 222-238. âyetleri arası tam bir uyum içindeyken araya iki âyet girmesi ve tekrar önceki konuya dönmesinin insicamsızlığın göstergesi olduğu hakkındaki yargılar da bu örneklerle dâhil edilmiştir. Dahası Uhud Harbi’nden bahseden Ali İmran sûresinin 121-130. âyetler arasına ribâ âyetinin girmesi, ardından tekrar harpten bahsedilmeye devam edilmiş olması örnek olarak verilmiştir. Yine Ahzâb sûresinin 53, 54 ve 55 âyetlerinden sonra konunun değişmesi ve 59. âyette aynı konudan bahsedilmeye devam edilmesi, insicamsızlığa delil olarak alınmıştır. Keleş, “Kur’an’ın Cem’i ve Tertibi”, 118-124; Öztürk - Ünsal, *Kur’an Tarihi*, 192-212. arasına bakılabilir ki burada farklı olarak 2 tanesini yukarıda zikrettiğimiz, toplam 4 örnek daha verilmiştir.

⁵⁴ Öztürk - Ünsal, *Kur’an Tarihi*, 197-200.

⁵⁵ Daha sonra, tertibin tevkîfliliğine delil olarak alınan bir rivayette, bu iki âyetin nesh olduğunun ifade edilmesinden dolayı, bu iki âyet için neshin olmadığının gerekçelerini ortaya koymaya gayret edeceğiz. M. Zeki Duman, “Kur’an’da Neshe Delil Gösterilen Âyetlerin Değerlendirilmeleri”, 98-99; Ali Galip Gezgin, “Nesh Problemi Bağlamında Mensuh Olduğu İddia Edilen Bazı Âyetlerin Hz. Peygamber Tarafından Tefsiri”, 243-244.

(öl. 322/934) Yüce Allah'ın böyle kötü bir tertip yapmayacağını, dolayısıyla burada neshin⁵⁶ vaki olmayacağına hükmetmenin daha isabetli olduğunu söylemiştir.⁵⁷

Bunlarla beraber âyetlerin tertibi noktasında ihtilâfların olması da ictehadîliğe delil sayılmıştır. Örneğin Ahmet Keleş, besmelelerin âyet olup olmaması meselesinde, “Sadece böyle bir ihtilâfın fakihler arasında mevcut olması bile bizim için bir delildir...” demiş,⁵⁸ Mustafa Öztürk de buna benzer bir çıkarım yapmıştır. Örneğin kendisi, “Hurûf-ı mukattaaların âyet olup olmadığı, bir sûrede kaç âyet olduğu gibi meselelerde olan görüş farklılıkları, âyetlerin tertibinin ictehadî olabileceği düşüncesine sevk etmektedir. Zira öyle olmasaydı tek bir görüş olurdu.” demiştir.⁵⁹ Kanaatimizce bir mesele hakkında ihtilaf edilmesi, o mevzunun şüpheli olduğu anlamına gelmez. Dahası, bir konuda farklı görüşlerin olmasından hareketle sıhhatli bir sonuca varmak, zor olsa gerektir.

Kısaca belirtecek olursak yaptığımız araştırmalar neticesinde, bizim ulaştığımız istidlâllerin ekseriyetinin, her iki bakış açısında da genellemelerden yola çıkılarak yapıldığını gördük. Âyetlerin kimler tarafından tertip edildiği noktasında öne sürülen delillerin, yeter derecede ikna etmediğini, bunca önemi haiz bir meselede, daha tatminkâr hüccetlerin olması gerektiğini düşünmekteyiz. Bunlara ilaveten ileride Ankebût sûresi bağlamında vereceğimiz örneklerin kahir ekseriyetinde, Mushaf tertibinin bağlam bilgisi ve münâsebât ilmiyle ilişkili olduğuna şahit olduk. Bu veçhile evveleminde söz konusu ilimlerin Mushaf tertibi ile ilişkisini serdetmek, ardından araştırmamıza dair örnekleri detaylı bir şekilde ele almak arzusundayız.

1.3. Âyetlerin Tertibinin ‘Münâsebât İlmi’ ile Olan İlişkisi

Arapça n-s-b kök fiilinden müştak olan münâsebât kelimesine, türediği mufâale bâbından dolayı “benzerlik, yakınlık” mânaları yüklenmiştir.⁶⁰ İstilahî olarak tenâsüp,

⁵⁶ Nesh gibi şüpheli bir mevzudan hareketle tertibin ictehadîliğine delil getirme çabası ancak kendi düşündüğünü Kur'an'a dayatmak olabilir. Zaten dikkatli okunursa 234. âyette geçen “yeterabbasna (gözetirler)” ifadesi, bize bu kimselerin hamile olup olmadıklarının kesinleşmesi anlamında söylendiğini gösterir. Sair âyette de genel mânada bir vasiyet edebilmenin yolunun açıldığı, yani kocalarının vasiyetinin bununla çelişmeyeceği, dolayısıyla neshin vuku bulamayacağını ifade etmek gerekir. “Çağımızda ultrason cihazları yardımıyla bu durum rahatlıkla öğrenilebilir” söylemine binaen Kur'an'ın evrenselliği iddiası şöyle izah edilebilir. Bu tarz anakronik okumalarda dikkatten kaçan mesele, söz konusu ifadelerin ilk çağlara da hitap etmesi gerçeğidir. Buna rağmen bizim yine dört ay on gün bekleme gerekliliğimiz vardır. Zira “gözetirler” ifadesinin hamilelik bâbında aktarıldığını kendimiz ifade ediyoruz. Şayet açık bir sebep bildirilseydi hikmete tâbi olmanın gerekliliği elzem olurdu...

⁵⁷ Fahrreddin Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 1. Baskı. (Beyrut: Fikir Yayınları, 1981), 6/138.

⁵⁸ Keleş, “Kur'an'ın Cem'i ve Tertibi”, 116.

⁵⁹ Öztürk - Ünsal, *Kur'an Tarihi*, 169, 173, 192.

⁶⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, “nsb”, 1/755. Süyûtî, *el-İtkân*, 471.

âyetler ve sûreler arasında icmâl-tafsîl, umumîlik-hususîlik, aklîlik-hissîlik veya daha farklı bir ilişki yönüyle sebep-müsebbep, illet-ma'lûl, benzerlik-zıtlık gibi zihnî bağlarla mâna irtibatı sağlamaktır.⁶¹ Kısacası tefsir ilminde genellikle münâsebâtü'l-â-yât ve's-süver olarak geçen bu kelime, âyetler ve sûreler arasındaki anlam ilişkisi ve bunu inceleyen bilim dalı olarak tanımlanmıştır.⁶² Münâsebât ilminde uyum, kimi zaman salt âyet çerçevesinde ele alınırken kimi zaman Süyûtî'nin "Tenâsüku'd-Dürer fî Tenâsübi's-Süver" adlı eserinde olduğu gibi sûreler ve Kur'an bütünlüğü çerçevesinde de ele alınmıştır.⁶³ Lâkin araştırma alanımız âyet çerçevesinde olduğundan sûreler arasında kurulan bağlantıları tetkik etmeyip âyetler arası irtibatları incelemeye çalışacağız. Münâsebât ilminde âyet çerçevesi konu ve konular arası çerçeve olmak üzere ikiye ayrılabilir. Bu bağlamda konu çerçevesi, iç bağlam konular arası çerçeve, dış bağlam olarak ele alınacaktır. Evvel emirde bu ilmin konumuzla olan irtibatına ardından âyetler çerçevesinde ele aldığımız münâsebât ilminin alt başlıklarına değinmek istiyoruz.

Kısaca izah edecek olursak münâsebât ilmi, âyetlerin birbirleriyle olan ilişkisini ortaya koymaktır. Bizim çalışmamız ise muhtelif bağlamlarda değerlendirilen, farklı zaman ve ortamlarda nâzil olduğu düşünülen, bununla beraber sıralamada ardı ardına getirilen âyet gruplarının, yorumlanması esnasındaki etkileşimi konu edinmektedir. O hâlde âyetler ve sûreler arasında bağlantı kuran münâsebât ilminin araştırmamız ile alâkası âyetler arasında ilişki araması, mevzumuzun ise mevcut tertipten hareketle âyetler arasında kurulan bağlantıları araştırmasıdır.

1.3.1. Âyetlerin Tertibinin İç Bağlam ile Olan İlişkisi

Daha önceleri "karîne, nazm, nesik, tertip, telif, isti'mal, makam, hâl ve muktezâyı hâl" gibi terimlerle ifade edilen⁶⁴ bağlam; bir düşüncenin öncesindeki ve sonrasındaki bilgileri, konusunu, amacını, o mesajın oluşumuna dolaylı yönden etki eden zaman ve mekân faktörlerini içine alan bütüne denir.⁶⁵ Bağlam, iç ve dış bağlam şeklinde ikili bir ayrıma tâbi tutulabilir. İç bağlam; dilsel, konusal, sınıflandırıcı, işlevsel

⁶¹ Süyûtî, *el-İtkân*, 471.

⁶² Mehmet Faik Yılmaz, "Münâsebâtü'l-Â-yât ve's-Süver", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2006), 31/569-571.

⁶³ Süyûtî, *Tenâsüku'd-Dürer fî Tenâsübi's-Süver*, thk. Abdülkâdir Ahmed Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1986).

⁶⁴ Zeynel Abidin Aydın, "Siyâk-Sibâk Merkezli Bir Analiz Tefsirlerde Ahzâb 36-40. âyetleri", *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 12 (2017), 44.

⁶⁵ Tiyek, *Kur'an'ı Anlamada Bağlamın Rolü*, 31-32.

ve varoluşsal bağlam olmak üzere beşe ayrılır.⁶⁶ Bunlardan konusal bağlamı, mevzumuzla olan alâkasından dolayı hassaten açıklamanın, faydalı olacağı kanaatindeyiz. Konusal bağlam; bir bölümdeki ibarelerin arasında kurulan bağlantıların, ortak bir içerik tarafından sağlanmasıdır.⁶⁷ Âyetlerin tertibinin bu noktayla olan irtibatı, konusal bağlamın oluşmasını sağlayan düzen olmasıdır. Binaenaleyh iç bağlam tilâvet tertibiyle sunulmaktadır. Birçok araştırmacıya göre herhangi bir âyetin yorumlanmasında iç bağlamın yeri yadsınamaz.⁶⁸

Bu izahlardan sonra iç bağlamın, üzerinde durduğumuz mesele ile olan alâkasını analiz edebiliriz. Bağlam, birçok veriyle oluşturulan bütünsel bir çerçeve yakalamaktır. Bu, kimi zaman sebep-i nüzûller, siyer, megâzî veya tarih kaynakları yoluyla kimi zaman da bizzat âyetlerin tertibinde mevcut olan bütünsellikten yola çıkılarak ortaya konur. İşte iç bağlamın, araştırmamız ile olan bağlantısı da bu noktada zuhur etmektedir. Bunu şu şekilde açıklayabiliriz: Şayet iç bağlamın oluşmasının sebebi ortak bir içerik tarafından sağlanan bağlantılar ise ve bu bağlantılar sadece söz konusu âyetlerin bir araya gelmesiyle oluşabiliyorsa⁶⁹ o hâlde âyetlerin tertibinin iç bağlamın oluşmasına etki ettiği muhakkaktır. Düzenli âyetlerin, gelişigüzel dizilmiş âyetlerden daha anlamlı bir yekûn oluşturacakları ve bağlamın bütünsellikten yola çıkılarak kurulduğu reel bir vakıadır. Âyetlerin tertibi ise bağlamın oluşmasını sağlar. Zira bütünsellik, ancak sıralanmış, düzenli âyet gruplarından yola çıkılarak oluşturulabilir.

Binaenaleyh tilâvet tertibi, âyetlerin ardı ardına getirilmesi sayesinde bütünselliğin oluşmasını sağlar. Dolayısıyla iç bağlam, tilâvet tertibiyle sunulmaktadır. Bir diğer deyişle iç bağlam, “konusal bağlam” tertip sayesinde oluşur. Buna binaen âyetlerin yorumlanmasında iç bağlamın etkisinin olduğu yerlerde, tertip de dolaylı olarak etkide bulunmuştur diyebiliriz. Zira iç bağlam, bütünselliği parça parça bir araya getiren âyetlerin mevcut tertibi ile oluşur. Bu veçhile iç bağlamın bir nevi tilâvet tertibi etkisi ile olduğu da söylenebilir. Fakat bu etkinin daha bariz bir şekilde tilâvet tertibi üzerinden oluştuğuna dair örnekler için Ankebût sûresi bazında, tek bir bağlamda ele alınan, buna karşın tilâvet tertibi gereği âyetin yorumunda oluşan farklılıklar ele

⁶⁶ Ahmed Muhtar Ömer, “Bağlam Teorisi”, çev. Şahin Güven, *Bilimname* 20 (2011), 198; Tiyek, *Kur'an'ı Anlamada Bağlamın Rolü*, 34.

⁶⁷ Tiyek, *Kur'an'ı Anlamada Bağlamın Rolü*, 38.

⁶⁸ Tiyek, *Kur'an'ı Anlamada Bağlamın Rolü*, 49; Celal Kırca, *Kur'an'ı Anlama*, 245.

⁶⁹ Âyetler, Hz. Peygamber (a.s.) tarafından insanlara aktarılırken belli bir bütün hâlinde tebliğ edildiğinden hareketle iç bağlamın Rasûlullah (a.s.) aracılığı ile oluşturulduğu da düşünülebilir. Bu tefekkür, tüm iç bağlamın bir diğer deyişle tertibin, sahih addedilen rivayetler ile oluştuğu anlamına gelir. Başka bir söylemle sahih addedilen rivayetler ve içerik sayesinde belli bir neticeye varılsa da her âyet bölümü için kesin bir veçhile gerçekleştirilemeyebilir. Dolayısıyla bizim kastettiğimiz iç bağlam, tilâvet tertibi üzerinden oluşandır.

alınacaktır. Buna dair misalleri, “Ankebût Sûresi Tertibinin İç Bağlam Üzerinden Anlaşılmasına Etkisi” başlığı altında ileride serdedeceğiz.

Bu noktada bağlamın araştırmamız ile olan alâkasını ortaya koymak üzere şu misali ele almak istiyoruz: Bakara sûresinde talâk konusunun işlendiği 226-242. âyetler ve salâtın muhafazasını ele alan 238-239. âyetlerin anlaşılması noktasındaki yorumları örnek olarak verebiliriz. Sûre incelenirken âyetler hakkındaki değerlendirmelerimiz üzerinden hareket etmek yerine, söz konusu müfessirlerin yargılarını analiz etmek daha tutarlı olacaktır. Bu bağlamda öncelikle iç bağlam üzerinden kimi âyetlerin, salt bulundukları mevkilerinden dolayı nasıl yorumlandığına dikkat çekmeye çalışacağız. Binaenaleyh bu noktada dış bağlam ile iç bağlam birbirinden ayrılmaktadır. Zira araştırmamızla ilgili olan konusal bağlamda bir bölümde bulunan âyetler arasındaki irtibat kastedilir.⁷⁰ Dış bağlamda ise iki farklı bölüme ayrılan âyetler arasındaki bağlantılar söz konusudur.⁷¹

Bakara sûresindeki şu örnek üzerinden bağlamın, araştırmamızla olan ilişkisini izah edebiliriz: Bakara 226-237. âyetler boşanma hakkındaki hükümlerden, 238-239. âyetler namazdan bahsetmiştir. Sonraki 240-242. âyetlerde ise tekrar boşanma konusuna geçiş yapılmıştır. Bu bölümde bahsi geçen âyetler arasındaki entegrenin sebebi bağlamdır. Yargımıza öznel veriler aracılığıyla ulaşmadığımızı, ileride müfessirlerimiz üzerinden takdim edeceğimiz izahlar vesilesiyle ortaya koyacağız.

Bu noktada âlimlerimizden Ebû Hayyân el-Endelüsî’nin (öl. 745/1344) “el-Bahrü’l-Muhît” adlı eserine bakabiliriz. Müfessirimiz, Bakara 226-237. âyetleri tefsir ettikten sonra Bakara 238-239. âyetlerin, Hz. Peygamber’in (a.s.): “Namazlarını camide eda etmeyen kavmi yakmak gelir içimden...” demesi⁷² üzerine nâzil olduğunu söylemiştir.⁷³ Ebû Hayyân el-Endelüsî, bu âyetlerin kendisinden önce gelen evlilik hakkındaki âyetlerden, nüzûl bağlamında mukaddem olduğunu söylemiş ve bu duruma benzer birkaç örnek aktarmıştır. Namaz hakkındaki bu iki âyetin, önce nâzil olmasına rağmen âyetlerin yazımında sonradan gelmesinin câiz olduğunu ifade etmiştir. Müfessirimiz, bu âyetleri siyak ve sibak bağlamında şu şekilde izah etmiştir: “Allah

⁷⁰ Tiyek, *Kur’an’ı Anlamada Bağlamın Rolü*, 38.

⁷¹ Örneğin Kıyâme sûresinin 16-19. âyetleri ile önceki âyetleri bir bölüm kabul edilince daha farklı bir mâna çıkmaktadır. Bu, tek bağlamda değerlendirilen âyetler arasındaki irtibata örnektir. Zira söz konusu irtibat, mevcut teripten kaynaklandığı için örnek olarak değerlendirilmektedir. Bu örnek daha önce izah edildiğinden tekrara düşmek istemiyoruz. Şayet söz konusu âyetler iki farklı pasajda değerlendirilir ve aralarında irtibat kurulursa bu da münâsebât ilmine dair bir örnek olmaktadır.

⁷² Buhârî, “*Kitabu’l-Ezân*”, 644.

⁷³ Ebû Hayyân Endelüsî, *el-Bahrü’l-Muhît*, thk. Adil Ahmed Abdulmersûd-Ali Muhammed Ya’rîd, 1. Baskı. (Beyrut: Kutubü’l-İlmiyye Yayınları, 1993), 8/250.

talâk hakkındaki birçok meseleyi izah ederken evli çiftlere büyük sorumluluklar yüklemiştir. Örneğin; eşlerin, ayrılık durumunda bile birbirlerine ihsan etmelerini emretmiştir. İşte bu vecibeler, insanın, Rabb'ine karşı olan sorumlulukları noktasında - ki diğer mesuliyetlerimizden evvel bunları eda etmek daha evlâ olandır- tembelliğine sebep olabilir. Binaenaleyh, burada Allah ile kul arasında bir vasıta olan namazın muhafazasından bahsedilmiştir. Dolayısıyla zımnen şöyle denmiş gibidir: “Sakın kadınların bu hâllerile ilgilenelim derken Allah’a karşı olan mesuliyetinizi unutmayın, korku anında bile olsanız namazlarınızı muhafaza edin.” İrtibatın farklı şekillerde kurulduğuna dair başka örnekler de vermiştir. Mesela; “Namazın muhafazası ve kötülüklerden alıkoyması, bu emirlere itaat etmeyi kolaylaştırdığı için zikredilmiştir.” demiştir.⁷⁴

Ebû Hayyân Endelüsî'nin belirttiklerine benzer ifadeleri, el-Bikâî (öl. 885/1286) ve Fahreddin er-Râzî (öl. 606/1210) de söylemektedir.⁷⁵ Bu noktada Saîd Havvâ'nın eseri de incelenebilir. Mâlum olduğu üzere müfessirimiz Kur'an'ı kısımlar hâlinde tefsir etmiş,⁷⁶ Bakara 226-242. âyetleri bir bölümde hâlinde vermiştir. Bu pasajda, eşler arasındaki nikâh akdinin ifsadı konu edilmiştir. Lâkin âyetler arasında geçen 238-239. âyetler namazdan bahsetmektedir. Bu durum, Saîd Havvâ'nın da dikkatini celbetmiş olmalı ki müfessirimiz, bu âyetlerin mevcut tertibindeki konumu hakkında, dört hikmet olabileceği üzerinde durmuştur. Görüldüğü gibi bir bölüm hâlinde değerlendirdiği âyetler arasında irtibat kurmaya gayret etmiştir. Mezkûr âyetler arasındaki hikmetlerden bahsedilmesinin sebebi, âyetlerin Mushaf tertibindeki konumları olsa gerektir. Zira namaz hakkında muhtelif bağlamlarda geçen âyetler için benzer hikmetlerden bahsedilme gereği duyulmamıştır.⁷⁷ Binaenaleyh Mushaf tertibi iç bağlam ile ilgilidir.

⁷⁴ Ebû Hayyân Endelüsî, *el-Bahrü'l-Muhît*, 8/248.

⁷⁵ Râzî ve Bikâî'nin de namazın muhafazasına dair geçen mezkûr ifadenin mevcut tertibindeki konumundan yola çıkarak sîbak ve sonrasıyla bağlantı kurduğunu görüyoruz. Ortak olarak insanın imtihanda olması, bazı zorluklarla karşılaşması dolayısıyla Yüce Allah'a karşı sorumluluklarını unutmaları bağlamında ele almışlardır. Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 6/156-157; İbrâhim İbn Ömer Bikâî, *Nazmü'd-Dürrer fî Tenâsübi'l-Âyât ve's-Süver* (Kahire: Küttâbü'l-İslâmî Yayınları), 3/359.

⁷⁶ Eserinde Kur'an'ın; tıvâl, miûn, *mesânî*, mufassal şeklinde dört ana bölüme ayrıldığını, bu dört bölümün sûrelere, her sûrenin âyet gruplarına, her âyet gruplarının kısımlara, her pasajın firkalara, her firkanın da tekrar pasajlara ayrıldığını görmekteyiz. Örneğin, tıvâl bölümünde, Bakara, Âl-i İmran, Nisâ, Mâide, En'âm, A'râf, Enfâl, Tevbe şeklinde yedi uzun sûreye ayırmıştır. Bu sûreleri de kendi içinde kısımlara ayırmıştır. İlk kısım (Bakara sûresi) üç bölümde incelemiştir. Bunlar; 21-167, 168-207, 208-284. âyetler şeklinde olup ilk 20 âyet mukaddime kabul edilmiştir. Bu üç bölüm, kendi içinde kısımlara ayrılmıştır. Örneğin; 208-284. âyetler kendi içinde iki parçaya ayrılmıştır. Bunlar; 208-253 ile 254-284. âyetler arasındır. Her parça firkalara bölünmüştür. İlk fırka, üç pasaj içerisinde tefsir edilmiştir. Bunlar; 208-220, 221-225, 226-242. âyetlerdir. Her pasajda kendi içerisinde farklı açılardan ele alınmıştır. Araştırmamızda, son pasaj (226-242) incelenecektir.

⁷⁷ en-Nisâ 4/101-103.

Bununla beraber zikrolunan âyetler arasında irtibat kurmayan müfessirlerimiz de vardır. Örneğin; Zemahşerî (öl. 538/1144), 238-239. âyetleri kendi içinde değerlendirmiş, âyetleri önce ve sonrasıyla ilişkilendirmeden tefsir etmiştir. 238. âyette geçen *salât-ı vüstâ*'dan kastın, en faziletli namaz olduğunu ve bir rivayete göre ikinci namazı olduğunu söylemiş; ardından öğle, sabah ve akşam namazı olduğuna dair gelen rivayetleri de aktarmıştır. Âyetin devamında geçen “kânitîn” ifadesinden kastın ise ayakta namaz kılariken dünyevî şeylerden bahsedilmeyip sadece Allah'ın zikredilmesi olduğunu söylemiştir. Bir sonraki âyeti “Şayet korku hâlinde iseniz ayakta iken namazı ikame edin, korkunun izalesi durumunda ise Allah'ın size öğrettiği gibi ona şükredin.” şeklinde izah etmiştir. Talâkı konu edinen önceki ve sonraki âyetlerde de namaz hakkında bir açıklama yapmamıştır.⁷⁸ Ferrâ Begavî (öl. 516/1122), mezkûr âyetler hakkında benzer açıklamaları yapmış ve sadece “kânitîn” ifadesini, Zemahşerî'den farklı olarak “itaat” anlamında çevirmiştir.⁷⁹ Kısacası, bazı müfessirlerimizin Bakara sûresinin talâkı konu edindiği bu bölümünde, namaz hakkında geçen âyetleri, önce ve sonrasıyla bağlantı kurmadan açıkladığı da olmuştur. Bu da bizi âyetlerden hareketle kurulan bağlantıların, kendi bünyelerinde taşıdıkları mânadan ziyade, tilâvetteki tertibinden hareketle kurulduğuna götürmektedir. Bu bağlamda, bağlamın tertiple ilişkili olduğuna ve tertibin yorumu etkilediğine örnek olarak birçok âyet verilebilir.⁸⁰

Bizi ilgilendiren nokta; oluşturulan bütünselliğin, bir başka deyişle söz konusu entegrasyonun keyfiyetinden ziyade varlığıdır. Bizâtihi yorumların değerinin ne olduğu, başka bir söylemle âyetler hakkında yapılan izahların sonuç olarak doğru mu yanlış mı olduğu irdelenmeyecektir. Böyle bir incelemenin araştırmamıza katkı sağlamayacağı kanaatindeyiz. Fakat müfessirin iç bağlamdan hareketle âyeti yorumlamış olması, iç bağlamın da kimi zaman tertipten meydana gelmiş olması, konumuzla olan bağlantısını göstermesi veçhile analizlerimizi etkilemektedir. Bundan dolayı, zikrolunan yorumların vasfından ziyade müfessirlerin söz konusu izahlara nasıl ulaştıkları ve metodun ne derece tutarlı olduğu üzerinde durulacaktır.

Kısacası âyetlerin tertibi, bağlamın oluşmasını etkilemekte, dolayısıyla bağlam ile araştırmamız arasında bir ilişki oluşmaktadır. Bağlam üzerinden oluşan bu ilişki

⁷⁸ Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2. Baskı. (Beyrut: Ma'rife Yayınları, 2009), 138-141.

⁷⁹ Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, thk. Muhammed Abdussır (Dâru't-Tayyibe, 1988), 287-290.

⁸⁰ Örneğin Kıyâme sûresi 16-19. âyetlerin tamamının, konunun kıyâmet ile alâkalı olması dolayısıyla âyetlerin kıyâmet sahnelerinden birini aktardığı yönünde yorumlar yapılmıştır. Şayet bahsi geçen âyet başka bir bağlamda geçmiş olsaydı, daha farklı yorumlanabilirdi. Söz konusu âyetlerin birtakım rivayetler yoluyla nasıl başka mânalarda yorumlandığına da yer vermiştik. Bu durum da araştırmamızın bağlam ile alâkalı olduğunu göstermektedir.

neticesinde âyetlerin bütüncül bir gözle yorumlanması, tertiple alâkalı bir meseledir ve bu durum âyetlerin anlaşılmasını etkilemektedir. Ankebût sûresi bu açıdan değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bir bağlam içinde gelen âyetlerin, mezkûr konudan hareketle yorumlanması açısından bu durum dış bağlam üzerinden irtibat kurulan âyetlerden farklı bir veçhe arz etmektedir. Zira dış bağlamda muhtelif bölümlerde değerlendirilen âyetlerin arasında kurulan bağlantılar ele alınmaktadır. Bu durum her iki durumdaki örneklerin ele alınmasıyla daha net anlaşılacaktır.

1.3.2. Âyetlerin Tertibinin Dış Bağlam ile Olan İlişkisi

Münâsebât ilminin alt başlığı olarak ele aldığımız bu bölümde dış bağlamın bir diğer deyişle konular arası çerçevenin araştırmamızla olan ilgisini izah edecek ve örneklendireceğiz. Dış bağlam; tarihsel ve kültürel olmak üzere ikiye ayrılabilir.⁸¹ Arka plan dediğimiz verilerin büyük bir kısmı bunlardan oluşur.⁸² Söz konusu âyetin nasıl bir ortamda, ne zaman, kime ve nasıl bir kültür dinamiğinde nâzil olduğu, âyetin dış bağlamı hakkında bilgi veren sorulardır.⁸³ Özetleyecek olursak bir âyetin anlaşılması noktasında mezkûr âyetin; nerede, ne zaman, nasıl bir ortamda veyahut neden ve kime nâzil olduğu gibi sorular, söz konusu âyetleri anlamada çok önemli görülmüştür. Bir metnin maksadı ve doğru anlaşılması kimi araştırmacılar tarafından dış bağlamı bilmeye bağlanmıştır.⁸⁴

Bu noktada dış bağlamın, bir diğer deyişle arka plan bilgilerinin mevzumuz ile olan alâkası; âyetler tefsir edilirken arka plan bilgilerinin aktarılarak yorumlanması ve buna karşın tilâvet tertibinin bu yorumu etkilemesidir. Âyetler arasında bağlantı kurmaya gereksinim duymanın altında yatan etmen muhtemeldir ki bazı sûrelerdeki âyetlerin keskin ve kısa süren konu değişimleridir. Buna sebep olan etmenlerden birinin de tevkîfîlik anlayışı olduğu söylenebilir. Zira tevkîfîlik anlayışından hareketle âyetler arası irtibat kurmanın temellendirmesi yapılabilir. Şöyle ki âyetlerin, bizzat Yüce Allah tarafından bir düzen içinde nâzil olduğuna ve tertip edildiğine olan inanışın yanına,

⁸¹ Ahmed Muhtar Ömer, “Bağlam Teorisi”, 200.

⁸² Tiyek, *Kur'an'ı Anlamada Bağlamın Rolü*, 45.

⁸³ Halis Albayrak, *Tefsir Usulü*, (İstanbul: Şule Yayınları, 1998), 125.

⁸⁴ Tiyek, *Kur'an'ı Anlamada Bağlamın Rolü*, 49; Celal Kırca, *Kur'an'ı Anlama*, 245. Celal Kırca'nın bir metni doğru anlama üzerine kaleme aldığı bir yazıdaki ifadeleri şöyledir. “Bir metnin doğru anlaşılması, iç ve dış bağlamı bilmeye bağlıdır. İç bağlam bir metnin ne dediğini ortaya koyarken dış bağlam, maksadı yani metnin ne demek istediğini ortaya koyar. Dolayısıyla dış bağlamın farkında olmak, en azından iç bağlamı bilmek kadar önemlidir. Bundan dolayı doğru anlama, bu iki unsurun da katkısıyla ulaşılan lafzın ve bağlamın onayladığı anlama olarak ifade edilmiştir.” Doğru anlama hakkındaki bu anlayış sorgulanmaya değer olmalıdır.

Yüce Allah'ın hikmetsiz iş yapmayacak oluşu da eklenince âyetler arasında hikmet, bir diğer deyişle uyum arama kaçınılmaz hâle gelmiştir.

Ne var ki tertibinin tevkîfliğinin yanı sıra Yüce Allah'ın hikmetsiz bir iş yapmayacağı, 1400 yıldır ulemânın kahir ekseriyeti tarafından kabul edilen bir gerçek olarak ortada durduğu hâlde, âyetler arasında irtibat aramaya olan ilginin çok geç dönemde başladığı söylenmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk defa Bağdat'ta, İbn Ziyâd en-Nisâbûrî (öl. 324/936) tarafından ortaya konulmuş ve şifahen başlamıştır. Lâkin yaptığımız tetkikler neticesinde birçok kadim müfessirin -her ne kadar bu ilim dalı sarâhaten ifade edilmemiş olsa da- âyetler arasında birtakım bağlantılar kurduğuna şahit olduk. Bu irtibatlar, münâsebât ilmi adı altında yapılmadıysa da bu çerçeveye dâhil edilebilir.

Bu bağlamda örneğin Nisâbûrî'den çok önce yaşamış olan Mukâtil b. Süleyman'ın (öl. 150/767) tefsirini tetkik edebiliriz. Hâlâ en kadim tefsir eseri olma vasfını taşıyan bu eserde, müfessirimiz, 4. âyeti açıklarken Hz. Peygamber'in (a.s.) Ebû Cehil'i: "Sana Rabb'in ikramda bulundu fakat sen ondan başkasına şükrettin." diyerek eleştirdiğini söylemiştir. Âyetler arasında irtibat aramanın, müfessirlerimiz tarafından çok önceleri kullanıldığına dair örnek olarak Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin (öl. 310/923) eserini de verebiliriz. Bu da göstermektedir ki âyetler arasında irtibat aramanın fikrî tohumları çok eskilere dayanmaktadır. Bununla beraber sistematik hâle gelmiş olmasının uzun zaman sonra gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Âyetler arasında irtibat aramaya olan rağbetin Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ı, Râzî'nin Mefâtihu'l-Ğayb'ı ile revaç bulduğunu söyleyebiliriz.

Buna dair misaller, "Ankebût Sûresi Tertibinin Dış Bağlam Üzerinden Anlaşılmasına Etkisi" başlığı altında ele alınacaktır. Bu arada dış bağlamın yani bize âyetlerin maksadı noktasında yol gösteren karînelerin, âyetlerle birlikte sunulmamış olması da câlib-i dikkattir. Kur'an'ın mevcut tertibi, ortam bilgisi dikkate alınmadan oluşturulmuş olsa gerektir. Zira şu an ki tertipte âyetler, nüzûl sırasına göre değil daha farklı bir üslupla sıralanmıştır. Bu, tefsir ilmi açısından son derece önemli bir durumdur. Çünkü kurulacak olan bağlam, âyetlerin yorumlanmasında çok etkilidir.

Zann-ı gâlibimize göre kimi zaman tilâvet tertibi ile dış bağlamın mezcedilmesi çelişkili bir durumdur. Araştırmamız, bu minval üzere olduğundan bu durumun izahı ileride ayrıntılı bir şekilde takdim edilmeye çalışılacaktır. Bunun için öncelikle tespit yapılacak, ardından tespitlerden hareketle bir neticeye varılmaya gayret edilecektir.

Kısacası iç bağlam ile dış bağlam konumuzla yakından alâkalı olan mevzulardır. Binaenaleyh ele alınacaktır.

Dış bağlamın konumuzla olan irtibatını ifade etmek üzere Subhî Sâlih'in aktardığı, Nisâ sûresi 51 ile 58. âyetlerini de örnek verebiliriz. Subhî Sâlih, özetle ifade edecek olursak şunları nakletmiştir:

“Tevrat hakkında az çok bilgi sahibi olma lütfuna eren şu Yahudileri görüyorsun değil mi?! Müşriklerin isteği üzerine kâhin ve şeytan tabiatlı kimselere (cibt ve tâğûta) inanıp güveniyorlar. Bu yetmezmiş gibi o kâfirlerin/müşriklerin siz müminlerden daha doğru bir inanca sahip olduklarını iddia ediyorlar.”⁸⁵ Bu âyetle başlayan bölüm Ehl-i kitaptan Kâ'b b. Eşref hakkında nâzil olmuştur. Bedir Savaşı'nın akabinde Mekke'ye gitmiş, müşrikleri Hz. Peygamber'den intikam almaları için ona karşı kışkırtmıştır. Müşriklerin gururunu okşayarak “Siz müslümanlardan elbette daha iyi bir yoldasınız.” demiştir. Nisâ 51. âyetten 6 yıl sonra Mekke'nin fethi sırasında Nisâ 58. âyet nâzil olmuştur. “(Ey Müminler!) Allah size (görev, yetki ve sorumluluk gibi tüm) emanetleri ehline teslim ve tevdi etmenizi, insanlar arasında (ortaya çıkan herhangi bir ihtilaflı çözüme kavuşturmak üzere) hakemlik yaptığınız zaman da adalet ve hakkaniyetle hüküm vermenizi emreder. (Unutmayın ki) Allah her şeyi işitir, her şeyi görür.”⁸⁶ Bu âyetler emaneti ehline vermekten bahsetmektedir. Âyetin nüzûl sebebi olarak: Hz. Peygamber'in, (a.s.) Mekke'nin fethi sırasında Kâbe'nin bakıcısı konumunda olan Osman b. Talha b. Ebî Talha'dan, Kâbe'nin anahtarlarını alması ve bu âyetin nüzûlü ile tekrar kendisine teslim etmiştir.

Bahsi geçen âyetlerin, farklı zaman ve sebeplere binaen nâzil olduğunu bu şekilde izah ettikten sonra bu iki âyet grubunun münasebeti noktasında Subhî Sâlih, muhtasaran şöyle söyler:

“Tahkik ehli ulemâ, bu iki âyet arasında hârikulâde bir uyum yakalamışlardır. Yanlarındaki mukaddes kitaplarda Hz. Peygamber'in (a.s.) gönderilişi ve sıfatları hakkındaki bilgiler bulunuyor ve bunları okuyor olmalarına rağmen, Ehl-i kitaptan birinin müşriklere hitaben; ‘Elbette siz müslümanlardan daha doğru yoldasınız.’ demesi onlara gelen emanete ihanet ettiklerinin ve doğruyu sakladıklarının emâresidir.”⁸⁷ Yüce

⁸⁵ en-Nisâ 4/51

⁸⁶ en-Nisâ 4/58.

⁸⁷ Aynı âyet gruplarının arasında alâka kurulduğuna dair el-Bahrü'l-Muhît adlı eseri de örnek getirebiliriz. Müfessir, Nisâ sûresi 47-56. ve 58. âyetlerinin farklı zaman ve ortamlarda nâzil olduğunu açıkça zikretmesine karşın iki âyet arasında münasebet kurmuştur. Bağıntının kurulmuş olması dahi bu

Allah, bundan dolayı insanlardan sorumlu tutulanların tamamını, emanetin mânasını iyi bir şekilde algılamaya davet etmiştir.”⁸⁸

Begavî aynı rivayeti ele alarak bahsi geçen âyetleri bölümlere ayırmış olmasına karşın aynı bağlantıya yer vermemiş, sadece zikrolunan rivayete değindikten sonra Hz. Peygamber’in (a.s.): “Dikkat edin! Emanete sahip çıkmayanın imanı, sözünde durmayanın dini yoktur.”⁸⁹ hadisini nakletmiştir.⁹⁰

Kısacası emanet kavramı, Ehl-i kitaptan söz konusu kimselerin yapmış olduğu ihanet anlamına getirilmiş ve âyetin mânası değişmiştir. Şunu da belirtmiş olalım ki tertip bu formda gelmiş olmasaydı mezkûr âyetler arasında uyum aranmazdı. Binaenaleyh âyetler arasında uyum aranmasının müsebbibi bir yönüyle de tertibin kendisi olmuştur. O hâlde münâsebât ilmi üzerinden gerçekleşen etkileşimler konumuzla aynı çerçevede değerlendirilebilir. Bununla beraber görüldüğü gibi Şevkânî de İbn Abdüsselâm da farklı sebeplere binaen farklı ortamlarda inen âyet bölümlerinin, birbiriyle alâkası olmayacağını söylemişlerdir. Şevkânî ve İbn Abdüsselâm’ın sözlerini nazar-ı dikkate alıp cevap vermeye çalışmamızın amacı, bahsedilen anlamda irtibat olması gerektiğini ortaya koymak için değildir; alâka kurmanın mümkün olabileceğini düşündüğümüzden dolayıdır. Subhî Sâlih’ten naklen verdiğimiz örnek de bunu teyit etmek içindir.

Görüldüğü gibi farklı zaman ve ortamda nâzil olduğu zikredilmesine rağmen iki âyet grubu arasında bir uyum aranmıştır. Aynı konulardan bahseden âyetler arasında bir ilişkinin kurulamayacağını, bunun hatalı olduğunu ifade etmek istiyor değiliz. Fakat söylemek istediğimiz durum; âyetlerin yorumlanmasında dış bağlamın gerekli olduğunu düşünen, bundan dolayı bahsi geçen âyetlerin arka plan bilgilerini aktaran ve bu bilgiler üzerinden âyetleri yorumlayan müfessirlerimizin ortaya koydukları mezkûr irtibatın, âyetlerin mevcut tertibi üzerinden yapılmış olmasıdır. Muhtelif bağlamdaki âyetler arasında kurulan irtibatlara karşın bu tarz bağlantıların neden tarafımızca müşkil addedildiği ileride izah edilecektir.

Sonuç olarak kimi zaman âyetler arasında kurulan bağlantılar, âyetlerin tilâvet tertibinin Kur’an yorumunda etkili olduğunu, binaenaleyh bu ilmin araştırmamız dâhilinde olduğunu göstermiştir. Tüm bunlara ilaveten bazı bağlantı çeşitlerinin müşkil

durumdaki âyet gruplarının misal olabileceğine delildir. Zira nihayetinde farklı âyet grupları arasında ilişki aranmıştır. Ebû Hayyân Endelüsî, *Bahrü’l-Muhît*, 282-291.

⁸⁸ Subhî Sâlih, *el-Mebâhis*, 149-150.

⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1982), 3/135.

⁹⁰ Begavî, *Meâlimü’t-Tenzîl*, 2/238-239.

addedilebileceği, söz konusu araştırmayı buna binaen yapıyor olduğumuzu da ifade edebiliriz.

1.4. Değerlendirme

Âyetlerin tertibi noktasında yürütmüş olduğumuz araştırma ve analizlerimizden yola çıkarak ifade edebiliriz ki elimizdeki tertibin kimler tarafından oluşturulduğu hakkındaki deliller pek ikna edici gözükmemektedir. Lâkin Kur'an'ın, Hz. Peygamber'den (a.s.) bizlere kadar, mütevâtiren ulaşmış olmasından hareketle tevkîflik anlayışına daha sıcak bakılabilir. Böyle bir durumda tertibin, neden kronolojik veyahut mevzûî gibi farklı tertip türleri olarak değil de bu formda olduğunu da tefekkür etmek gereklidir.⁹¹ Kur'an âyetlerinin, nasıl düzenlendiği ise tertiple ilgili bir mevzu olduğundan bu konuya da kısaca değinmeyi uygun gördük. Bu noktada âyetlerin Rasûlullah tarafından ilk zamanlardan itibaren Mushaf tertibindeki gibi yazıldığı ve bu formun Hz. Ebû Bekir ve Hz. Osman devirlerinde de mütevâtiren aktarıldığı kabulünün hâkim olduğunu gördük. Bununla beraber Kur'an'ın, cem'i ve *istinsahı* merhalelerinde, muhafazası açısından bazı tartışmaların olduğu fakat elimizdeki nüshanın o döneme ait olduğu genel kabul görmüştür.

Konumuz ile alâkalı gördüğümüz münâsebât ilmine yukarıda yer verdik. Bunun sebebi, araştırmamıza bir zemin oluşturmak ve buradan hareketle bazı tespit yahut yargılara varabilmektir. İleride bu ilimden hareketle iç ve dış bağlam üzerinden örnekler vereceğiz. Yaptığımız analizlerle gördüğümüz münâsebât ilminin muhtelif ortamlarda nâzil olan âyetler arasında irtibat araması vechesiyle konumuzla ilintilidir. Muhtelif ortamlarda nâzil olduğu fikriyatına binaen âyetler arasında bir irtibat kurulduysa münâsebât ilminin bu noktadaki kimi misalleri, araştırmamızda da örnek olarak takdim edilebilir. Bu bağlamda ifade etmek gerekir ki bağının sebebi olan etmenlerin başında mevcut tertip gelmelidir. Binaenaleyh âyetler arasında kurulan her bağlantının konumuz dâhilinde olmadığını söyleyebiliriz. Zira tüm irtibatlar, tilâvet tertibinden hareketle kurulmamaktadır.

⁹¹ Bu noktadaki kanaatimiz, şayet tilâvet tertibi Yüce Allah tarafından yapıldıysa bu durum kesinlikle bizim Kur'an'ı anlamamızda bir eksiklik olması kastıyla olmamıştır. Bundan dolayı dış bağlam noktasında, bize aktarılan sübûtu zannî olan rivayetlerin salt tercih sebebi olduğunu düşünmek gerekir. Zira tevkîfen bu şekilde tertip edildiyse Yüce Allah'ın bilerek dış bağlamı göz ardı etmesi, izaha muhtaçtır. Kanaatimizce en iyi izah da yorumlamada dış bağlamın, zorunluluk değil tercih meselesi olduğu yönündedir. Çünkü zorunlu olması durumunda Yüce Allah'ın âyetlerin tertibi sırasında dış bağlamı göz ardı ederek bizi zora koştuğu gibi bir müşkil ile karşılaşmış oluruz. Zannımızca tüm bu belirttiklerimiz, âyetlerin tertibinin tevkîfi olduğu kabulü ile geçerli olabilir.

Ankebût sûresi bağlamında ele alacağımız misaller üzerinden, söz konusu durumun daha net anlaşılacağı kanaatindeyiz. Bu noktada münâsebât ilminde iç ve dış bağlam üzerinden aranan irtibatların münferiden ele alınması gerektiğini ifade edelim. Zira dış bağlam üzerinden, kurulan irtibatlar iki farklı bölüme ayrılan âyetler arasında iken iç bağlam üzerinden kurulan ilişkiler, bir konudan bahsettiği düşünülen âyetler arasında olmuştur. Bu sebeple, iç ve dış bağlamdan hareketle yapılan yorumlar, araştırmamızda farklı değerlendirilmiştir. Dolayısıyla Ankebût sûresi bazında değerlendirilen misallerde, bağlam üzerinden yapılan bağıntılar da ele alınmıştır.

II. BÖLÜM

2. MUSHAF TERTİBİNİN ÂYETLERİN ANLAŞILMASINA ETKİSİ -ANKEBÛT SÛRESİ ÖRNEĞİ-

Konuya problemli gördüğümüz durumu muhtasaran ele alarak giriş yapmayı uygun görüyoruz. Mâlum olduğu üzere, şu an elimizde bulunan Kur'an âyetlerinin tertibi, muhtelif dönem ve ortamlarda nâzil olmuş âyetlerin daha sonraları bir araya getirilmesidir. Söz gelimi genel kabule göre inzâlin başlangıcı olarak görülen, Alak sûresi 1-5. âyetler nâzil olduktan çok sonra devamı olan 6-19. âyetler inzâl olmuştur.⁹² Bunca zaman aralığına; ortam, sebep ve bağlam farklılığına rağmen bu âyetler birbirinin devamı olarak tertip edilmiştir. Ne var ki gerek klasik dönem tefsirinde gerek modern dönemde, arka plan bilgileri bağlamın oluşturulabilmesi noktasında çok önemsenmiş olmasına karşın âyetler, dış bağlamına uyumlu bir tarzda tertip edilmemiştir. Buna ilaveten tek bir içerik etrafında tefsir edilen âyet bölümlerinin, bazen salt tilâvet tertibinden hareketle yorumlandığı da olmuştur.

Bu bağlamda şu sorular sorulabilir. Muhtelif dönemlerde nâzil olmuş âyet gruplarının nüzûl sırasına göre tertip edilmediği ortadayken âyetlerin yorumlanmasında arka plan / ortam bilgisinin önemine rağmen neden âyetler nüzûl sırasına göre değil de daha farklı bir şekilde bir araya getirilmiştir? Acaba bu durum, bağlam bilgisinin kurulmasında şu anki düzenin yeterli olduğunu, arka plan / ortam bilgisine ihtiyaç olmadığını mı göstermektedir? Şayet âyetlerin yorumlanmasında nâzil olduğu ortamın bilgisine ihtiyaç olacaksa mevcut tertipte bu durum neden önemsenmemiştir? Şayet ihtiyaç olmayacaksa âyetler hangi ilkeden hareketle yorumlanacaktır veyahut bu durum yöntem anlayışımızı etkileyecek düzeyde midir?

⁹² Régis Blachère'e göre el-Alak 96/1-5 âyetleri ile 6-19. âyetler arasında; el-Müddessir 74/1-7, el-Kureyş 106, ed-Duhâ 93, el-İnşirâh 94, el-Asr 103, eş-Şems 91, el-Mâûn 107, et-Târık 86, et-Tîn 95, ez-Zilzâl 99, el-Kâria 101, el-Âdiyat 100, el-Leyl 92, el-İnfîtâr 82, el-A'lâ 87 el-Abese 80, et-Tekvîr 81, el-İnşikâk 84, en-Nâziât 79, el-Gâşiye 88, et-Tûr 52, el-Vâkıa 56, el-Hâkka 69, el-Mürselât 77, en-Nebe' 78, el-Kıyâme 75, er-Rahmân 55, el-Kâdir 97, en-Necm 53, et-Tekâsür 102. sûreleri nâzil olmuş ardından el-Alak 96/6-19. âyetler nâzil olmuştur. Esra Gözeler, *Kur'an Âyetlerinin Tarihlendirilmesi* (İstanbul: Kur'an Araştırmaları Merkezi (KURAMER) Yayınları, 2016), 181-182.

Müfessir tarafından farklı zaman ve zeminde nâzil olduğu düşünülmesine karşın veya tek bağlam içinde değerlendirilmesinin yanında âyetler, tilâvet tertibinden hareketle yorumlandıysa bu durum örnek olarak değerlendirilecektir. Âyetlerin zaman ve zeminlerinin ölçüt olarak alınmasının sebebi; muhtelif ortamlar üzerinden kurulan bağlantıların, müfessirlerin eserlerinden çok daha anlaşılır ve kolay tespit edilir olmasından dolayıdır. Buna binaen aynı dönem ve yerde nâzil olmuş âyetler arasında da tertipten yola çıkılarak bağlantı kurulmuş olabilir. Ne var ki biz, ulaştığımız yargıların daha objektif ve sarîh olmasını istediğimizden bu yöntemi seçtik. Burada belirttiklerimizi de dikkate alarak Ankebût sûresinin nüzûl sürecini ardından ele aldığı konuları, bölümler hâlinde sunacağız.

2.1. Ankebût Sûresinin Nüzûl Süreci

Ankebût sûresi; Kur'an'ın mevcut sûre sıralamasında 29, nüzûl sıralamasında ise kahir ekseriyete göre 84. sıradadır.⁹³ Sûre 69 âyettir ve adını 41. âyetinde geçen “örümcek” kelimesinden almıştır; nerede, ne zaman, hangi sebebe binaen nâzil olduğu noktasında ihtilafa düşülmüştür. Süyûtî'nin “Esbâb-ı Nüzûl” adlı kitabı incelendiğinde, sûre hakkında toplamda sekiz farklı nüzûl bilgisinin yer aldığını görebiliriz. Bunların beşinin Medine'de, sair üç rivayetin ise Mekke'de nâzil olduğu yönünde bilgiler vardır.⁹⁴ Bunlardan farklı olarak 53 ile 56. âyetlerin sebab-i nüzûllerinden de bahsedildiğine şahit olduk.⁹⁵ Çoğunluğa göre sûrenin tamamı Mekke, Ebû Katâde'ye göre tamamı Medine'dir. İlk 9 âyetin Mekke, sonraki âyetlerin Medine'de nâzil olduğunu; yine ilk 9, 10 veya 11. âyete kadar olan kısmın Medine'de, devamının Mekke'de nâzil olduğunu söyleyenler de olmuştur.⁹⁶

Klasik kaynaklarımızı sûrenin hangi zaman diliminde nâzil olduğuna dair incelemeye tâbi tuttuk. Muayyen bir tarih aralığının sarâhaten bildirilmemesinin yanında, yukarıda da belirttiğimiz gibi nüzûl zamanı noktasında ulemânın ihtilafa düştüğüne şahit olduk. Bilindiği üzere âyetlerin tarihlendirilmesinde; sebab-i nüzuller, siyer, meğazi gibi tarihi kayıtlar kadar, âyetlerin ihtiva ettiği konu hatta üslup da etkili olmaktadır. Müfessirlerimizin bu bağlamdaki açıklamalarından hareketle Ankebût sûresinin nüzûl süreci hakkında mâlûmat aktarmanın faydalı olacağı kanaatindeyiz.

⁹³ Esra Gözeler, *Kur'an Âyetlerinin Tarihlendirilmesi*, 102. Sûreleri nüzûl sırasına uygun tertip etmeye çalışanların kahir ekseriyeti Ankebût sûresini Mekke devrinin sonlarına yerleştirmiştir.

⁹⁴ Süyûtî, *Esbâb-ı Nüzûl*, çev. İbrahim Seyfi Oymalı (İstanbul: Fatih Yayınevi), 2/508-510.

⁹⁵ Nadr b. Hâris'in: “O hâlde üzerimize gökten taş yağdır.” demesi üzerine 53. âyet, ezilen Mekke müslümanları hakkında da 56. âyet nâzil olmuştur. Begavî, *Meâlimü't-Tenzil*, 6/251.

⁹⁶ Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, çev. Cahit Koytak - Ahmet Ertük (İstanbul: İşaret Yayınları, 1999), 2/803.

Bu bağlamda ifade etmek gerekir ki aktarılan rivayetler ve yapılan yorumlar üzerinden sûrenin tarih aralığını vermek bir hayli zordur. Bu bilgilerden hareketle en geniş tarih aralığının, Mekke'nin 3. yılı ile Medine'nin 9. yılları arası olduğu söylenebilir. Zira Begavî, Kurtubî ve Beyzâvî gibi bazı müfessirler, ilk âyetlerin nüzûl sebebinin Ammâr b. Yâsir ve ailesi hakkında olduğuna dair rivayetler aktarmışlardır.⁹⁷ Nübüvvetin üçüncü yılından itibaren alenî davetin başlamış olması⁹⁸ ve Yâsir ailesinin de bu yılda eziyet gördükleri dikkate alınacak olursa bu müfessirlerin yorumlarına göre; sûrenin bu yıllarda nâzil olmaya başladığı söylenebilir.

Yine bu rivayeti aktaran aynı müfessirlerin; münafıklar, hicret ve özellikle de 46. âyetteki “(Ey Müminler) Size karşı düşmanca ve saldırganca davranan kesimi (zalimler) hariç, Yahudiler ve Hristiyanlarla mümkün olan en güzel şekilde konuşup tartışın...”⁹⁹ “Düşmanca ve saldırganca davranan kesimi (zalimler) hariç” ifadesinden kastedilenin, cizye vermeyen zimmîler olduğu yönündeki yorumları¹⁰⁰ dikkate alınır sa Ankebût sûresinin, Medine'nin son dönemlerine kadar nâzil olmaya devam ettiği söylenebilir. Zira zimmîlerin cizye vermeleri gerektiğini söyleyen âyetin ilk defa Tevbe sûresi 29. âyette geçmesi ve bu âyetin aynı müfessirler tarafından Medine'nin son yıllarında nâzil olduğunun belirtilmesi¹⁰¹ dikkate alınır sa Ankebût sûresinin nüzûlünün en geniş tarih aralığının Mekke'nin 3. yılı ile Medine'nin 9. yılları arası olduğu kabul edilebilir.¹⁰²

Lâkin ilk âyetler, her ne kadar Ammâr b. Yâsir ve ailesi hakkında yorumlanmaya müsait ise de İslam'ın gelişinin yedinci yılında başlayıp onuncu yılında sona eren¹⁰³ boykot döneminden bahsetmesi de muhtemeldir. Zira devamında imtihanlara (görülen eziyetlere) karşı zayıf düşüp davasından vazgeçen kimselerden (münafıklardan) bahsedilmekte ve ilk âyetler bu dönemde müslümanların gördükleri

⁹⁷ Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/232; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/334; Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman Meraşlı (Beyrut: İhyâ' Turas Arabî Yayınları), 4/188; Ebû Hayyân Endelüsî, *Bahrü'l-Muhît*, 7/134; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bil'-Me'sûr*, thk. Abdullah b. Abdulhasen Turk, 1. Baskı. (Kahire: İslamî Araştırmalar Hicr Yayınları, 2003), 11/528.

⁹⁸ İbn Hişâm, *es-Siretü'n-Nebeviyye* (Kahire: 1974), 1/237 akt. Mehmet Azimli, “Mekke Dönemindeki Boykot Yılları Üzerine Bazı Mülâhazalar”, *İstem* 7 (2006), 55.

⁹⁹ Ankebût 29/46.

¹⁰⁰ Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/247; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 16/374; Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, 4/196; Ebû Hayyân Endelüsî, *Bahrü'l-Muhît*, 7/1; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bil'-Me'sûr*, 11/558.

¹⁰¹ Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 4/7-8; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 10/93; Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, 3/70; Ebû Hayyân Endelüsî, *Bahrü'l-Muhît*, 5/6; Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîr bil'-Me'sûr*, 7/311/312.

¹⁰² Mustafa Fayda, “Zimmî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/429.

¹⁰³ Mehmet Azimli, “Mekke Dönemindeki Boykot Yılları Üzerine Bazı Mülâhazalar”, *İstem* 7 (2006), 55.

işkenceler ile anlaşılmaya müsait görülmektedir. Yine 46. âyette geçen zalimler ifadesi cizye vermeyenler olmak zorunda değildir. Zira Kur'an birçok yerde müşriklerden zalimler olarak bahsetmektedir. “Allah'ın ilahlığına ortak koşmak gerçekten çok büyük bir zulümdür/cürümdür.”¹⁰⁴ âyetindeki kullanım örnek olarak verilebilir.

Bu bağlamda bazı kadim kaynaklarımızda aktarılan, “Bu sûre Mekke'deki yeni müslümanlar hakkında, Medine'de nâzil olmuştur.” görüşü¹⁰⁵ ve sûrenin muhtevası dikkate alınır. Ankebût sûresinin Mekke'nin son dönemleri ile Medine'nin ilk zamanları arasında nâzil olduğu söylenebilir.¹⁰⁶ Zira 1-45 arası âyetler, müslümanların gördükleri işkenceleri, kâfirlerin tutumları ve Yüce Allah'ın bu duruma getirdiği misalleri konu edinmektedir. Sonraki 45-69. âyetler ise namazdan, Ehl-i kitap ile mücadeleden ve hicretten bahsetmektedir. Bu da söz konusu yargının tutarlı olabileceğini göstermektedir. Fakat dikkat edildiğinde bu tutarlılığın sebebinin söz konusu âyetlerin yorumlanmasındaki yöntemde gizli olduğu görülür.

Sonuç olarak yukarıda da görüldüğü gibi, âyetler hakkındaki muhtelif izahlar sûrenin nüzûl zamanını farklılaştıracaktır. Hülâsa yapılan yorumlara ve aktarılan rivayetlere göre net bir tarih aralığı vermek de zor görünmektedir. Bununla beraber en sağlıklı kavlin, Râzî, Süyûtî ve sair müfessirlerimizden hareketle Mekke'nin son dönemleriyle (Namazın gayesi, Ehl-i kitap ile mücadele, hicret ve cihaddan bahsetmesinden dolayı) Medine'nin ilk zamanları arasında olduğunu söyleyebiliriz. Bu bağlamda çoğu müfessir tarafından Mekke'de nâzil olmasına mânî olarak görülen münafıklar hakkındaki 11. âyetin engel olmayacağı kanaatindeyiz. Zira Münafıklar Kur'an'da tek bir zümre için geçen bir ifade olmasa gerektir.¹⁰⁷ İki yüzlülük her ne kadar tekdüze bir tavırsa da buna sebep olan etkenler muhtelif olabilir. Bu bağlamda Mekke dönemindeki nifak hareketinin milliyetçilik gayesiyle var olabileceği düşünülebilir.¹⁰⁸ Kısaca Ankebût sûresinin Mekke döneminin sonları ile Medine döneminin ilk yılları arasında nâzil olduğunu söyleyebiliriz. Bununla beraber âyetlerin farklı bir veçhile yorumlanmasının bu kanıyı değiştirebileceğini de hatırlatmak istiyoruz.

¹⁰⁴ Lokman 31/13.

¹⁰⁵ Ebû Muhammed İbn Ebi Hâtîm, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Âzîm Müsneden Anî'r-Resûl ve's-Sahâbe ve't-Tâbi'in*, thk. Esad Muhammed Tayyip, 1. Baskı. (Riyad: Mektebetu Nizâr Mustafa Bâz, 1997), 3031; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/231.

¹⁰⁶ Süyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr fî't-Tefsîr Bil'-Me'sûr*, 11/528. Hicret ile ilgili yorumu 11/567; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, 25/38; Hicret ile ilgili yorumu 25/84.

¹⁰⁷ Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Dinî ve Ahlakî Kavramlar*, çev. Selâhattin Ayaz (İstanbul: Pınar Yayınları), 244.

¹⁰⁸ Kutbettin Ekinci, “Ankebût Sûresi'nin 11. Âyeti Bağlamında Mekke Döneminde Nifak”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 2/7 (2015), 284.

2.2. Ankebût Sûresinin Bölümleri

Mâlum olduğu üzere çeşitli gerekçelerden dolayı muhtelif mevzulardan bahsettiği düşünülen âyetleri, bölümlere ayırmak birçok müfessirin tercih ettiği bir yaklaşım olmaktadır. Ankebût sûresi üzerinden işleyeceğimiz örneklerin bazıları kadim müfessirlerden hareketle oluşturduğumuz bölümler arasındaki bağlantılardır. Bundan dolayı pasajları zikretmenin, hem bu noktadaki yöntemimizi izah etmede hem de sûre hakkında genel mâlûmat vermede faydalı olacağını düşündük. Müfessirlerimizin görüşlerinden oluşturduğumuz bölümlerde, Ankebût sûresinde anlatılan mevzulara kısaca yer verecek, ardından söz konusu pasajları bazı müfessirlerin görüşleri üzerinden tetkik edeceğiz.

Kadim kaynakların tetkiki sırasında neredeyse her müfessirin, kendi anlayışına göre âyetleri bölümlere ayırdığı müşahede edilmiştir. Örneğin; Taberî Ankebût sûresini 12 pasaja ayırmışken Begavî 21, Kurtubî 23, Beyzâvî 26, Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr gibi müfessirler ise 5 muhtelif bölümde incelemişlerdir.¹⁰⁹ Bunun yanında Zemahşerî, 11. âyetten sonra 69. âyete kadar her bir âyeti kendi başına irdlemiştir. Râzî ise 11. âyetin ardından sûrenin ahirine kadar olan kısmı ikişerli âyet gruplarına ayırarak tefsir etmiştir.¹¹⁰ Dolayısıyla özellikle de kadim eserlerimizden hareketle söyleyebiliriz ki müfessirlerimiz, âyetlerin bölümlere ayrılması noktasında uzlaşmamıştır ki her ilim ehlinin yaklaşım tarzının muhtelif olmasından dolayı bu durum doğal karşılanmalıdır. Mezkûr sûrenin belli pasajlara ayrılması noktasında ortak bir kanaatin yoksunluğundan dolayı, zikredeceğimiz âyet bölümleri çoğunluğa göre olacaktır. Bu bağlamda Ankebût sûresini, altı bölümde değerlendirmeyi tercih ettik.

Bu bölümde Ankebût sûresinin içeriği ve pasajlarının sunumu ve nasıl irdeleneceği hedeflenmiştir. Bir sonraki kısımda ise yöntemimize dair yukarıda sunmuş olduklarımız çerçevesinde Ankebût sûresi örnekleri verilerek tespitimiz ortaya konulacaktır. Tüm bu belirttiklerimizden hareketle hem Ankebût sûresi ihtivası hem de âyetlerin bölümleri hakkındaki izahlarımıza geçebiliriz.

69 âyetten oluşan Ankebût sûresinin ilk bölümü, 1-7. âyetler arasındadır. Bu kısımdaki âyetler incelendiği vakit bahsedilenin; yeni müslüman olan kimselerin işkenceler üzerinden imtihan edildiği, Yüce Allah'ın bu imtihandan layıkıyla geçenleri

¹⁰⁹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*; Taberî, *Câmiu'l-Beyân*; Ferrâ Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*; Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*; Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*; İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ân'il-Azîm*.

¹¹⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 812; Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 25/26-95.

mükâfatlandırırken arkada kalanların da ceza göreceği konusu olduğu kolaylıkla müşahade edilebilir.

Ankebût sûresinde işleyeceğimiz ikinci bölüm, 8-13. âyetler arasındır. Âyette ebeveyne iyilikten bahsedildikten sonra sâlih amel işleyenlerin karşılıklarının verileceği ifade edilmiştir. Ardından münafıklardan bahsedilmiş, onların küçük bir sıkıntıyla karşılaştıkları anda dinlerinden nasıl da gerisin geri dönüverdikleri fakat Yüce Allah'ın bu durumu cezasız bırakmayacağı konu edilmiştir. Bununla beraber müşriklerden bazıları, müslümanlara şayet inandıkları şeyden vazgeçerlerse onların günahlarını yükleneceklerini söyleyerek müslümanları yollarından döndürmeye çalışmışlardır. Yüce Allah bu kimselere cevap olarak bütün bu temelsiz iddialarından dolayı mutlaka hesaba çekileceklerini söylemiştir.

Ankebût sûresinin üçüncü bölümü, 14-44. âyetler arasındır. Bu kısımda anlatılanları özetle verecek olursak önce Hz. Nûh'un (a.s.) kavmiyle giriştiği mücadele kısaca anlatılmakta ve kavminin, inkârından dolayı helâk olduğu aktarılmaktadır.¹¹¹ Ardından 16-27. âyetler arasında Hz. İbrâhîm (a.s.) konu edilmiş, onun kavmiyle olan mücadelesi şu şekilde aktarılmıştır: O, kavmine Yüce Allah'a kulluk etmeleri gerektiğini, zira mesnetsiz yere uydurdukları putların görmeyip işitmeyen ve dahi râzık değil merzûk olduklarını söylemiş, kavmi ise onu yakmaya yeltenmiştir. Hz. İbrâhîm'in (a.s.) ateşten sağ salim kurtulduğunu gören Hz. Lût (a.s.) kendisine iman etmiş, Hz. İbrâhîm (a.s.) onlara yaptıkları şeylerden dolayı pişman olacaklarını ve hesaba çekileceklerini haber vermiştir. Ardından 28-40. âyetlerde konu Hz. Lût'un (a.s.) kavmine gelmektedir. Kendinden önceki elçiler gibi tebliğ görevini yerine getiren Hz. Lût (a.s.) sapkınlık içinde olan kavminden dolayı sonunda Allah'a şikâyetinde bulunmuş ve eş cinsel olan kavmi nihayetinde helâk olmuştur. Ardından Hz. Şuayb'ın (a.s.) gönderildiği kavim olan Medyenlilerden, ardından Âd ve Semûd kavimlerinden, daha sonra Firavun, Kârûn ve Hâmân'ın uğradığı âkıbetten bahsedilmiştir. Tüm bu kıssaların akabinde müşriklerin sığındıkları putların kendilerine hiçbir fayda vermeyeceğini ifade etmek üzere âdeti kendilerinin örümcek ağlarına sığınmış kimseler gibi olduğu söylenmiştir.

Dördüncü bölüm olarak Ankebût sûresi 45-55. âyetler arası analiz edilecektir. Bu kısımda hitabın Hz. Peygamber'e (a.s.) yönelmiş olduğu görülür. Namazın mahiyetinden bahsedildikten sonra Ehl-i kitapla mücadelenin keyfiyeti üzerinde durulmuştur. Ardından vahyin Hz. Peygamber (a.s.) tarafından uydurulmadığına, yani

¹¹¹ Hûd sûresinin 36-49. âyetlerinde tufan hakkında daha detaylı mâlûmat verilmektedir.

kendisinin vahiy gelmeden önce kutsal bir kitap okumayıp bu vahyedileni de kendi eliyle yazmadığına temas edilmiş¹¹² ve kâfirlerin hissî mucize ve helâk edilme istekleri ise reddedilmiştir.

Beşinci bölüm, Ankebût sûresi 56-60. âyetler arasındadır. Bu kısımda Yüce Allah mümin kullarına seslenerek yeryüzünün geniş olduğunu, bundan dolayı kendisine kulluk edilmesi gerektiğini hatırlatmıştır. Ardından ölümün her canlıyı bulacağı ve yaratılmış tüm canlıların rızıklarını verenin Yüce Allah olduğu söylenmiştir.

Son olarak altıncı bölümde, Ankebût 61-69. âyetler arasında anlatılanları kısaca söyleyebiliriz. Yüce Allah’a iman eden bir musibete duçar olduklarında aracısız olarak O’na yalvaran fakat daha sonra tekrar şirk koşan müşrik kimseler ile Yüce Allah’ın birliğine ve kudretine iman eden ve bu uğurda cihad edenlerin karşılaştırıldığı görülmektedir.

Sonuç olarak Ankebût sûresinin bölümlerini ele aldığımız sırada, bu sûrenin altı kısımda değerlendirilebileceğine fakat bunun kesin yahut zorunlu bir durum arz etmeyeceğine, zira birçok müfessirin âyetleri farklı bölümlerde ele aldığı kanaatine ulaştık. Bunun sebeplerinin başında, arka plan hakkında sunulan bilgi malzemesinin çokluğunun yanında, müfessirlerin kendi bakış açılarının geldiğini gördük. Bununla beraber Ankebût sûresinde bahsedilenin; imtihan, mümin ve kâfirlerin buna karşı tavırları olduğuna; kıssalar üzerinden anlatılan durumlar da bu açıdan değerlendirildiğinde müşriklerin sığınaklarının zayıflığından, namazın önemine değin birçok konudan bahsedildiğine şahit olduk. Pasajlar arasında kurulan bağlantılara bu bölümde yer vermeyerek muhtemel karışıklığı önlemeye çalıştık. “Ankebût Sûresi Tertibinin Münâsebât İlmi Üzerinden Anlaşılmasına Etkisi” başlığında pasajlar arasındaki irtibattan hareketle zikredilecek misaller, burada temas edilen bölümlerden hareketle ele alınmıştır.

2.3. Ankebût Sûresi Tertibinin Münâsebât İlmi Üzerinden Âyetlerin Anlaşılmasındaki Etkisi

Bu bölümde münâsebât ilmi âyetler çerçevesinde ele alınmaya çalışılacak bu bağlamda konu ve konular arası çerçeve şeklinde ikili bir ayrıma tabi tutulacaktır. Bu ilmin iç ve dış bağlam (konu ve konular arası çerçeve) olmak üzere iki bölümde incelemenin hem sistematik bir bakış açısı sunacağı hem de muhtemel karışıklığın

¹¹² Ankebût sûresinin 48. âyet farklı şekillerde yorumlanmıştır. Zeynel Abidin Aydın, “Hz. Peygamber’in (a.s.) Ümmîliği Meselesi”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2012), 289-294.

önleneyeceği kanaatindeyiz. Önemine binaen hatırlayacak olursak iç bağlam üzerinden ele alınan misallerde bir konu veya bölümden bahsettiği gözlenmektedir. Dış bağlam üzerinden ele alınan misallerde ise arka plan bilgisinden hareketle ortaya konulan muhtelif iki bölüm veya konudan bahsetmektedir.

2.3.1. Ankebût Sûresi Tertibinin İç Bağlam Üzerinden Âyetlerin Anlaşılmasındaki Etkisi

Münâsebât ilminin bir alt başlığı olarak ele alınan bu başlık altında, tertibin yorumlamaya etkisinde iç bağlam faktörü ön plana alınacaktır. Başka bir söylemle bir konudan bahseden âyetler arasında kurulan irtibatların tertip açısından yoruma etkisi incelenecektir.

2.3.1.1. Ankebût Sûresi 1-15. Âyetleri Bağlamında Tertibin Yoruma Etkisi

Beyzâvî (öl. 685/1286), Ankebût sûresinin Mekkî olduğunu söylemiş ve ilk 15 âyeti bir bölüm hâlinde tefsir etmiştir. Buna binaen “*Rabb’inden bir zafer geldiğinde ‘Biz de sizinle beraberdik’ diyecekler...*”¹¹³ diyenlerin münafıklar veya imanı zayıf kimseler olduğunu¹¹⁴ söyleyerek ilk âyetlerde imtihan edildiği söylenen müminlerin münafık olmak zorunda olmadığını, imanı zayıf kimseler de olabileceğini zımnen belirtmiştir. Bu yorumun sebebi; sûrenin Mekkî kabul edilmesinin yanında, kelimenin geçtiği konumdan kaynaklı bir durum olsa gerektir. Zira müfessirlerin çoğunluğu söz konusu sûreyi Mekkî kabul etmiş fakat Ankebût sûresi 11. âyetteki “münafık” ifadesinin, imanı zayıf müminler olduğu söylenmemiştir. Beyzâvî bu âyetlerde geçen münafıklardan hareketle âyetlerin nüzûl yeri hakkında bir yorum yapmamıştır.¹¹⁵

Yine aynı âyetleri ele alan Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’ın, “Hak Dini Kur’an Dili” adlı eserine bakacak olursak müfessirimizin sûrenin tamamının Mekke’nin son dönemlerinde nâzil olduğunu düşündüğünü fakat 10 ve 11. âyetler hakkında şüphe duyduğunu görürüz. Müfessir, “Bu âyetlerin münafıklardan bahsetmesinden dolayı Medenî olması daha makuldür şayet bunlar da Mekke’de nâzil oldularsa o hâlde gaybtan haber verilmiştir.” demiştir.¹¹⁶ Şahit olunduğu üzere âyetin münafıklardan

¹¹³ Ankebût 29/10.

¹¹⁴ Örneğin İbn Kesîr âyetleri muhtelif bölümler hâlinde tefsir etmesine rağmen bağlantı kurmak zorunda bırakmamış, her âyeti kendi içinde izah etmiştir. 10-11. âyetleri tefsir ederken Yüce Allah, kalplerinde imanı olmayan sadece dilleriyle iman ettiklerini söyleyen yalancı bir topluluğun kendileri imtihan edildiği vakit İslam’dan yüz çevirdiklerini haber vermiştir. İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm* (İbn Hazm Yayınları, 2000), 1340.

¹¹⁵ Beyzâvî, *Envârü’t-Tenzîl ve Esrârü’t-Te’vîl*, 4/189-190.

¹¹⁶ Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, Sadeleştiren İsmail Karaçam, Nusrettin Bolelli, Emin Işık, (İstanbul: Azim Dağıtım, 2010), 6/212.

bahsetmesine karşın¹¹⁷ nerede nâzil olduğu noktasındaki şüphesinin sebebi, tüm sûrenin Mekkî olduğu yönündeki kanaatidir.¹¹⁸ Bununla beraber böyle bir şüphesinin olmasının gerekçesi ise Mekkî olduğunu düşündüğü âyetler arasında “münafık” ifadesinin geçmesidir. Binaenaleyh kelimenin geçtiği konum, başka bir söylemle âyetlerin tilavet tertibi, yoruma etki etmiştir.

Müfessirlerimiz bu âyette geçen “münafık” kelimesinin konumu hakkında farklı yorumlar yapmışlardır. Zemahşerî gibi kimi âlimler, Mekkî sûrelerde geçen bu ifadeler Yüce Allah’ın gelecekte haber vermesidir zira Mekke döneminde münafıklar yoktur, demişlerdir.¹¹⁹ Bazı müfessirler, bahsedilenin Mekke’de mümin olan, sonra eziyetlere dayanamayıp dinden dönen, kimisine göre müşrik kimisine göre münafık olan kişiler olduğunu söylemişlerdir. Mekke’deki nifak hareketinin milliyetçilik, muhafazakârlık gibi sebeplerden dolayı olduğunu ve bunların müslüman görünen ikiyüzlüler olduğunu söyleyenler de vardır.¹²⁰ Kur’an’da, münafık kelimesinin tek bir zümre için kullanılmamasından hareketle¹²¹ bu yorumun tutarlı olması mümkün görülebilir.

Tüm bu yorumlamaların en mühim sebebi söz konusu ifadenin Mekkî kabul edilen bir bölümde geçiyor olmasıdır. Âyetin bulunduğu konum gereği durum tartışılmış ve farklı yorumlar yapılmıştır. Bu durum âyetlerin tertibinin Kur’an yorumuna etki ettiğine güzel bir misal oluşturmaktadır. Zira bariz bir şekilde kelime, bulunduğu tertipten hareketle yorumlanmıştır. Örneğin söz konusu vahiy cümlesinin (Ankebût 29/11) aşağıda kurguladığımız tertip üzere Bakara sûresi 8-10. âyetlerinden sonra gelmesi durumunda, aynı yorumlar yapılacak mıydı?

“Şu halkın arasında öyle kimseler var ki, gerçekten inanmadıkları hâlde” Biz Allah’a ve Ahiret gününe inandık.” derler, Böyle demekle Allah’ı ve müminleri

¹¹⁷ Karşın diyoruz zira müfessirimiz bu ifadedden dolayı âyetin Medenî olmasını daha makul görmektedir, yoksa kendi kanaatimiz değildir.

¹¹⁸ Aynı şekilde tüm sûrenin Mekkî olduğunu söyleyen Mehmet Vehbi Efendi de Ankebût sûresi 10-11. âyetlerinin tefsirinde Medenî olduğu noktasındaki rivayeti aktarır, “Mekke’de nas iki kısımdı. Biri hâlis mümin diğeri kâfir-i muannid ki müslümanlardan korkuları olmadığından küfürlerini saklamaya ihtiyaç görmezlerdi.” demek suretiyle sadece şüphesini izhar etmiş, Medenî olduğunda karar kılmadan tefsir etmeye devam etmiştir. Mehmet Vehbi, *Hulâsatü’l-Beyân fî Tefsîri’l-Kur’ân*, 4. Baskı. (İstanbul: Üç Dal Neşriyat, 1968), 10/4172. Fakat sûrenin Mekke’nin son dönemlerinde, yani müslümanların eziyetlere rağmen gittikçe yükselişe geçtiği devirde inzâl olduğu unutulmamalıdır.

¹¹⁹ Zemahşerî Mekkî bir sûre olan Müddesir 31. âyetin tefsirinde şöyle der: “Bu sûre Mekkî olmasına ve nifakın Mekke’de olmayıp ancak ilk defa Medine’de ortaya çıkmasına rağmen nasıl olur da âyet kalplerinde hastalık bulananlar diyerek münafıklardan bahseder? Derim ki, bu da Kur’an’ın gelecekte haber veren diğer haberleri gibi, hicretten sonra Medine’de münafıkların ortaya çıkacağına dair haber vermektedir.” Bu yorumunun müsebbibi barizdir ki âyetin bulunduğu konumdur ve sadece bu durum âyetin yorumuna etki etmektedir. Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1153.

¹²⁰ Kutbettin Ekinci, “Ankebût Sûresi’nin 11. Âyeti Bağlamında Mekke Döneminde Nifak”, 284.

¹²¹ Toshihiko İzutsu, *Kur’an’da Dinî ve Ahlakî Kavramlar*, 244.

kandırdıklarını sanırlar. Hâlbuki o münafıklar sadece kendilerini kandırırlar fakat bunun farkında değiller. Onların kalplerinde maraz (nifak) var Allah bu marazlarını artırsın! Gerçekten inanmadıkları hâlde “inandık” deyip iki yüzlülük etmelerinden dolayı onları çok acıklı/elemlı bir azap beklemektedir.”¹²² “Hiç şüphesiz Allah gerçek müminleri de münafıkları da çok iyi bilmektedir.”¹²³ “Onlara “Gelin şu memlekette (fesatçılık, nifakçılık gibi) hayırsızlıklar yapmayın.” denildiğinde “(Ne münâsebet!) Biz hep dirlik-düzen peşinde koşan insanlarız.” diye karşılık verirler. İyi bilin ki onlar fesatçıların/nifakçıların ta kendileridir fakat bunun farkında değiller.”¹²⁴

Cevabın menfî olması kaçınılmazdır zira söz konusu âyet hakkındaki ihtilâfların sebebi bulunduğu konumdur. Binaenaleyh tilâvet tertibi Kur'an yorumuna etki etmiştir. Şahit olduğu üzere âyetin mevcut tertibi, münafıklar hakkındaki söz konusu cümle üzerinde farklı yargılarda bulunulmasına sebebiyet vermiştir.

Ankebût sûresi 11. âyetin Medine’de mi Mekke’de mi nâzil olduğu hakkındaki şüphenin gerekçesi, tamamen âyetin mevcut tertipte bulunduğu konumundan kaynaklanmıştır. Âyetin nerde nâzil olduğu mühim bir mevzudur, zira bir âyetin anlaşılması dış bağlamıyla doğrudan alâkalı bir olgu olarak kabul edilmektedir.¹²⁵ Örneğin Ankebût sûresi 11. âyetin Mekki kabul edilmesi, kimi müfessirler tarafından imanı zayıf veya korkmalarından ötürü imanlarını gizleyen müslümanlar olduğu şeklinde yorumlanabilir. Medenî bir âyet olduğu kabulü ise “münafık” ile kastedilenin kalplerine imanın ulaşmadığı, ikiyüzlü kimseler olduğu düşünülebilir.¹²⁶ Bu ikileme sebep olan durum ise âyetin mevcut konumudur.

Sonuç olarak müfessir Beyzâvî’den verdiğimiz örnekten hareketle ifade edebiliriz ki tilâvet tertibinin etkisini ölçmek için sadece farklı bölümler arasında kurulan irtibatlar irdelenmek zorunda değildir. Bunun yanında bazen bir bölüm içinde değerlendirilen âyetler de araştırmamıza örnek olabilmektedir.¹²⁷

¹²² Bakara 2/8-10.

¹²³ Ankebût 29/11.

¹²⁴ Bakara 2/11-12.

¹²⁵ Tiyek, *Kur'an'ı Anlamada Bağlamın Rolü*, 49.

¹²⁶ Ankebût sûresinin 11. âyetinde geçen “münafık” kelimesini, “İmanı zayıf kimselerin irtidat etmesi” olarak yorumlayan müfessirlere örnek olarak: Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2/512. Şadi Eren, *Muhtasar Beydâzî Tefsiri* (İstanbul: Selsebil Yayınları, 2011), 3/449; Ayıntabî Mehmet, *Tefsir’u-Tıbyan* (Akpınar Yayınevi, 2015), 3/337. verilebilir.

¹²⁷ Bu durum ile alâkalı daha önce Bakara 238-239. âyetlerin tek bir bağlam üzerinde yapılan etkileşime örnek olarak verilmişti. Bunun yanında Kıyâme sûresi 16-19. âyetleri verilmişti. Bu âyetleri farklı bir pasaj olarak değerlendiren klasik ulemâ değil de bir bölüm olarak değerlendiren günümüz müfessirlerinin

2.3.1.2. Ankebût Sûresi 45-55. Âyetleri Bağlamında Tertibin Yoruma Etkisi

İç bağlamın, dolayısıyla tilâvet tertibinin âyetlerin anlamına etki ettiğine dair bir başka örnek, Râzî'nin, “Mefâtîhu'l-Ğayb” adlı eserinden verilebilir. Müfessirimiz sûrenin nerede nâzil olduğuna dair zayıf görüşleri vermiş, ana başlıkta ise Mekkî olduğunu söylemiştir.¹²⁸ İlk âyetler hakkında üç farklı sebep-i nüzûl zikretmiş fakat hangisini öncelediğini belirtmemiştir. Müfessirin genel anlatımından hareketle sûrenin Mekkî olduğunu düşündüğü anlaşılabılır. Örneğin; bu kabulünden dolayı 12. âyeti, Mekke'deki müşriklerin müminlerle olan konuşmaları bağlamında yorumlamış ve ilk âyetleri Mekke'de müslümanlara eziyet eden müşriklerin tutumlarını baz alarak tefsir etmiştir.¹²⁹

Yine bu siyak ve sibak gereği Ankebût 46. âyeti de Mekkî kabul etmiş olacak ki söz konusu âyette geçen, “(Ey Müminler) size karşı düşmanca ve saldırganca davranan kesimi (zalimler) hariç, Yahudi ve Hristiyanlarla mümkün olan en güzel şekilde konuşup tartışın...”¹³⁰ İçlerinden zulmedenler hariç ile alâkalı ifadeleri, Mekke'deki Hristiyan ve müşriklerin bazı şirk tutumlarına cevap olarak izah etmiştir. Kısacası Râzî, sûreyi sarâhaten Mekkî kabul etmiş, âyetleri bu veçhile tefsir etmiştir. 46. âyetin yorumunun Mekkî olduğunu şu şekilde ifade edebiliriz: Ankebût 46. âyette geçen “Zulmeden hariç” ifadesini müfessirimiz Hristiyanların; Allah'ın oğlu ve üçün üçüncüsü iddialarına yönelik olarak açıklamış, bu şekilde “şirk koşanlar / zalimler hariç” demiştir.¹³¹ Sair müfessirlerimiz gibi Yahudilerden veya cizye vermeyen Ehl-i kitaptan bahsetmemiştir. Kur'an Yolu tefsirinde de denildiği gibi 46. âyetin Mekkî kabul edilmesi, “Hristiyan ve müşrikler” olarak yorumlanmasına, Medenî kabul edilmesi ise “Ehl-i kitabın cizye vermemesi” olarak yorumlanmasına yol açmaktadır.

Âyetin bu şekilde yorumlanmasının sebebi, Mekkî kabul edilmiş olmasıdır. Mâlum olduğu üzere âyetlerin Mekkî veyahut Medenî kabul edilmesi bazen aktarılan

ifadeleri dikkate alındığı vakit, tilâvet tertibinin âyetlerin mânasına ne yönde etki ettiği çok bariz görülebilir. Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri*, 742-743.

¹²⁸ Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 25/29.

¹²⁹ Örneğin ikinci âyetin tefsirinde: “Müslümanlığın kabulü en düşük derecedir, onun hemen ardında küfür durmaktadır. Allah'ın onları, en alt derecede bırakacaklarını mı sandılar bilakis onları bu imtihanlar aracılığıyla en üst mertebelere çıkarmayı murat etmektedir.” diyerek Mekke'deki eziyetlere işaret ettiği ve bunların yükselmek için fırsat olduğunu düşündüğü görülmekte, dolayısıyla âyetlerin Mekke'de nâzil olduğunu dikkate almaktadır. Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 25/29-30.

¹³⁰ Ankebût 29/46.

¹³¹ Kur'an Yolu tefsirinde de geçtiği üzere bu âyetin, Ehl-i kitabın cizye vermemesi olarak yorumlanmayıp Hristiyan ve müşriklerin şirklerine atıf yapılması, âyetin Mekkî olduğu düşüncesinden dolayıdır. Hayreddin Karaman ve diğerleri, (vd.) *Kur'an Yolu*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008), 4/269.

rivayetlerden dolayı olmaktadır bazen de söz konusu âyetlerin içeriğinden hareketle olmaktadır. Râzî, eserinde sûrenin Mekkî olduğuna dair birkaç rivayeti aktarmış fakat bunlardan hangisini tercih ettiğini söylememiştir. Aynı zamanda müfessirin, ne mezkûr âyetin izahında ne de diğer âyetlerle alâkalı olarak herhangi bir rivayeti benimsememiş olması ve yine önceki âyetlerde müslümanların gördükleri eziyetlere, sonraki âyetlerde ise bu zayıflıklarının hicret ile izalesine değinmesi, mezkûr âyetin müslümanların zayıflığı bağlamında yorumlanmasını gerektirmiştir.¹³² Bundan dolayı kanaatimizce müfessirimizin, âyetin Mekkî olduğu yönündeki kabulünün rivayetlerden hareketle olmayıp âyetlerin içeriğinden dolayı olduğu daha muhtemeldir. Zira müsebbip, rivayet olsaydı bunu açıkça zikretmesi ve üzerinde durması gerekirdi. Binaenaleyh buradaki âyetin bu şekilde yorumlanması muhtevası gereğidir. Âyetin tilâvet tertibinde burada yer alması, bir diğer deyişle âyetin bu bağlam içinde geçmesi, yoruma etki etmiştir. Bu da tilâvet tertibinin Kur'an yorumuna etki ettiğini göstermektedir. Şayet iç bağlam gereği bu formatta yorumlandıysa âyetin başka bir sûre ve bağlamda geçmesi, daha farklı tefsir edilmesini gerektirirdi. Zira muhtelif bağlamlarda olan âyetlerin farklı yorumlanmaması çok zordur ki bağlamın âyetlerin anlamında ne denli etkili olduğunu yukarıda izah etmeye çalışmıştık.

2.3.1.3. Ankebût Sûresi 56-69. Âyetleri Bağlamında Tertibin Yoruma Etkisi

Bu başlık altında müfessir Râzî'den başka bir örnek de verilebilir. Yukarıda da temas ettiğimiz gibi tüm sûreyi Mekkî olması yönüyle açıklayan Râzî, Ankebût sûresi 69. âyeti, “Kim (Allah’a) itaatkâr davranırsa cennet yolunu ona rehber kılar.” şeklinde tefsir etmiştir.¹³³ Cihad hakkındaki bazı âyetlerin “kılıçla savaşmak” olarak izah edilip bazılarının bu formda açıklanması, âyetlerin bağlamından dolayı olsa gerektir. Zira burada da âyet zayıf bir konumda olup âyette eziyet gören müslümanların, yapılan işkencelere karşı nasıl bir tavır sergiledikleri ele alınmaktadır. Kısacası, “*Bizim tevhid davamız uğrunda canla başla çalışıp didinen (cihad eden) kimseler var ya, işte biz onları (iki cihanda muvaffakiyet ve mutluluk) yollarımıza erİştireceğiz.*”¹³⁴ âyeti mevcut tertipte burada geldiğinden dolayı “cihad” hakkındaki ifade, “Yüce Allah’a itaat etmek” olarak yorumlanmıştır. Zira başka konumlarda zikredilen âyetler iç bağlamları gereği

¹³² Birçok müfessirimiz âyetleri Mekkî kabul etmesine karşın 46. âyetteki, “zulmedenler hariç” ifadesini Ehl-i kitaptan cizye vergisini vermeyenler olarak tefsir etmişlerdir. Hâlbuki Mekke’de eziyet gören dolayısıyla zayıf bir konumda olan müslümanların, kâfirlerden vergi alacak konumda olmaları hatalı olsa gerektir. Örneğin; Begavî, *Meâlimü’t-Tenzîl*, 11/247.

¹³³ Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, 25/95.

¹³⁴ Ankebût 29/69.

sarâhaten “kılıçla cihad etmek” olarak izah edilmiştir. Bu da âyetlerin tilâvet tertibinin onların yorumuna etki ettiğini göstermektedir.

Yine 56-69. âyetleri tek bir bölüm hâlinde zikreden Ebû Hayyân Endelüsî, âyetlerin Mekke’de eziyet gören kimseler hakkında indiğini ifade edip âyetleri bu şekilde ele aldıktan sonra, 69. âyette bahsi geçen cihadı, söz konusu iç bağlam üzerinden tefsir etmiştir. Bilindiği gibi Mekke’de yeni müslüman olmuş kimselerin ekonomik ve sosyal anlamda güçleri çok yoktu. Dolayısıyla ulemânın büyük çoğunluğuna göre Mekke’de cihad hakkında nâzil olan âyetler, “kılıçla savaşıma”nın ötesinde “nefisle cihad etmek, eziyetlere sabretmek” olarak anlaşılmıştır. Nitekim âyetlerin de bu anlayış çerçevesinde yorumlandığı görülmektedir. Müfessir, âyette geçen cihad kelimesinin Mekke’deki müslümanlara hitaben geldiğini düşünmüş ve buradaki cihaddan kastın “kötülüğü emreden nefisle, şeytan ve din düşmanlarıyla” olduğunu, ulemânın bu âyeti, “belâlara sabredip Allah’a itaat etmek uğruna nefislerle cihad etmek” olarak yorumladığını söylemiştir.¹³⁵ Kısacası her iki müfessir de âyetin iç bağlamından hareketle cihad kavramını daha çok “nefisle mücadele etmek” anlamında yorumlamış, “Kılıçla Allah yolunda savaşmak, ölmek, öldürmek” gibi açıklamalar yapmamışlardır. Bu izahın tilâvet tertibinden kaynaklandığını gösterebilir. Binaenaleyh tilâvet tertibi Kur’an yorumuna etki etmiştir.

Bu bölümde bağlamdan hareketle âyetler arasında kurulan irtibatları ele almaya çalıştık. Ankebût sûresi genelinde bazı âyetlerin salt bağlamından dolayı farklı yorumlandığına şahit olduk. Örneğin; bağlamın münafıklarla ilgili olmasından hareketle mezkûr âyetin nüzûl yeri hakkındaki şüphelere, yine bağlamın müslümanların zayıflığıyla alâkalı olmasından dolayı 46. âyetteki Ehl-i kitaptan zulmedenlerin kimler olarak yorumlandığına ve son âyetteki “cihad” kavramının nasıl anlaşıldığına değindik. Sonuç olarak; “Âyetlerin tilâvet tertibi Kur’an yorumuna etki etmiş midir?” sorusuna Ankebût sûresi üzerinden incelediğimiz örneklerden hareketle müspet cevap verebiliriz. Bu arada ifade edilen örneklerdeki irtibatların keyfiyeti, araştırmamızın kapsamına girmedüğinden ve subjektif yargılardan kaçındığımızdan dolayı değerlendirmeye tâbi tutulmamıştır. Binaenaleyh nitelik değerlendirmesi yapmak yerine tespit yapmak önemsenmiştir, diyebiliriz. Bununla birlikte “Âyetlerin tilâvet tertibi Kur’an yorumuna etki etmeli midir?”, “Mevcut iki durumdan hangisi daha sıhhatlidir ve şayet etki edecekse ne düzeyde, nasıl ve neden etki etmelidir?” soruları cevaplanmaya değer müşkilleri olarak hâlâ karşımızda durmaktadır. Dolayısıyla ileriki başlıklarda, ileri sürdüğümüz tezin değerlendirmesinin yapılmasının isabetli olacağını düşünmekteyiz.

¹³⁵ Ebû Hayyân Endelüsî, *Bahrü’l-Muhît*, 7/155.

Bu bağlamda, salt tespit ve benzer şekilde örnekler sunarak araştırmamızı daha anlaşılır kılmaya devam etmek üzere, Ankebût sûresi genelinde incelemelerimize devam edebiliriz. Burada, Ankebût sûresi bağlamında münâsebât ilmi üzerinden kurulan bağıntılara örnekler vermek yerinde olacaktır. İleride, Ankebût sûresi özelinde verilen örneklerin, dış bağlamın aktarılmasına karşın, mevcut tertip çerçevesinde sunulmasının tutarsızlık doğuracağını ve bunun sebebinin ne olduğunu açıklayacağız. Aynı durumun iç bağlam bilgisi üzerinden kurulan irtibatlar için geçerli olduğunu düşünmediğimizi burada belirtmek istiyoruz. Zira söz konusu durumun sebeplerinden biri, dış bağlamın aktarılmasına rağmen yorumlamada tertipten hareket edilmesidir. İç bağlamın esas alındığı örneklerde bu olmadığı için çelişkiden bahsedemeyiz. Fakat tilâvet tertibinin Kur'an yorumuna etki ettiğine dair örnek oluşturmamasından dolayı her iki duruma da temas etmek faydalı olacaktır. Bu bağlamda münâsebât ilmi üzerinden tertibin yoruma etkisine dair örnekleri aktaracak, ardından bu durumun analizini yaparak tilâvet tertibinin Kur'an yorumuna etkisini konu alan tezimizi sonlandıracağız.

2.3.2. Ankebût Sûresi Tertibinin Dış Bağlam Üzerinden Âyetlerin Anlaşılmasındaki Etkisi

Münâsebât ilminin kimi zaman konular arası çerçeveden hareket ettiğini ifade etmiştik. Bu bağlamda farklı konulardan bahsedildiği düşünülen âyetleri bu başlık altında ele almaya çalışacağız. Âyetler, arka plan bilgisi üzerinden muhtelif konulara bölündüğünden ve âyetler arasındaki irtibatlar, dış bağlama rağmen kurulduğundan dolayı başlıkta “dış bağlam” ifadesine vurgu yapılmıştır. Kısacası bu bölümde farklı zaman ve ortamlarda nâzil olduğu düşünülen fakat buna karşın söz konusu âyetler arasında ilişki kuran müfessirlerimizin yorumlarına temas edeceğiz. Ankebût sûresinin ilk bölümünü bu açıdan ele alabiliriz.

2.3.2.1. Ankebût Sûresi 1-7. Âyetlerinin Sair Âyetlerle İrtibatında Tertibin Etkisi

Birinci bölümün 1-7. âyetler arası olduğunu ifade etmiştik. Bu kısımda iman etmenin bazı sorumlulukları beraberinde getirdiği, söz gelimi eziyetlere karşı sabredilmesi gerektiğinden bahsedilmiştir. İlk bölümde kurulan bağlantıya örnek olarak “Tefsîrû'l-Celâleyn”i verebiliriz.¹³⁶

¹³⁶ Mâlum olduğu üzere bu eser, telif etmiş oldukları özlü eserle meşhur olan müfessirlerimizden el-Mahallî (öl. 864/1459) ile Süyûtî tarafından kaleme alınmış, her ikisinin Celâl ismine binaen, eser “Celâleyn” olarak anılmıştır. Biz Ankebût sûresini tetkik ettiğimizden bu noktadaki açıklamalarını okuduğumuz müfessir, Süyûtî olmaktadır. Zira Celâleddin Süyûtî'nin mukaddimesinde belirttiğine göre, hocasının bıraktığı yerden -yani “Kehf” sûresinden- “Nas” sûresine kadar tefsir yapmış hocası ise

Müfessirimizin Ankebût sûresinin tefsirini yaparken âyetleri çok öz ifade etmeye özen göstermiş olduğu dikkat çekmektedir. Budan dolayı olsa gerek, bu eserinde ilk âyetlerin arka plan bilgisine dair mâlûmata rastlamadık. İlk âyetlerin dış bağlamı hakkında ne düşündüğünü görebilmek için aynı müfessirin ele aldığı bir başka tefsir eseri olan “ed-Dürrü’l-Mensûr fi’t-Tefsîr bi’l-Me’sûr”a yahut âyetlerin sebab-i nüzûllerini aktardığı “Lübâbü’n-Nukûl fî Esbâbi’n-Nüzûl” adlı kitabına bakılabilir. Her iki eserdeki açıklamasında da müfessirin ilk âyetlerle ilgili birkaç rivayet aktardığı görülmektedir. Örneğin: ed-Dürrü’l-Mensûr kitabında Ankebût sûresinin Mekki olduğuna dair bazı rivayetleri aktardıktan sonra ilk âyetlerin nüzûl sebebi hakkında şunları nakletmiştir: Mekke’de bulunan bazı kimseler İslâm’ı kabul etmiş, bunun üzerine Medine’de bulunan sahâbîler bu kimselere, “Hicret etmediğiniz sürece müslüman olmanız kabul edilmez.” diye yazmış, yeni müslüman olanlar da bunun üzerine hicret etmek amacıyla yola koyulmuş fakat müşriklerin takip etmelerinden dolayı geri dönmek zorunda kalmışlardır. Bunun üzerine bu âyetler nâzil olunca onlar tekrar hicret etmek istemiş ve kendilerini takip edenin olması durumunda onlarla savaşmayı murat etmişlerdir. Müşrikler tahmin ettikleri gibi onları takip etmiş ve onlarla savaşmışlardır. Onlardan kimi şehit düşmüş kimi kurtulmuş, bundan dolayı Nahl sûresinin 110. âyeti nâzil olmuştur. Süyûtî, eserinde İbn Ebi Hâtim’den nakille daha kısa bir versiyonunu aktarmış olduğu rivayette, tüm sûrenin bu sebepten dolayı nâzil olduğunu söylemiştir. Tekrar aynı rivayetin başka bir formunu zikredip ilk on âyetin Medine, sonraki âyetlerin Mekke’de indiğini ifade etmiş, son olarak ilk iki âyetin Ammâr b. Yâsir ve ailesi hakkında inzâl olduğunu söylemiştir.¹³⁷ Kısacası ilk âyetlerin sebab-i nüzûlü hakkında birkaç rivayet vermiştir.

Celâleyn adlı eserinde ise müfessir, 8. âyetin nüzûl sebebinin Sa’d b. Ebi Vakkâs’ın müslüman olması ve annesinin bu durumu öğrenmesi üzerine yiyip içmeyeceğine dair yemin etmesi olduğunu söylemiştir. Annesinin bu tavrına karşılık Sa’d b. Ebi Vakkâs, Hz. Peygamber’e (a.s.) danışmış, bunun üzerine annesine tâbi olmayarak dini üzerinde sebat etmiş, belli bir süre sonunda ise annesi ettiği yeminden vazgeçmiştir. Hülâsa müfessirin, ilk âyetler ile sonraki 8. âyetin farklı zaman ve durumlara binaen nâzil olduğunu ifade ettiği görülmektedir. Ancak arka plan noktasındaki bu ifadelerine karşın 7. âyette bahsi geçen sâlih amele örnek olarak 8.

Kur’an’ın başından -Fâtiha sûresini sona bıraktığından ikmal edememiştir.- “Kehf” sûresine kadar tefsir etmiştir. Ali Akpınar, “Tefsîrü’l-Celâleyn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 40/294.

¹³⁷ Süyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr fi’t-Tefsîr bi’l-Me’sûr*, 11/527-529.

âyetle bahsedilen anne babaya iyiliği göstermiş olması, câlib-i dikkattir.¹³⁸ Zira 8. âyetin örnek olarak geldiğini söylemesi bağlantı kurduğunu ve buna tilâvet tertibinin sebep olduğunu gösterir. Çünkü bahsi geçen 8. âyetin başka bir ortamda (Lokmân 31/14. âyet gibi) geçmesi hâlinde benzer yorum yapılmamakta ve âyet, bulunduğu bağlamdan hareketle yorumlanmaktadır.¹³⁹ Binaenaleyh farklı ortamlarda nâzil olduğu ifade edilen âyetler, tek defada tek sebebe binaen inzâl olmuş gibi açıklanmıştır. Bu da tilâvet tertibinin dış bağlama rağmen Kur'an yorumuna etki ettiğini göstermektedir.

Örneğin söz konusu âyetleri aynı rivayet ile farklı bölümlere ayıran Zemahşerî, 8. âyetin 7. âyete misal olarak geldiğini belirtmemiş, hata işleyen bazı müslümanların günahlarının örtüleceğini, yani yaptıkları hataların amellerinden dolayı sâkit olacağını ve en güzel şekilde karşılık göreceklarını söylemiştir. Benzer yorumu yapan birçok müfessir vardır.¹⁴⁰ 8. âyetle ise vasiyet ve ihsanın ne olduğuna temas etmiş, vasiyetin “emretmek” anlamına geldiğini, ihsanın “güzel olan veya özünde güzellik barındıran şeyler” olduğunu söylemiş, fakat önceki âyetle geçen sâlih amel ile bağlantısını kurmadan tefsir etmiştir. Âyetin devamında geçen “*Bilgin olmayan şeyde itaat etme...*” ifadesi için, “Burada hem ilmin hem mâlûmun nefyedilmesi söz konusudur.” demiş ve “İlâhlığı noktasında ilmin olmayan şeye, annen baban zorlasa dahi kulluk etme.” diyerek ifadeyi izah etmiştir. Ardından Sa'd b. Ebi Vakkâs hakkındaki rivayeti aktararak tefsiri sonlandırmıştır. Bu şekilde bahsi geçen âyetleri, aynı gerekçelerle¹⁴¹ bölümlere ayırmış olmasına karşın birbirinden ayrı izah ettiği görülmektedir.¹⁴² Bu da Süyûtî tarafından yapılan yorumun rivayete veyahut âyetlerin içeriğine dayanmayıp mezkûr âyetlerin söz konusu konularından dolayı olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda, örnekler üzerinden tespitlerimizi sunacak, ardından yapılan tespitlerimizi kısaca değerlendirmeye çalışacağız.

¹³⁸ Celâleddin Mahallî - Celâleddin Süyûtî, *Tefsirü'l-Celâleyn li'l-Kur'âni'l-Azîm* (Salâh Bilici Kitabevi, 1978), 90. Celâleyn haşiyesi olan şu esere de bakılabilir: Süleyman b. Ömer İclî, *Cem'el alâ Celâleyn* (İstanbul: Kahraman Yayınları), 3/367-368. Aynı zamanda söz konusu eserin özlü olma çabasından kaynaklı olarak tafsilata yer verilmemiş oluşu gayet normaldir, ulaştığımız arka plan bilgisi de bundan dolayı çok detaylandırılmış değildir. Buna binaen söz konusu arka plan bilgilerini, rivayetleri bir vakıa olarak aktardığına Esbâb-ı Nüzûl adlı eserinden de ulaşılabilir. İmam Celâleddin Abdurrahman b. Ebi Bekir Süyûtî, *Esbâb-ı Nüzûl*, 2/508-510.

¹³⁹ Örneğin müfessirimiz Celâleddin Süyûtî, Lokman sûresi 14. âyetle bu durumun sâlih bir amel olduğuna dair hiçbir izah yapmamıştır. Yapılması zorunlu olmasa da mümkün olmasına karşın yapılmaması buradaki yorumun tilâvetteki tertibinden kaynaklı olduğunu gösterir. Celâleyn, *Tefsir'ul-Celâleyn el-Müeyesser* (Beyrut: Lübnan yayıncılık, 2003), 1/412.

¹⁴⁰ Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/233.

¹⁴¹ İki müfessir tarafından da âyetler, nâzil olduğu ortam ve bulunduğu konu farklılığı sebebiyle farklı pasajlarda değerlendirilmiştir. Zaman mefhumu üzerinden hareket edilmemiştir. Bu yönüyle aynı gerekçelerle âyetleri muhtelif pasajlarda değerlendirmişlerdir.

¹⁴² Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/814.

Süyûti'nin, âyetleri tefsir ederken esbâb-ı nüzûle dair mâlûmattan faydalanması, âyetlerin arka plan bilgilerinden hareketle yorumlandığını göstermektedir. Bundan dolayı dış bağlam ile mevcut tertip arasındaki ilişkinin incelenmesi gerekmektedir. Bu çerçevede şu soruyla başlayabiliriz: Gerçekten de tilâvet tertibi ile dış bağlam, âyetlerin ardı ardına dizimi açısından birbiriyle uyum içinde midir? Âyetlerin farklı zamanlarda nâzil olmasına karşın nüzûl sırasının esas alınmadan tertip edildiği dikkate alınırsa bu soruya menfi cevap verilebilir. Dış bağlam ile mevcut tertip uyum içinde değilse âyetlerin ya tilâvet tertibindeki konumu veyahut dış bağlamı üzerinden anlaşılması, tutarsızlığa düşmemek adına daha sıhhatli bir tavır olsa gerektir. Aksi durumda uyumlu olmayan iki muhtelif vakıanın mezc edilmesinden dolayı kimi zaman çelişki ile karşı karşıya kalınabilir.

Bununla beraber mesele edindiğimiz problem, farklı grup âyetler arasında irtibat aranmış olmasından ibaret değildir. Kurulan irtibatın tilâvet tertibi gibi, dış bağlam ile uyumlu olmayan bir olgu üzerinden kurulması araştırma konumuzdur. Bu durumda yapılan yorumun keyfiyet açısından zararlı olup olmaması mevzubahis olmakla birlikte, araştırmamız açısından asıl odaklanılması gereken mevzu; söz konusu müfessirin, âyetleri nâzil olduğu zaman ve zemin minvalinde izah etmiş olmasına rağmen daha sonra âyetleri bu duruma muhalif bir olgu (tilâvet tertibi) üzerinden yorumlamasıdır. Bu bağlamda, tilâvet tertibinin dış bağlam ile olan hilâfına ve bunun, yorumlama metoduna olan etkisine ileride temas edeceğiz. Bundan önce vakıanın daha net anlaşılması adına, Ankebût sûresi bağlamında birkaç örnek daha sunmak arzusundayız.

2.3.2.2. Ankebût Sûresi 8-44. Âyetlerinin Sair Âyetlerle İrtibatında Tertibin Etkisi

İkinci ve üçüncü bölüm 8-44. âyetler arasındadır. Bu kısımda anne babaya itaatten, imtihanlara sabredilmesi gerektiğinden bahsedildiğini, rasûllerden; Nûh, İbrahîm, Lût (a.s.) kıssasına yer verildiğini, ardından Medyen, Âd, Semûd gibi kavimlerin ahvalinden bahsedildiğini ve müşriklerin tutumlarının örümcek misali ile örneklendirildiğini söyleyebiliriz. Bu noktada, söz konusu bölümü (14-44. âyetler) önceki âyetlerden ayıran müfessirlerimizin değerlendirmelerini verebiliriz. Taberî gibi âyetleri 1-7, 8-13, 14-15 formatında ayıran müfessirlerimizin tefsirlerini de tetkik edebiliriz. Yine Said Havva'nın, el-Esas fî't-Tefsir adlı eserinde âyetler: 1-13, 14-44 şeklinde ayrıldığı için bu tefsir üzerinden de hareket edebiliriz. Zira nihayetinde ilk âyetler (1-13) onlar tarafından 14-44. âyetlerden farklı bir bölüm olarak tefsir edilmiştir.

Bu bağlamda Taberî, Câmiu'l-Beyân adlı tefsirinde Ankebût sûresi 14-15. âyetleri izah ederken üçüncü âyete şu ifadeleriyle atıf yapmıştır: “Önceki toplulukların salt imanlarından kaynaklı olarak uğradıkları felaketler ve bunların neticesi, burada açıklanarak bir yandan kâfirler ikaz edilirken bir yandan da inananlar teselli edilmiş.”¹⁴³ Aynı izahatı, âyetleri bu formatta bölümlere ayıran başka tefsirlerde de görebiliriz.¹⁴⁴

Bunlara Râzî'nin, “Mefâtihu'l-Ğayb” adlı eserinden örnek verebiliriz. Araştırmamızda, âyetleri: 1-11, 14-15. şeklinde bölümlere ayıran müfessirin, farklı pasajlar arasını birleştirerek âyetleri izah ettiğine rastladık. Tekrar ifade etmek gerekir ki söz konusu alâkanın sıhhatini değil, bu alâkanın tertip sayesinde kurulmuş olmasını incelemekteyiz. Müfessir, Ankebût 10. âyeti izah ederken sûrenin 4-9. âyetler arasının kâfirler ve müslümanların ahvalinden bahsettiğini, 10-11. âyetler arasının da münafıklardan söz ettiğini söylemiştir.¹⁴⁵ Ardından 14. âyetten itibaren aktarılan kıssaların ise hem müslümanların görmüş olduğu eziyetlerin hem de kâfir ve münafıkların sergiledikleri tavırların yeni bir şey olmadığına örnek olarak geldiğini belirtmiştir.¹⁴⁶ Örnek olarak geldiğini ifade etmesi bağlantı kurduğunu göstermektedir. Kısacası müfessir, farklı bölümlere ayırdığı âyetler arasında tilâvet tertibinden hareketle irtibat kurmuştur. Kıssaların bahsedilen duruma örnek olarak getirildiği beyanı, tertip sayesinde mümkün olmuştur. Bu yönüyle müfessirimiz muhtelif ortamlarda nâzil olduğunu ifade ettiği âyetleri, birbiri üzerinden anlamakta bir beis görmemiş, binaenaleyh âyetlerin mevcut tertibi Kur'an'ın anlaşılmasına etki etmiştir. Zira bahsi geçen bölümlerin başka sûrelerde olması durumunda benzer yorumlara rastlanılmamakta, aynı zamanda bazı müfessirlerimizin söz konusu irtibatı, âyetleri tek bir konuda irdelemelerinden dolayı kurdukları görülmektedir.

Müfessirlerimizin, “Müminler verilen örneklerle teselli edilirken kâfirler korkutulmuştur.” diyerek önceki âyetlerde geçen sıkıntılı günlerden hareketle âyetleri tefsir ettikleri görülmektedir. Zira Firavun kıssası Ankebût sûresinden hemen önceki Kasas sûresinde de geçmektedir. Aynı müfessirimiz yine Mekkî bir sûre olduğunu

¹⁴³ İbn Cerîr Taberî, *Muhtasar Tefsir-i Taberî*, Muhammed Ali Sabunî - Salih Ahmed Rıza, çev. Mehmet Keskin, (İstanbul: Ümit Yayıncılık), 4/1719-1720.

¹⁴⁴ Örneğin Said Havva'nın el-Esas fî't-Tefsir eserinde 14. âyet izah edilirken “Bu imtihanlara karşı sabreden iman ehillerinin ilk örneğini oluşturuyor. Burada Hz. Nûh'un sabırda gösterdiği sebat Rasûllullah'ı (a.s.) teselli etmek içindir. Bu şekilde bin yıldan bahsetmesinin gayesi de anlaşılabilir oluyor.” denmiştir. Said Havva, *el-Esas fî't-Tefsir* (Kahire: Selam Yayınları, 1985), 4191. Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/259-260.

¹⁴⁵ Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 42.

¹⁴⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 18/149. Râzî, kıssa anlatıldıktan birkaç âyet sonra 46. âyette geçen “Senden önce kendilerine uyarıcı gelmeyen toplumu uyarman için gönderildin...” ifadesinden hareketle söz konusu kıssanın âlemlere rahmet olsun diye anlatıldığını, bunun da korkutma amaçlı olduğunu söylemiştir. Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, 24/258.

söylediği bu sûrede geçen kıssalarla ilgili olarak, “Müminler teselli edilmiştir.” gibi bir izah yapmamıştır.¹⁴⁷ Yine Hûd 25-48. âyetlerde anlatılan Nûh (a.s.) kıssası hakkında da benzer bir açıklama yapılmamıştır.¹⁴⁸ Sadece Hûd sûresinin 89. âyetinde kâfirlerin kıssalar üzerinden uyarıldığı yorumunu görüyoruz. Aynı zamanda 1-15. âyetleri tek bir bölüm hâlinde inceleyen Beyzâvî, kıssaların örnek olarak geldiğini açıkça belirtmemiş olsa bile, “Kıssanın aktarılmasından maksat Hz. Peygamber’in (a.s.) teselli edilmesidir.” demiştir.¹⁴⁹ Lâkin Taberî ve Râzî’den farklı olarak müfessirimiz bu yargıya söz konusu âyetleri, tek bir bütün içinde okuyarak varmıştır. Hülâsa kıssaların örnek amaçlı ve teselli olması için aktarıldığı beyanı aynı kıssaların geçtiği başka âyetlerde görülmemiş, üstelik bazı müfessirler tarafından tek bir konu hâlinde zikredilen bölümler arasında geçmiştir. Bu da Taberî ve Râzî’nin yaptıkları yorumun, kanaatimizce tilâvet tertibinden kaynaklandığını göstermektedir.

İkinci ve üçüncü bölüm aralığında kurulan irtibatların tilâvet tertibinden kaynaklandığına örnek olarak İbn Acîbe’nin (öl. 1809), “el-Bahrü’l-Medîd fî Tefsîri’l-Kur’ân’il-Mecîd” adlı eserini de verebiliriz. Bu arada yukarıda sunulan örneklerde de görüldüğü gibi mevcut tertibin Kur’an yorumuna etki ettiğinin tespiti için salt bölümlere ayrılan âyetler üzerinden de muhtelif zaman ve zeminde inzâl olduğu düşünülen âyetler üzerinden de hareket edilebilir. Bu bağlamda, hassaten mezkûr bölümde takdim edilen misallerin, kimi zaman salt muhtelif bölümlerde değerlendirildiğini kimi zaman da ortam açısından farklı olduğu düşünülen âyetlerden hareketle verildiğini ifade etmek istiyoruz. Bununla beraber kimi zaman tek bir konu bütünlüğü içinde tefsir edilen âyetler, sadece tilâvet tertibindeki konumdan dolayı farklı yorumlanabilmiştir.

İbn Acîbe, Ankebût sûresinin nerede nâzil olduğuna dair nakillerde bulunduktan sonra ilk on âyetinin Medine’de, sonraki âyetlerin ise Mekke’de nâzil olduğunu açıkça ifade etmiştir.¹⁵⁰ Müfessirimiz ilk âyetler ile sonraki âyetlerin nüzûl sebebinin ve zamanının muhtelif olduğunu söylemiş fakat kimi zaman farklı dönem ve sebeplere binaen nâzil olan âyetleri birbiri üzerinden anlamlandırmıştır. İlk âyetleri, kâfirlerin müslümanlara olan işkenceleri üzerinden izah ettikten sonra 12-13. âyeti, önceki âyetlerdeki izahları üzerinden açıklamaya devam ederek şöyle demiştir: “Kâfirler, daha

¹⁴⁷ Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 12/377-442.

¹⁴⁸ Hûd 11/89: “*Ey kavmim bana karşı gelişiniz sakın Nuh, Hud veya Salih kavminin başlarına gelenlerin bir benzeri size de isabet etmesin. Üstelik Lut kavmi size pek uzak değil.*” âyetinde açıkça küfredenler kıssalar üzerinden uyarılmıştır. Belki bu yüzden Taberî’nin de bunu belirtmiş olması normal karşılanmalıdır. Taberî, *Câmiu’l-Beyân*, 12/550.

¹⁴⁹ Beyzâvî, *Envârü’t-Tenzîl ve Esrârü’t-Te’vîl*, 4/190.

¹⁵⁰ İbn Acîbe Hasenî, *Bahrü’l-Medîd fî’t-Tefsîri’l -Kur’âni’l-Mecîd*, çev. Dilaver Selvi (İstanbul: Semerkand Yayınları, 2013), 7/253.

önce bahsedilen şekilde işkence etme imkânı bulunca müslümanları dinlerinden döndürme beklentisine girdiler ve müslümanlara kendi yollarına uymaları karşılığında sorumlulukları üstleneceklerini bildirdiler. 12 ve 13. âyetler bu durumdan bahsetmektedir.”

“Kâfirlikte direnenler (alaylı bir üslupla) müminlere, “Gelin, bizim yolumuza uyun; günahlarınız bizim boynumuza olsun.” derler. Hâlbuki onlar hesap günü müminlerin en küçük bir günahını dahi üstlenmeyecekler. Onlar katıksız yalancılar. Hiç şüphe yok ki onlar kendi günahlarının yanı sıra yoldan çıkardıkları kimselerin günahlarını da yüklenecek ve tanrı diye uydurdukları şeylerden dolayı kıyamet günü mutlaka hesaba çekileceklerdir.”¹⁵¹ “Kıyamet günü kimse kimsenin günahını yüklenmez. Günah yükü ağır olan birisi başka birisini çağırıp yükünün bir kısmını taşımasını istese, en yakını (anne-babası veya oğlu) bile olsa o kişiye hiçbir yük/günah yüklenmez. (Ey Peygamber) Sen ancak rabbine ihlas ve samimiyetle saygı duyan, namazı hakkıyla kılan kimseleri uyurabilirsin. Kim şirkten ve diğer günahlardan arınırsa bilsin ki bu arınma sırf kendi hayrındır. (Unutmayın ki) bütün yollar nihayetinde Allah’a varır.”¹⁵²

Söz konusu irtibatın tilâvet tertibinden hareketle kurulduğunu görebilmek adına Ankebût 12-13. âyetlerin, yukarıda kurguladığımız tertip üzere Fâtır 18. âyetten önce gelmesi durumunda âyet, “kâfirlerin cesaretlenmeleri” şeklinde yorumlanacak mıdır? Böyle bir durumda en mâkul yorum, kâfirlerin tutumlarına Yüce Allah’ın bir sonraki âyetinde cevap vermesi olsa gerektir. Binaenaleyh, “Müslümanların işkence altında inlediğini gören kâfirlerin bundan cesaret alarak beklentiye girmiş olmaları...” şeklinde yapılan yorum, tilâvet tertibinden hareketle ortaya konmuştur. Buradan yola çıkarak müfessirimizin, farklı zaman ve ortamda nâzil olduğunu zikretmiş olduğu âyetleri, birbiri üzerinden anlamlandırdığına şahit oluyoruz.

Bu durumun tezahürlerini diğer âyetlerde de görmek mümkündür. Örneğin müfessir, 14. âyetten sonra gelen Nûh, İbrahîm, Lût ve Şuayb (a.s.) hakkında aktarılan kıssaların -önceki âyetlerde de bahsedildiği gibi- eziyet gören Rasûlullah ve ashabını teselli etmek üzere anlatıldığını, bu eziyetlerden uzak kalmak için namaz kılınması gerektiğini söylemiştir.¹⁵³ Yine müfessirimiz 58. âyet ile ilk âyetlerde aktarılanları da tek bir bağlamda okuyarak felâha eren kimselerin, Yüce Allah için vatanlarını terk eden

¹⁵¹ Ankebût 29/12-13.

¹⁵² Fâtır 35/18.

¹⁵³ İbn Acîbe, *el-Bahrü’l-Medîd fî Tefsîri’l-Kur’ânî’l-Mecîd.*, 264-266, 297. Kıssaların, teselli amacıyla verildiğini ve eziyetlerden uzak durmak için namaza sarılması gerektiğini söylemiştir. Bunun için öncesiyle bağlantı kurmak durumunda olsa gerektir.

müşriklerin eziyetlerine, başına gelen sıkıntı ve musibetlere sabreden kimseler olduğunu beyan etmiştir.¹⁵⁴ Görüldüğü gibi her bağlantı, ilk âyetlerde bahsi geçen işkencelerden hareketle yapılmış; ilk âyetler ise nüzûl zamanı ve ortamı gereği farklı bir bölümde zikredilmiştir.

Kısacası İbn Acîbe'nin ilk âyetler (1-10) ile 12-13, 14-15 ve 58. âyetler arasında bağlantı kurduğuna şahit olmaktayız. Kurulan bağlantı söz konusu âyetlerin farklı zaman ve zeminde nâzil olduğu bilgisine karşın yapılmıştır. Müfessirimizin farklı zaman ve ortamda nâzil olduğunu zikrettiği âyetleri birbiri üzerinden anlamlandırması, âyetlerin tilâvet tertibinin Kur'an'ın yorumuna etki ettiğine örnek olarak verilebilir. Bunlara ilaveten mevcut tertipten hareketle âyetler arasında irtibat kurulmasının sıhhatini ileride değerlendirecek ve var olduğunu gördüğümüz örnekleri zikretmekle yetineceğiz.

Âyetlerin arasında bağlantı kurmadan yukarıdaki rivayetlerin aynısıyla dış bağlamını sunan ve âyetleri kendi dış bağlamında değerlendiren müfessirlerimizden Begavî, farklı bölümlerde tefsir ettiği bahsi geçen âyetleri, aralarında bir bağlantı kurmadan yorumlamıştır. Örneğin 12-13. âyetleri, “Bu sözler Mekke müşriklerinin onlardan iman eden kimselere yönelik sarf ettikleri sözlerdir. Onlar bizim dinimize, dedelerimizin yoluna uyun; biz sizin sorumluluklarınızı üstleniriz, demişlerdi. Fakat onlar kendi günahlarını ve bununla beraber saptırdıklarından dolayı onların günahlarını yükleneceklerdir.” şeklinde tefsir ettikten sonra, sonraki âyetteki kıssa ile ilgili sadece Nûh'un (a.s.) ne kadar yaşadığına dair bazı tafsilâtları verip kavminin tufanda boğulduğunu aktarmıştır. Fakat kâfirlerin, yapılan eziyetlerden cesaretlenerek böyle bir manevra yaptıklarına veya bahsedilen kıssaların teselli amaçlı anlatıldığına yer vermemiştir.¹⁵⁵ Hülâsa âyetleri, önceki ve sonraki âyetlerden farklı bir bölüm hâlinde değerlendirmiş, bununla birlikte içeriği de siyak ve sibakla bağlantısını kurmadan ele almıştır.

Bu da göstermektedir ki söz konusu bağlantılar, âyetlerin sunulan arka plan bilgileri yoluyla değil, tilâvet tertibinden hareketle ortaya konmuştur. Bu arada belirtmekte fayda vardır ki bahsi geçen yorumlara aksi olarak ortaya koymaya çalıştığımız farklı müfessirlerden getirilen örnekler, bizim söz konusu yorumlar arasında keyfiyet açısından bir tercih yaptığımızı göstermemelidir. Bir diğer deyişle biz farklı müfessirlerden hareketle verdiğimiz örnekleri, hangi yorumun daha güzel olduğu

¹⁵⁴ İbn Acîbe, *el-Bahrü'l-Medîd fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Mecîd*, 318. “Müşriklerin eziyetleri” ibaresi, söz konusu yorumun öncesiyle bağlantılı olduğunu göstermektedir.

¹⁵⁵ Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 6/253-236.

yönüyle değil, sadece irtibat kuran müfessirin söz konusu irtibatı tilâvet tertibi üzerinden kurduğunu açıklayabilmek için sunmaktayız. Binaenaleyh araştırmamız, bir yorum tercihi yapmaktan ziyade, yorumların ilerledikleri metodun analizini yapmaktadır.

İkinci ve üçüncü bölümdeki âyetlere örnek olarak, “Furkan Tefsiri” müellifi Hicâzî’nin Ankebût sûresinin 8. âyetindeki izahlarını verebiliriz. Müfessirimiz, Ankebût sûresinin nerede nâzil olduğu noktasında Hz. Ali’nin görüşünü kabul ederek, Mekke-Medine arasında nâzil olduğunu ifade etmiştir. İlk âyetlerin sebab-i nüzûlünün eziyet gören müslümanlar hakkında olduğunu söyleyip âyetleri bu veçhile açıkladıktan sonra 8. âyetin tefsirinde ise bu izahlarla bağlantı kurarak ilerlemiştir. Söz konusu âyetin sebab-i nüzûlünün Sa’d b. Ebi Vakkâs hakkında olduğunu, validesinin Sa’d b. Ebi Vakkâs’a annelik bağı üzerinden işkence ettiğini fakat onun yılmayarak imtihandan geçtiğini söylemiştir. Dış bağlamın bu farklılığına rağmen müfessirimiz, söz konusu âyetler arasında eziyetlerin farklı türlerine de yer verildiğini söylemiştir. Müfessir, eziyetlerin akrabalık bağı üzerinden de yapıldığına örnek sadedinde bu âyetlerin anıldığını ifade etmiştir.

Bahse konu olan âyetlerin arasındaki irtibatın sebebinin mevcut tertip olduğuna, aynı âyetlerin yer aldığı fakat aynı bağlantıların kurulmadığı İsrâ 23. ve Lokmân 14. âyetleri delil olarak gösterilebilir. Bu da göstermektedir ki mezkûr âyetin bulunduğu konum onun yorumuna etki etmektedir. Verdiğimiz misalin dış bağlamını sunan bazı müfessirlerimiz tarafından, âyetlerin önceki veya sonraki bölümlerle ilişkilendirilmeden nasıl ele alındığını görmek adına Zemahşerî’nin eserinden aynı âyeti inceleyebiliriz. Bu durumda Zemahşerî’nin söz konusu âyetlerin dış bağlamını sunduktan ve âyetleri muhtelif bölümlerde değerlendirdikten sonra bahsedilen âyetler arasında irtibat kurmadan tefsir yaptığını rahatlıkla görebiliriz. Müfessirimiz âyette geçen “vassayna” fiilinin emir anlamında kullanıldığını, ana babaya mâruf üzere davranmak gerektiğini, cehaletle bir şeyin ilâh kabul edilmemesi gerektiğini söylemiştir. Kısacası âyeti; öncesinde eziyet gören müslümanlarla, sonrasında kâfirlerin tutumlarıyla bağlantısını kurmadan tefsir etmiştir.¹⁵⁶ Yine Begavî de söz konusu âyetlerin arka plan bilgilerini aynı şekilde takdim ettikten sonra âyetleri siyak ve sibakiyla alâkasını kurmadan tefsir etmiş, kısaca âyetin Sa’d b. Ebi Vakkâs hakkında indiğini; ana babaya, Yüce Allah’a mâsiyet içeren bir konuda itaat edilmemesi gerektiğini söylemiştir.¹⁵⁷ Görüldüğü gibi kimi müfessir, âyet hakkında sunduğu dış bağlamı, farklı âyetlerin

¹⁵⁶ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/814.

¹⁵⁷ Begavî, *Meâlimü’t-Tenzîl*, 6/234.

muhtelif arka plan bilgileriyle mezcetmeden tefsir etmişken kimi müfessir ise başka zaman ve zeminde nâzil olduğunu söylediği âyetleri, tek bir bağlamda izah etmeye, ibareleri birbiri üzerinden yorumlamaya çalışmıştır.

Âyetlerin arka plan bilgileri ile yorumlandığına şahit olduğumuzdan dolayı dış bağlam ile mevcut tertip arasındaki ilişkinin incelenmesi gerektiğini daha önce ifade etmiştik. Tetkik neticesinde ise bu iki olgunun birbiriyle uyum içinde olmadığı görülmüştü. Bu durumu açıklayacak olursak bilindiği gibi âyetler ne dış bağlamları ile verilmiş ne de sûrelerde dış bağlamlarına uyumlu bir tarzda ele alınmıştır. Nüzûl sıralamasının esas alınmadığı tilâvet tertibinin, dış bağlam ile iç içe okunduğuna şahit olduğumuz bu durum çelişki barındırmaktadır. Zira dış bağlam; bir âyetin, nâzil olduğu ortam ile anlaşılabilceği kabulünden hareketle sunulur. Mevcut tertip ise bu durum göz ardı edilerek oluşturulmuştur. Âyetleri tefsir ederken iki olgunun bir arada kullanılması bundan dolayı çelişkilidir.

2.3.2.3. Ankebût Sûresi 45-55. Âyetlerinin Sair Âyetlerle İrtibatında Tertibin Etkisi

Dördüncü bölüm 45-55. âyetler arasındır. Bu kısımda Yüce Allah namazdan, Ehl-i kitap ile olan mücadelenin keyfiyetinden bahsetmiştir. Âyetleri, belirtildiği pasaj aralığına uygun bir formatta ele alan çağımız müfessirlerinden Bayraktar Bayraklı, 45. âyette geçen namaz konusunun önceki kıssalarda anlatılanlarla bir ilgisinin olmadığı yönündeki tefekkürlerin hatalı olduğunu söyleyerek şu şekilde bir irtibat ile mezkûr âyetin izahına başlamıştır: “Önceki nesillerin helâkının perde arkasında, türleri aynı olmasa da ahlâksızlık söz konusu idi. İşte namaz, insanlardaki ahlâk bozukluklarının bir tedavisi misyonu ile gönderildiği için âyetler arasında ince bir anlam ilişkisi olduğu rahatlıkla görülecektir.” demek suretiyle farklı bölümler arasında irtibat kurmuş olması, araştırmamız için örnek olarak değerlendirilebilir. Zira söz konusu bağintı, âyetlerin tertibinden kaynaklanmıştır.¹⁵⁸ Bahsi geçen âyetleri farklı bölümler hâlinde değerlendiren Begavî, namaz hakkındaki bu âyetleri, aralarında bir bağlantı kurmadan ele almıştır.¹⁵⁹ Yine 36-45. âyetler arasını farklı bir bölümde tefsir eden Ebû Hayyân Endelüsî de salâtın ne anlama geldiğinden, fuhşiyattan nasıl alıkoyduğundan bahsetmiştir. Bu bağlamda, bir gencin namaz kılmasına rağmen kötü işler yaptığını, Rasûlullah’ın o kimse için namazının onu bir gün engelleyeceğini söyleyen rivayeti aktarmış fakat önce ve sonrasıyla bağlantı kurmadan tefsir etmiştir.¹⁶⁰ Bu da

¹⁵⁸ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur’an Tefsiri*, 14/481.

¹⁵⁹ Begavî, *Meâlimü’t-Tenzîl*, 6/244-247.

¹⁶⁰ Ebû Hayyân Endelüsî, *el-Bahrü’l-Muhît*, 7/147-150.

müfessirimizin tilâvet tertibinden hareketle yorum yaptığını göstermektedir. Dördüncü bölümde Ehl-i kitaba değinilmiş olması da farklı yorumları beraberinde getirmiştir.

2.3.2.4. Ankebût Sûresi 56-60. Âyetlerinin Sair Âyetlerle İrtibatında Tertibin Etkisi

Beşinci bölüm 56-60. âyetler arasındır. Bu kısımda müminlere arzın geniş olduğu, ölümün hakikat olduğu ve her varlığa rızık vereninin Yüce Allah olduğu konusu ele alınmaktadır. Bu pasaj aralığına örnek olarak “Kur’an Yolu” tefsirine bakılabilir. Bu eserin ele alınmasının sebebi, alâkanın sarâhaten önceki âyetler üzerinden kurulmuş olmasıdır. Aynı izahlar kadim eserlerimizde de açık bir şekilde görülebilir.¹⁶¹ Fakat bu eserlerde söz konusu hicret yorumlarının sebebi açıkça önceki âyetler üzerinden olmamıştır. Görüldüğü gibi yapılan yorumların sıhhati değil, onlara nasıl ulaşılmış olduğunu ele almaktayız. Yorumlara bizzat rivayetler kanalıyla veyahut âyetlerdeki ifadelerden de varılabilir; bizi ilgilendiren, tilâvet tertibi üzerinden varılmış olmasıdır.

“Kur’an Yolu” tefsirinde Ankebût 56-60. âyetler arası izah edilirken, 56. âyette Ankebût sûresinin ilk bölümündeki âyetlere¹⁶² (1-7) atıf yapılarak Mekkeli müslümanların “Allah’a inanıyorum.” dedikleri için eziyete uğradıklarına işaret edilmiş, sonraki âyetlerde de yeri geldikçe küstah ve alaycı tutumlarına değinilip bunlar eleştirilmiştir. Bu âyetlerde ise Yüce Allah kendisine iman eden kullarına seslenerek onlara yeryüzünün geniş olduğunu hatırlatmıştır. Yani çıkış yolu olarak müslümanlara hicret tavsiye edilmiş ve tüm varlıklara rızkını verenin, Allah olduğu gerekçesiyle geçim kaygısı gibi sebeplerden dolayı hicretten vazgeçmemeleri gerektiği hatırlatılmıştır.¹⁶³ Özetle müfessirlerimize göre ilk bölümlerde müslümanların karşılaştıkları zor durum için verilen tesellilerin ardından hicret önerisinde bulunulmuş ve bu teşvik edilerek ilk âyetlerin devamı konumunda değerlendirilmiştir. Hicret yorumunun hatalı olup olmadığını değil, bu yoruma farklı zaman ve zeminde nâzil olduğu düşünülen¹⁶⁴ ve muhtelif pasajlara ayrılan âyetler üzerinden ulaşılmasını

¹⁶¹ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsîru Mukâtil b. Süleyman*, 2/523-524; Taberî, *Câmiu’l-Beyan*, 18/433.

¹⁶² Mezkûr pasaj analizi yapılan ‘Kur’an Yolu’ tefsirinden iktibasla zikredilmiştir.

¹⁶³ Hayreddin Karaman vd., *Kur’an Yolu* 4/281-282.

¹⁶⁴ Kur’an Yolu eserinden hareketle aralarında irtibat kurulan pasajların farklı dönemlerde farklı koşullara binaen peyderpey nâzil olduğunu söyleyebiliriz. Zira âyetlerin izahı şöyle yapılmıştır: “Yüce Allah’ın, bir sosyal olay karşısında öncelikle direnmeleri için dolayısıyla kendilerine teselli olması için birçok kavimden muhtelif imtihan örnekleri sunduğu fakat söz konusu sosyal sıkıntının şiddetlenmesi durumunda hicret gibi farklı bir çözüm önerildiği görülmektedir. Binaenaleyh Kur’an Yolu tefsirine göre uzun yıllar süren sosyal sıkıntının başındaki öneri ile sonundaki öneri, takdir edilir ki farklı zaman ve zeminin gereğidir.” Sonuç olarak muhtelif zaman ve zeminde nâzil olduğu düşünülmüş ve dahası farklı pasajlarda bir diğer deyişle bağlamlarda değerlendirilmiş âyet grupları arasında sıkı bir irtibat kurulmuş ve bu durum âyetlerin yorumlanmasına etki etmiştir.

incelemekteyiz. Bu örnekte de gördüğümüz üzere 56. âyette bahsedilen durumlar sarâhaten 1-7. âyetlerden hareketle açıklanmış, dolayısıyla tilâvet tertibi Kur'an yorumuna etki etmiştir. Yine araştırmamıza örnek olarak son âyet bağlamında zikredilen yorumları vereceğiz.

2.3.2.5. Ankebût Sûresi 61-69. Âyetlerinin Sair Âyetlerle İrtibatında Tertibin Etkisi

Altıncı bölüm 61-69. âyetler arasındır. Bu kısımda menfaatlerinden dolayı şirk koşan fakat başlarına musibet gelince hemen Yüce Allah'a yönelen kimselerden ve O'na hakkıyla iman eden kimselerin ulaşacağı mükâfattan bahsedilmiştir. Kur'an Yolu tefsirinde Ankebût sûresi 61-69. bölümleri arasında verilen *“Bizim tevhid davamız uğrunda canla başla çalışıp didinen (cihad eden) kimseler var ya, işte biz onları (iki cihanda muvaffakiyet ve mutluluk) yollarımıza erİştireceğiz.”*¹⁶⁵ âyeti, “Düşmanların baskı ve eziyetlerinden dolayı yolundan sapmayan müminlerin başarı elde edeceklerini müjdelemektedir.” şeklinde ifade edilmiştir.¹⁶⁶ Binaenaleyh âyette bahsedilen “cihad”, “yolundan sapmamak / sabretmek” olarak yorumlanmışken, “Bize ulaşan yollara erdiririz” ibaresi ise “başarı ile müjdelenmek” olarak tefsir edilmiştir. Biz bu tefsirin, Ankebût sûresi ilk âyetlerde bahsedilen imtihan durumundan hareketle, kısacası önceki âyetlerle bağlantı kurularak yapıldığı kanaatindeyiz. Zira müfessirlerimizin vermiş olduğu bölümde bahsedilen durum bir karşılaştırmadan ibarettir.¹⁶⁷ Üstelik “eziyete sabretmek” tabiri önceki âyetlerden hareket edildiğini göstermektedir.

Bahsi geçen âyetleri muhtelif bölümlerde ele alan Begavî'nin eserine bakabiliriz. Müfessirimiz, *“Bizim tevhid davamız uğrunda canla başla çalışıp didinen (cihad eden) kimseler var ya, işte biz onları (iki cihanda muvaffakiyet ve mutluluk) yollarımıza erİştireceğiz.”*¹⁶⁸ âyetinden maksadın, şu hadiste bildirilen söz olduğunu söylemiştir: “Her kim ilmi ile amel ederse Yüce Allah ona bilmediğini bildirir.” Bu şekilde müfessir, mezkûr âyete (Ankebût 29/69) açıklık getirmektedir. Netice itibarıyla müfessirin, âyeti “cihad” kelimesi üzerinden veya “muhsinlerden” hareketle, önceki âyetler arasında açık bir bağlantı kurmadan yorumladığına şahit oluyoruz.¹⁶⁹ Hülasa, *“Bizim tevhid davamız uğrunda canla başla çalışıp didinen (cihad eden) kimseler var ya, işte biz onları (iki*

¹⁶⁵ Ankebût 29/69.

¹⁶⁶ Hayreddin Karaman vd, *Kur'an Yolu*, 4/286.

¹⁶⁷ 61-69. âyetler arası Yüce Allah'ın varlık ve kudretini kabul etmelerine rağmen putlara tapan kimselerle, Yüce Allah'ın varlık ve birliğine iman eden ve bu uğurda cihad eden kimselerin karşılaştırılması söz konusudur.

¹⁶⁸ Ankebût 29/69.

¹⁶⁹ Begavî, *Melâlimu't-Tenzîl*, 6/200. Açık bir bağlantı dedik zira söz konusu müfessir tüm sûreyi tek bir bölümde değerlendirmiş olduğundan aslında tilâvet tertibi cihad hakkındaki yorumunu etkilemiştir.

cihanda muvaffakiyet ve mutluluk) yollarımıza eriştireceğiz.”¹⁷⁰ ifadesinin “düşmanların baskı ve eziyetlerinden dolayı yolundan sapmayan müminlerin elde edecekleri başarı” olarak yorumlanması, âyetin bulunduğu pasajdan hareketle ulaşılabilecek bir yargı olmasından ziyade, tilâvet tertibinden hareketle varılmış bir çıkarımdır. Bu yönüyle dış bağlamından hareketle farklı bir pasajda değerlendirilen âyetin, mevcut tertibinden hareketle yorumlandığına şahit olmaktayız.

Takdim ettiğimiz müfessirler âyetlerin nasıl bir ortamda, ne zaman nâzil olduğu yönünde bilgi vererek mezkûr âyetlerin, dış bağlamıyla idrak edilmesinin daha sıhhatli olacağı fikrinde olduklarını göstermektedirler. Zira bir âyetin, nâzil olduğu ortam hakkındaki bilgisi üzerinden anlaşılmalı çalışılması, söz konusu ortamın sadece zikredilmesinden mücerret bir tutum değil; âyetin mezkûr ortamıyla anlaşılabilirliği düşüncesinden kaynaklamaktadır. Bu bağlamda anacağımız müfessirler, aktarılan âyetin muhtelif zaman ve şartlarda nâzil olduğunu ifade etmelerine rağmen mevcut tertip üzerinden âyetleri yorumlamayı da ihmal etmemişlerdir. Bu örnekler söz konusu açıdan ele alınmaktadır.

Verdiğimiz örneklerde görüldüğü üzere pasajlara ayrılan âyetler, başka sûrelerde geçmesine karşın aynı müfessirin benzer yorumu yapmadığı görülmektedir. Üstelik başka müfessirlerimiz tarafından da farklı pasajlarda değerlendirilen bahsi geçen âyetler, aynı formatta yorumlanmamıştır. Bu da bahsi geçen müfessirler tarafından kurulan bağlantıların, mevcut tertipten yola çıkarak yapıldığını göstermektedir.

Sonuç olarak Ankebût sûresi üzerinden incelediğimiz örneklerde, kimi zaman bazı âyetlerin farklı zaman ve ortamda nâzil olduğu bilgisinin sunulduğunu, buna karşın tilâvet tertibi üzerinden birtakım ilişkiler kurulduğunu gördük. Farklı âyet grupları arasında bağlantı kurmak her ne kadar makul olsa da dış bağlamı sunulan âyetlerin, tilâvet tertibinden hareketle tefsir edilmeye çalışılması çelişkili bir durum olsa gerektir. Zira dış bağlamın sunulmasından maksat; âyetin, bulunduğu ortam içinde anlaşılabilirliğidir. Lâkin mevcut tertip bu durum görmezden gelinerek oluşturulmuştur. Binaenaleyh birbiriyle uyum içinde olmayan bu iki olgunun mezc edilerek yorumlanması kimi zaman çelişkili bir durum olabilmektedir.

Dış bağlam ile mevcut tertibin birbiriyle uyumlu olmadığını şu şekilde de izah edebiliriz: Âyetlerin tilâvet tertibi dış bağlamın göz ardı edildiğini göstermektedir. Zira nüzûl sırasını esas almayan mevcut tertip, beraberinde arka plan ile alâkalı bir veri de

¹⁷⁰ Ankebût 29/69.

sunmamıştır. Aynı zamanda âyetlerin yorumlanmasında arka plan bilgisinin gerekli olduğunu düşünen müfessirlerimiz, tilâvet tertibini nazar-ı dikkate almadan âyetleri salt dış bağlamından hareketle tefsir etmeye çalışmaktadırlar. Fakat kimi zaman mevcut tertip, belki de dış bağlamın yetersizliğinden kaynaklı olarak ön plana alınmıştır. Netice olarak bu örnekler göstermektedir ki müfessirler, farklı zaman ve ortamlarda nâzil olan âyetlerin arasında söz konusu âyet gruplarını, bölümlere ayırmanın akabinde âyetlerin tilâvet tertibinden hareketle, mânaya etki edecek düzeyde çıkarımlar yapmışlardır. Verilen örnekler; dış bağlamın zikredilmesine ve âyetlerin bu açıdan tefsir edilmesine karşın, bazen aktarılan arka plan bilgileri görmezden gelinerek muhtelif zaman ve zeminde nâzil olan âyetler arasında irtibat kurulduğunu göstermektedir. Bunun anlamı, dış bağlamı göz ardı eden mevcut tertibin zaman zaman dış bağlama galebe çalıp âyetlerin yorumlanmasında bir araç olarak kullanıldığını göstermektedir. Bu durum; âyetlerin anlaşılmasında dış bağlamın gerekli olduğunu düşünen, bundan dolayı âyetleri tefsir ederken onların arka plan bilgilerini de veren müfessirlerimizi tutarsızlığa sürüklemektedir. Mevcut tertip, dış bağlam gözetilmeksizin tesis edilmiştir. Dış bağlamın gözetilmesi tilâvet tertibinin göz ardı edilip arka plan bilgilerinin nazar-ı dikkate alınması anlamına gelir. Fakat uygulamada dış bağlamın önemsenmediği mevcut tertip, âyetlerin yorumlanmasında baz alınmış; arka plan ise zikredilmesine karşın göz ardı edilmiştir.

III. BÖLÜM

3. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Âyetlerin tilâvet tertibinin Kur'an yorumuna etki edip etmediğini ele aldığımız bu araştırmamızda, konumuza zemin oluşturması bakımından evveleminde âyetlerin tertibi meselesini ele almıştık. Bu kısımda âyetlerin mevcut tertibinin kimler tarafından yapıldığı noktasında aktarılan delillerin ikna edici olmadığı neticesine vardık. Nasıl tertip edildiği noktasında da aktarılan birçok çelişkili rivayete karşın genel kabule göre Kur'an'ın, Hz. Peygamber (a.s.) zamanında yazılmaya başlanıp Hz. Ebû Bekir ve Hz. Osman devirlerinde, yazı malzemelerinin gelişimine uygun bir biçimde çoğaltıldığı söylenmiştir. Araştırmamızla ilgili olan bazı ilimlere de değindikten sonra Ankebût sûresini baz alarak özellikle kadim eserlerden hareketle örnekleri incelemeye çalıştık. Âyetlerin tilâvet tertibinin Kur'an yorumuna etkisinin olup olmadığı noktasındaki incelemelerimiz neticesinde müspet bir cevap ile karşılaşmış olduk. Vahiy bölümlerinin farklı zaman ve zeminde nâzil olduğunu ifade eden kimi müfessirler, âyetleri arka plan bilgileri üzerinden izah etmişler ve bunun yanı sıra mevcut tertipten hareketle âyetler arasında irtibat kurmuşlardır. Kanaatimizce muhtelif bölümler arasında ilişki kurulması gayet doğal bir durumdur. Fakat bu ilişkinin, mevcut tertip üzerinden kurulması yerine dış bağlam üzerinden kurulması daha isabetli olsa gerektir. Aksi durumda dış bağlam göz ardı edilmiş olmaktadır.

Araştırmamızı, iki tezat durumun arz ettiği girift vakıa üzerinden yürütmüştük. Bunlardan biri evveleminde âyetlerin arka plan bilgilerinin onların yorumlanmasındaki gereklilik yargısı iken bir diğeri mevcut tertibin bu durum ile olan uyumsuzluğudur. Bu tezatlığı şu şekilde izah edebiliriz: Öncelikle mevcut tertibin farklı zaman ve zeminde nâzil olan âyetlerin bir araya getirilmesinden müteşekkil olduğunu biliyoruz. Dış bağlam ise bir âyetin; ne zaman, neden, kime hitaben, nasıl bir ortamda ve arka plan ile nâzil olduğu anlamına gelmektedir. Binaenaleyh dış bağlam ile tilâvet tertibi, âyetlerin dizilimi açısından birbirleriyle uyumlu görülmemektedirler. Bu yargının doğru olması hâlinde ciddi bir çelişkiyle karşılaşacağı araştırmadan ortaya çıkmıştır. Âyetlerin yorumlanmasında dış bağlamın gerekliliğinden bahsedilmesinin sebebi bir âyetin arka

plan bilgilerinin göz ardı edilerek yorumlanmasının doğru olmayacağındandır. Dolayısıyla bir âyetin dış bağlamı o âyetin, nâzil olduğu ortam üzerinden anlaşılması için sunulmaktadır. Buna binaen farklı zaman ve zeminde nâzil olmuş iki pasajın dış bağlamını verdikten ve dolayısıyla ortam farklılığı gerekçesiyle ayırdıktan sonra mevcut tertip ile birleştirilmiş olan bu iki bölümün arasını tilâvet tertibinden hareketle yorumlamak, çelişkili olabilir. Hülâsa arka plan bilgileri üzerinden iki muhtelif pasaja ayrılan âyetler arasında, söz konusu bölümleri ardı ardına zikreden mevcut tertipten yola çıkarak bağlantı kurmak, dolayısıyla dış bağlamın maksadını göz ardı etmek çelişkili bir durum olsa gerektir. Zira ya dış bağlam üzerinden veyahut mevcut tertip üzerinden âyetler yorumlanmalıdır. Binaenaleyh bir âyetin yorumlanmasında arka plan bilgilerinin gerekli olduğunu düşünen bir müfessirin, âyetler sırf ardı ardına getirildiği için onları birbirleri üzerinden yorumlaması ve dolayısıyla dış bağlamı göz ardı etmesi, sıhhatli bir tutum olmasa gerektir.

Sonuç olarak bu vakıa müfessirin, âyetleri yorumlama esnasında iki seçeneğinin olduğunu göstermektedir. Bunlar; ya mevcut tertibi dikkate almadan rivayetler kanalıyla bizlere kadar nakledilenleri baz alacağı veyahut mevcut tertibi nazar-ı dikkate alacağıdır. Arka plan bilgilerinin âyetlerin anlaşılmasında gerekli olduğunu düşünen müfessirlerin, buna karşın âyetleri mevcut tertipten hareketle yorumlamaları, dış bağlamın aktarılmasındaki maksadın göz ardı edildiğini gösterse gerektir.

Âyetlerin arka plan bilgileri noktasında ifade edilen “zorunluluk” hakkındaki yargının sahih olması durumunda; tilâvet tertibinin neden âyetlerin arka plan bilgilerinden yoksun olduğu, âyetlerin niçin nâzil olduğu şekliyle tertip edilmediği tetkik edilmelidir. Bizim kanaatimizce bu durum, arka plan bilgilerinin, âyetlerin yorumlanmasında bir yöntem olarak görülebileceğinin fakat bir zorunluluk olarak görülemeyeceğinin göstergesidir. Zira zorunlu olması durumunda mevcut tertipte vakıanın neden göz ardı edildiğinin açıklanması gerekir.

Âyetlerin anlaşılmasında arka plan bilgilerine olan aşırı ehemmiyetin bir neticesi olarak ele aldığımız araştırmamızda bu durumun kutsanmasının sıhhatli olmadığını ifade edebiliriz. Bunun bir diğer gerekçesi de söz konusu verilerin bize ulaşmasındaki engellerdir. Bu mâniler kimi zaman sübûtu yönüyle olmuşken kimi zaman da şu anki mevcut tertip vesilesiyle olmuştur. Şöyle ki; arka plan bilgileri dediğimiz âyetin nâzil olduğu ortam bilgisi, tarih kaynaklarından elde edilmektedir veya sebab-i nüzûlüne dair hadis rivayetlerine dayanmaktadır. Bunların sübûtunun zannî oluşu bir yana, tüm

âyetlerin arka plan bilgisini gösterecek bir yol haritası da yapılamamaktadır.¹⁷¹ Bunun önündeki en büyük mâni ise trajik bir vakıa olarak âyetlerin kayıt ve tertip edilmesi sırasında söz konusu arka plan bilgilerinin nazar-ı dikkate alınmamasıdır. Bir diğer deyişle bu bilgilerin tilâvet tertibinde yer almamasıdır. Zira mâlûm olduğu üzere âyetler nâzil olduğu sıralamadaki gibi tertip edilmeyip mevcut düzen benimsenmiştir. Takdir edildiği üzere bu durumda âyetlerin özellikle de dış bağlamı müphem bir hâl almaktadır. Zira aynı zaman ve şartlarda nâzil olan âyetler ardı ardına zikredilecek iken farklı zaman ve şartlara binaen inen âyetler ardı ardına zikredilmiştir. Üstelik bu yapılırken âyetlerin nâzil olduğu ortamı yahut zamanı hakkında mâlûmat verilmemiştir.

Buraya kadarki değerlendirmelerimize binaen “Âyetler mevcut tertipleri üzerinden mi yoksa dış bağlamları üzerinden mi yorumlanmalıdır?” sualine şöyle bir cevap verilebilir: Söz konusu iki durumun mezcedilmesi dış bağlamın belirtilen maksadı çerçevesince sahih bir tavır olmasa gerektir, bununla beraber hangi yöntemin tercih edilmesi gerektiği ise araştırmamız dâhilinde olmayan bir sorudur. Kanaatimizce her iki bakış açısının da daha detaylı analizlere tâbi tutulması gerekir. Yine “Âyetlerin tilâvet tertibi Kur’an’ın yorumuna etki etmeli midir?” sorusu da bu bağlamda tarafsız bir şekilde değerlendirilmelidir. Zira iç bağlam üzerinden yapılan yorumlarda gördüğümüz kadarıyla bir tutarsızlık peyda olmaz iken âyetlerin dış bağlamlarının zikredilmesine karşın tilâvet tertibi üzerinden anlaşılması, kimi zaman çelişkili bir hâl alabilmektedir. Bu durumda tertibin yoruma olan etkisi tutarsızlık barındırmadığı müddetçe olağan kabul edilebilir kanaatindeyiz.

Daha evvel de ifade ettiğimiz gibi tilâvet tertibinden hareketle yapılan tüm yorumların tutarsız olduğunu iddia etmiyoruz. Bunların tamamının güzel olmayan yorumlar olduğunu da söylemiyoruz. Buna binaen tilâvet tertibinin Kur’an yorumuna etki etmesinin çelişki barındırmadığı müddetçe kullanılabilir olduğunu da kabul ediyoruz. Örneğin bazen iç bağlam üzerinden âyetlerin konumunun, yorumunu etkilediğini gözlemledik. Kimi zaman âyetlerin veyahut âyetteki ibarelerin, siyak ve sibak gereği belirlenmiş bir konu çerçevesince yorumlanması, bir diğer deyişle âyetlerin iki farklı yorumundan birinin seçilmesinde sebebin bağlam olması, zannımızca hatalı bir durum değildir. Dolayısıyla iç bağlam üzerinden tilâvet tertibinin yoruma etki etmesi,

¹⁷¹ Buna dair bazı çabalar olmuştur. Örneğin İranlı bir düşünür olan Mehdi Bazergan, bu konuda iki eser kaleme almıştır: *Kur’an’ın Nüzûl Süreci* (Ankara: Fecr Yayınevi, 1998); *Adım Adım Vahiy* (Ankara: Fecr Yayınevi, 1999); Eserinde tüm âyetleri nâzil olduğunu düşündüğü kronolojik zamana göre sıralamaya çalışmıştır. Yine Türkiye’de de bu konuda çalışmalar yapılmaktadır. Örneğin Esra Gözeler, *Kur’an Âyetlerinin Tarihlendirilmesi*. Fakat nihayetinde bu konuda bir ittifaktan bahsetmek hâliyle çok zor olsa gerektir.

doğal karşılanabilir. Kısacası dış bağlam üzerinden tefsir edilen âyetler arasındaki bağıntılarda, kimi zaman tutarsızlıkların hâsıl olduğu, dolayısıyla bu noktadaki yorumların doğru bir metot üzere olmadığı kanaatindeyiz. Fakat iç bağlam ile tilâvet tertibinin aynı şekilde çelişkili bir durum olduğunu söylemek, zann-ı gâlibimize göre zordur. Buna binaen tilâvet tertibinin, yoruma olumsuz etki etmediğini söylemek de doğru olmasa gerektir.

Yaptığımız bu analizler sonucunda vardığımız netice şudur ki: Âyetlerin tilâvet tertibi Kur'an yorumuna etki etmiştir. Bu etkinin tespiti bazen iç bağlamdan hareketle olmuşken bazen de farklı zaman ve zemin gereği muhtelif pasajlara ayrılan âyetler arasında olmuştur. İç bağlam üzerinden tilâvet tertibinin Kur'an yorumuna etki etmesi, çelişkili bir durum olmadığından dolayı bir sorun barındırmamaktadır. Ancak muhtelif zaman ve zemin gereği pasajlara ayrılan âyetler arasında arka plan bilgisine karşın kurulan irtibatların, tilâvet tertibinden hareketle yapılmasından ötürü kimi zaman tutarsızlık olduğu görülmektedir. Bir diğer deyişle dış bağlamın zikredilmesine rağmen mevcut tertibin bu etkisi, dış bağlamın maksat ve kullanımı noktasında tutarsızlığına işaret edebilir. Bununla beraber arka plan bilgilerinin âyetlerin izahında bir gereklilik olarak sunulmasının, mevcut tertibin dış bağlam ile olan uyumsuzluğundan ve müfessirlerimizin dış bağlama rağmen âyetleri mevcut tertipleri üzerinden izah etmelerinden dolayı sorgulanması gerektiği düşüncesindeyiz. Nihayetinde en doğrusunu bilen Allah'tır.

KAYNAKLAR

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1982.
- Albayrak, Halis. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: Şule Yayınları, 1998.
- Akpınar, Ali. “Mushaf’a Abdestsiz Dokunma Meselesi”. *Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 1/5 (2001), 81-109.
- Akpınar, Ali. “Tefsîrû'l-Celâleyn”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 40/294-295. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Atik, Kemal. “Âyet ve Sûrelerin Tevkîfliği Meselesi”. *Kayseri: Erciyes İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 6 (1989), 201-218.
- Aydın, Zeynel Abidin. “Siyâk-Sibâk Merkezli Bir Analiz Tefsirlerde Ahzab Sûresi (36-40) Âyetleri”. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 2/12 (2017), 39-56.
- Aydın, Zeynel Abidin. *Kur'an'ın Metinleşme Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Aydın, Zeynel Abidin. “Hz. Peygamber'in Ümmîliği Meselesi”. *Gümüşhane Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2012), 287-307.
- Ayıntabî, Mehmet. *Tefsir'u-Tıbyan*. İstanbul: Akpınar Yayınevi, 2015.
- Azimli, Mehmet. “Mekke Dönemindeki Boykot Yılları Üzerine Bazı Mülâhazala”. *İstem* 7 (2006), 55-64.
- Bakkal, Ali. “Kur'an'ı Anlamada Siyak-Sibakın Önemi”. *İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi* (2013), 1-38.

- Bayraklı, Bayraktar. *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*. Editör Mehmet Okuyan, İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2013.
- Bazergan, Mehdi. *Kur'an'ın Nüzûl Süreci*. Çeviren Yasin Demirkıran. Ankara: Fecr Yayınları, 1998.
- Bazergan, Mehdi. *Adım Adım Vahiy*. Çeviren Yasin Demirkıran. Ankara: Fecr Yayınları, 1999.
- Begavî, b. Mesûd. *Meâlimü't-Tenzîl*. thk. Muhammed Abdussır. 9 Cilt. Dâru't-Tayyibe, 1988.
- Bergamalı, Ahmet Cevdet Efendi. *Tefsir Usulü ve Tarihi*. İstanbul: Kayhan Yayınları, 2002.
- Beyzâvî, Ömer b. Muhammed. *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*. thk. Muhammed Abdurrahman Meraşlı. 6 Cilt. Beyrut: İhyâ' Turas Arabî Yayınları 1997.
- Bikaî, İbrahim b. Ömer. *Nazmü'd-Dürer fî Tenâsübi'l-Âyât ve's-Süver*, 21 Cilt. Kahire: Kuttâbu'l-İslâmî Yayınları.
- Birişik, Abdülhamit. "Kıraat". *TDV Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 25/426-433. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002.
- Buhârî, Muhammed b. İsmail. *Câmiu's-Sahih*. Beyrut: Dâr'u İbn Kesîr Yayınları 1423/2020.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usulü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2013.
- Cerrahoğlu, İsmail. "Tefsirde Mukâtil b. Süleyman ve Eserleri". *Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (1976), 1-35.
- Danî, Ebû Âmir. *Muknî' fî Ma'rifeti Mersûmi Mesâhifi Ehli'l-Emsâr*. thk. Nura bint Hasan b. Fahd Hamit. Cidde: Tefsir Yayınları, 2014.
- Derveze, Muhammed İzzet. *et-Tefsiru'l-Hadis*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2014.
- Duman, M. Zeki. "Kur'an'da Neshe Delil Gösterilen Âyetlerin Değerlendirilmeleri". *Bilimname*, 17 (2009), 9-50.

- Ebû Zeyd, Ömer b. Şebbe. *Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvere*. thk. Fehîm M. Şeltût. Cidde: Ahbârü'l-Medîneti'n-Nebeviyye, 1979.
- Ekinci, Kutbettin. “Ankebût Sûresi'nin 11. Âyeti Bağlamında Mekke Döneminde Nifak”. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 2/7 (2015), 277-296.
- Elik, Hasan. *Kur'an'ın Korunmuşluğu*. İstanbul: Fikir Yayınları, 2014.
- Endelüsî, Ebû Hayyân. *Bahrü'l-Muhît*. thk. Adil Ahmed Abdulmersud-Ali Muhammed Ya'rid. 9 Cilt. Beyrut: Kutubü'l-İlmiyye Yayınları, 1993.
- Eren, Şadi. *Muhtasar Beydâvî Tefsiri*. İstanbul: Selsebil Yayınları, 2011.
- Erten, Mevlüt. *Nass-Yorum İlişkisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013.
- Fayda, Mustafa. “Zimmî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44/428-434. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Ferâhîdî, Halîl b. Ahmed. *Kitabü'l-Âyn*. thk. Abdulhamîd Henrârî, Beyrut: Kutubü'l-İlmiyye Yayınları, 2003.
- Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb. *Kâmûs'ul-Mûhîd*. thk. Enes Muhammed Şâmî - Zekerîyya Cabir Ahmed. Kahire: Dâru'l-Hadis, 2008.
- Gezer, Süleyman. “75.Kıyâme Sûresinin 16-19. âyetlerinin Anlaşılma Sorunları Üzerine”. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 3/11 (2018), 1719-1726.
- Gezgin, Ali Galip. “Nesh Problemi Bağlamında Mensuh Olduğu İddia Edilen Bazı Âyetlerin Hz. Peygamber Tarafından Tefsiri”. *SDÜ IV Kutlu Doğum Sempozyumu* 10 (2001), 239-248.
- Görener, İbrahim. “Kur'an İlimleri ve Tefsir Usulünün Bir Yöntem Çağrıştırması Sorunu”. *Bilimname* 16/7 (2009), 9-23.
- Gözeler, Esra. *Kur'an Âyetlerinin Tarihlendirilmesinde Batılı Yaklaşımlar*. İstanbul: KURAMER Yayınları, 2010.

- Gül, Ali Rıza. “Kıyâme Sûresi'nin 16-19'uncu Âyetlerine Yüklenen Geleneksel Yorumlar Üzerine”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/64 (2003), 69-108.
- Gül, Habip. “Kehf Sûresi'nin İlk Sekiz Âyetinin Sûrenin Diğer Bölümleriyle Münâsebeti”. *SOBİDER* 24/5 (2018), 221-237.
- Hamidullah, Muhammed. *Kur'an Tarihi*. İstanbul: Yağmur Yayınları, 2000.
- Hasenî, b. Acîbe. *Bahrü'l-Medîd fî't-Tefsîri'l-Kur'ani'l-Mecîd*. Çeviren Dilaver Selvi. 11 Cilt. İstanbul: Semerkand Yayınları, 2013.
- Havva, Said. *Esas fî't-Tefsir*. 11 Cilt. Kahire: Selam Yayınları, 1985.
- İbn Ebi Hâtim, Ebû Muhammed. *Tefsîrû'l-Ḳur'âni'l-Âzîm Müsneden Ani'r-Resûl ve's-Sahâbe ve't-Tâbi'in*. thk. Esad Muhammed Tayyip. Riyad: Mektebetu Nizâr Mustafa Bâz, 1997.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer. *Tefsîru'l-Kur'an'il-Azîm*. Dâr b. Hazm Yayınları, 2000.
- İbn Manzur, Muhammed b. Mükerrrem b. Afrikî Mısırî. *Lisânü'l-Arab*. Beyrut: Dâru's-Sadr, 1990.
- İbn Süleyman, Mukâtil. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Ahmed Ferit. Beyrut: Daru'l-Kutubu'l-İlmiyye. 2003.
- İclî, Süleyman b. Ömer. *el-Cem' Alâ Celâleyn*. İstanbul: Kahraman Yayınları.
- İsfehânî, Râgıp. *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü*. İstanbul: Çıra Yayınları, 3. Baskı, 2012.
- İzutsu, Toshihiko. *Kur'an'da Dinî ve Ahlâkî Kavramlar*. İstanbul: Pınar Yayınları.
- Karadâvî, Yusuf. *Sünneti Anlamada Yöntem*. Çeviren Bünyamin Erul. İstanbul: Nida Yayınları, 2018.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2008.

- Kaya, Süleyman. “Vücûh ve Nezâir Kitapları Bağlamında Kur’anda Te’vîl Kavramı”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 4/4 (2015), 922-945.
- Keleş, Ahmet. “Kur’an’ın Cem’i ve Tertibi.” *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 1/14 (2001), 103-127.
- Kur’an-ı Kerim Meali Anlam ve Yorum Merkezli Çeviri.* çev. Mustafa Öztürk. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’an*. thk. Abdullah b. Abdülhüseyin Türkî. 27. Cilt. Beyrut: Risale Yayınları, 2006.
- Mahallî, Celâleddin – Süyûtî, Celâleddin. *Tefsir’ul-Celâleyn Lil-Qurani’l-Azîm*. Salâh Bilici Kitabevi, 1978.
- Maşalı, Mehmet Emin. “Mushaf”. *TDV Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. 31/242-248. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Müslim, Ebü’l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmi ‘u’s Saḥîḥ*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye Yayınları 1412/1991.
- Nîsâbü’rî, Muhammed Hâkim. *el-Müstedrek*. Beyrut: Daru’l-Kutubu’l-İlmiyye.
- Nöldeke, Th. - Schwally, Fr. *Kur’an Tarihi*. Çeviren Muammer Sencer. İlke Yayınevi, 1970.
- Okuyan, Mehmet. *Çok Anlamlılık Bağlamında Kur’an Sözlüğü*. İstanbul: Düşün Yayıncılık 2016.
- Ömer, Ahmed Muhtar. “Bağlam Teorisi”. Çeviren Şahin Güven. *Bilimname* 20 (2011), 197-208.
- Öztürk, Mustafa. *Kur’an’ı Kendi Tarihinde Okumak Tefsirde Anakronizme Ret Yazıları*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.
- Öztürk, Mustafa – Ünsal, Hadiye. *Kur’an Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2017.

- Öztürk, Hayrettin. “Hz. Peygamber (a.s.) Döneminde Kur’an Âyetlerinin ve Sûrelerinin Tesbit ve Tertibi Hakkında Bir Değerlendirme”. *Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 20-21 (2005), 2013-235.
- Paçacı, Mehmet. *Kur’an’a Giriş*. İstanbul: İSAM Yayınları, 8. Baskı, 2013.
- Râzî, Fahreddin. *Mefâtîhu’l-Ğayb*, 33 Cilt. Beyrut: Fikir Yayınları, 1981.
- Sabunî, Muhammed Ali - Ahmed Rıza, Sâlih. *Muhtasar Tefsir-i Taberî*. Çeviren Mehmet Keskin. İstanbul: Ümit Yayıncılık.
- Sağdıç, Sedat. *Kur’an’a Yönelik Bazı Şüphe ve Cevapları (Menâhilu’l-İrfan örneğinde)*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2016.
- Sâlih, Subhî. *el-Mebâhis fî Ulumu’l-Kur’an*. Lübnan: Dâru’l-İlm li’l-Malâyîn Yayınevi, 2014.
- Sicistânî, İbn Ebi Dâvûd. *Kitabu’l-Mesahif*. thk. Arthur Jeffery. Mısır: Rahmaniyye Yayınları, 1937.
- Süyûtî, İmam Celâleddin Abdurrahman İbn Ebi Bekir. *ed-Dürrü’l-Mensûr fî’t-Tefsîr bi’l-Me’sûr*. thk. Dr. Abdullah b. Abdulhasen Turkî. 18 Cilt. Kahire: İslamî Araştırmalar Hicr Yayınları, 2003.
- Süyûtî, İmam Celâleddin Abdurrahman b. Ebi Bekir. *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’an*. thk. Muhammed Salim Haşim. Lübnan: İlmiyye Yayınları, 4. Baskı, 2012.
- Süyûtî, İmam Celâleddin Abdurrahman İbn Ebi Bekir. *Esbâb-ı Nüzûl*. Çeviren İbrahim Seyfî Oymalı. İstanbul: Fatih Yayınevi.
- Süyûtî, İmam Celâleddin Abdurrahman İbn Ebi Bekir. *Tenâsüku’d-Dürer fî Tenâsübi’s-Süver*. thk. Abdülkâdir Ahmed Atâ. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l- İlmiyye, 1406/1986.
- Taberî, Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu’l-Beyân An Te’vilu’l-Âyi’l-Kur’an*. thk. Dr. Abdullah b. Abdulhüseyn Turkî. 26 Cilt. Kahire: Hicr Yayınları,
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre. *el-Câmiu’s-Sahîh*. thk. Merkezü’l-Buhûs ve Takniyyetü’l-Ma’lûmât. 5 Cilt. Kahire: Dâru’t-Te’sîl, 1437/2016.

- Tiyek, Fatih. *Kur'an'ı Anlamada Bağlamın Rolü*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. Baskı, 2017.
- Uğur, Mücteba. “Hasen”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 16/374-375. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.
- Ünver, Mustafa. “Muradı İlâhiye Ulaşma Çabası Ekseninde Kıyâme Sûresi 16-19'un Komşu Âyetlerle İlgisizliği Vehmi Üzerine Bir Mûlahaza”. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 14-15 (2003), 207-220.
- Yardım, Ali. “İbn Ebi Dâvût”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 19/429-431. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. Sadeleştiren İsmail Karaçam, Nusrettin Bolelli, Emin Işık. 10 Cilt. İstanbul; Azim Dağıtım, 2010.
- Yıldırım, Celal. *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*. İstanbul: Anadolu Yayınları, 1986.
- Yıldız, Sakıp. “Âyet ve Sûreler Arasındaki Münâsebât”. *Diyanet Dergisi* 1/21 (1985), 11-15.
- Yılmaz, Mehmet Faik. *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebât*. Ankara: DİB Yayınları, Mayıs, 2009.
- Yılmaz, Mehmet Faik. “Münâsebâtü'l-Âyât ve's-Sûver”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 31/569-571. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kasım Carullah Muhammed b. Ömer. *Tefsiru'l-Keşşâf*. Beyrut: Ma'rife Yayınları, 3. Baskı, 2009.
- Zerkeşî, Burhaneddin. *el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'an*. Beyrut: Dâru'l-Fikir, 2009.